

Міністерство освіти і науки України
Криворізький державний педагогічний університет

УКРАЇНСЬКЕ СЛОВО В НАУКОВОМУ ВИМІРІ

Збірник тез доповідей Всеукраїнської наукової конференції
29-30 жовтня 2025 року

Кривий Ріг
2025

Українське слово в науковому вимірі : збірник тез доповідей Всеукраїнської наукової конференції, м. Кривий Ріг, 29–30 жовтня 2025 року. Кривий Ріг : КДПУ, 2025. 235 с.

РЕДКОЛЕГІЯ:

Гаманюк Віта Анатоліївна – доктор педагогічних наук, професор, проректор з наукової роботи Криворізького державного педагогічного університету.

Мішеніна Тетяна Михайлівна – доктор педагогічних наук, кандидат філологічних наук, професор, завідувач кафедри української мови Криворізького державного педагогічного університету.

Асмаковська Ганна Глебівна – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української мови Криворізького державного педагогічного університету.

Шарманова Наталя Миколаївна – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української мови Криворізького державного педагогічного університету.

Чебикіна Ольга Леонідівна – старший лаборант кафедри української мови Криворізького державного педагогічного університету (технічний редактор).

*Рекомендовано до оприлюднення науково-методичною радою
Криворізького державного педагогічного університету
(протокол № 4 від 04.12.2025 р.).*

Збірник містить матеріали таких тематичних секцій:

1. Глобалізаційні процеси та збереження національної ідентичності.
2. Проблеми історії української літературної мови.
3. Тенденції розвитку сучасної української літературної мови (лексики, фразеології, граматики і т. ін.).
4. Мовознавча і літературознавча стилістика.
5. Мовно-літературна освітня царина й інноваційні технології навчання.
6. Актуальні питання психолінгвістики, соціолінгвістики та лінгвофілософії.

За точність подання матеріалу та дотримання норм академічної доброчесності відповідають автори матеріалів та їхні керівники.

ЗМІСТ

Антоненко Ю. О. Протистояння імперській ідеології в постмодерній поезії С. Жадана	7
Березовська-Савчук Н. А. Комунікативна стратегія переконання як протидія інформаційній агресії рф	13
Гримашевич Г. І. Актуалізація діалектних рис підляських говірок у царині дієслова (за поетичними текстами антології україномовного письменства Підляшшя «Країна свого слова»)	20
Іщенко І. В. Лінгвокультурний код власне українських глютоном у кулінарній традиції Євгена Клопотенка	25
Ліштаба Т. В. Мовна ідентичність як складова професійного іміджу менеджера авіаційної галузі	28
Логвінова А. С. Між «своїм» і «чужим»: імагологічні параметри драми-феєрії «Лісова пісня» Лесі Українки	31
Малюга Н. М. Мовний коментар до предметів нагородної системи сучасної України	36
Пільщіков І. С. Національна ідентичність в Україні в умовах війни	39
Слесарєв Д. В. Запозичення як інструмент міжкультурної комунікації у тревелогах Макса Кідрука	42
Тернавська Т. А. Актуалізація національно-патріотичної свідомості у здобувачів вищої освіти	44
Шарманова Н. М. Аксіологічні маркери числового коду лінгвокультури в паремійних кліше	46
Асмаковська Г. Г. Фразеологічна експресивність сучасної літератури для дітей і підлітків	52
Торчинський М. М., Торчинська Н. М. Перспективи розвитку ономастичних студій в Україні	55
Хожаєнко Ю. В. Глютонома <i>каша</i> в українських фразеологізмах	60
Шиманська В. О. Антропоцентризм та еволюція фразеології: динаміка конотації в похідних фраземах	63
Борис Д. С. Моделювання концепту «дім» у романі «Гаррі Поттер і філософський камінь» Дж. К. Роулінг	67

Бузько С. А. Стилiстичний потенцiал односкладних речень у поетичних творах Лiни Костенко	72
Василенко Н. Р. Специфiка художнього вiдображення етнообразiв у повiстi Iвана Франка «Захар Беркут»	75
Гаманюк В. А. Україна та українцi у сучаснiй нiмецькомовнiй лiтературi	78
Дуденко О. В. Мовностилiстичний калейдоскоп роману А. Чеха «Хто ти такий?»	81
Качайло К. А. Художнє ословлення екологiчного iмперативу в сучаснiй дитячiй прозi (на матерiалi збiрки Євгена Гуцала «Дiти Чорнобиля»)	87
Лаврович М. М. Пiсенний текст як форма реалiзацiї мовної особистостi автора (на матерiалi пiсень Iрини Долi)	90
Мигуль Д. С. Метафорика у мовi штучного iнтелекту: корпусний аналіз ..	94
Мiшенiна Т. М. Стереотипiзацiя мiфiчних образiв у мiстичному оповiданнi сучасної вiтчизняної прози	98
Наливайко М. Я., Перемiтько К. В. Топонiми як компоненти художнього тексту (на матерiалi роману Володимира Лиса «Столiття Якова»)	101
Семенова А. М. Реалiзацiя архетипу «Божественна дитина» у творах О. Довженка «Зачарована десна» та Р. Бредберi «Кульбабове вино»	103
Станiславова Л. Л., Терещенко Л. В. Використання штучного iнтелекту для створення навчального контенту: переваги, виклики та перспективи ...	107
Бакум З. П. Бiблiйнi мотиви як засiб формування духовностi майбутнього вчителя української мови	111
Безобразова Д. О. Поняття культури мови i культури мовлення в лiнгводидактичному аспектi	115
Василькiвська Н. А. Медiатексти як засiб формування комунiкативної компетентностi учнiв початкової школи	118
Вiльчинська Т. П. Освітнiй компонент «когнiтивна лiнгвiстика» в системi пiдготовки вчителя-фiлолога	121
Лукутова І. С. Формування iнформацiйно-комунiкацiйної компетентностi учнiв / учениць профiльної школи в навчаннi синтаксису	124
Осипова Т. Ю. Досвiд використання iнновацiйних технологiй у професiйнiй пiдготовцi майбутнiх учителiв-фiлологiв пiд час викладання педагогiчних дисциплiн	129

Пересунько П. Ю. Реалізація принципу текстоцентризму в навчанні морфології на уроках української мови: можливості та перспективи	134
Скидан С. О. Формування мовного іміджу майбутніх юристів у вивченні іноземної мови за професійним спрямуванням	137
Сокол В. В. Пунктуаційна грамотність учнів як лінгводидактична проблема	140
Таран О. С. Корпусні інструменти і великі мовні моделі на заняттях зі стилістики української мови	145
Трубачева С. Е. Проектування освітнього середовища як чинник інноваційного розвитку закладу загальної середньої освіти	147
Хараїм М. І. Лінгводидактичні засади формування математичної компетентності в навчанні морфології	150
Яценюк В. В. Особливості застосування дидактичних ігор під час вивчення українського офіційно-ділового мовлення в старшій школі	153
Акімова Н. В. Відновлювальний потенціал тайцзицюань у роботі з психічними розладами: психолінгвістичний аспект	158
Барабаш В. М. Реакція штучного інтелекту на прояви вербальної агресії..	160
Барабаш К.В. Розвиток комунікативних умінь учнів з особливими освітніми потребами на заняттях з адаптивного карате	162
Бардадіменко І. О. Проблема адаптації сімейної пари за умов вимушеного роз'єднання	165
Безименна А. В. Феномен комплексу самозванця у процесі професійного становлення	169
Білоконенко Л. А. Соціолінгвістика читацького вибору: між особистими уподобаннями та суспільним тиском	172
Борщ О. С. Вплив наявності дітей на рівень емпатії у медичних працівників	177
Брикайло І. М. Вплив психічного здоров'я на функціонування ендокринної системи	179
Гайдук А. С. Лінгвістичне вираження емпатії: людина проти штучного інтелекту. оцінка якості великих мовних моделей у генерації емпатичних відповідей	181
Гузій Н. Є. Використання сучасних нейрореабілітаційних та психологічних методів для відновлення функції при афазії	183

Гуль Х. І. Порівняльний аналіз здорових та токсичних стосунків у міжособистісній взаємодії	186
Дубчак Л. М. Психологічна допомога дружинам військових перші пів року після мобілізації їх чоловіка	189
Заліцаєва А. В. Психологічні стани людей з хронічною хворобою нирок на різних етапах розвитку хвороби	192
Кисленко А. Ю. Самоспівчуття (self-compassion) як ресурс формування здорової самооцінки	194
Колесник Н. В. Вплив воєнної травми на якість міжособистісних стосунків у сім'ї	197
Конончук О. Ю. Інтеграція «тіні» як спосіб подолання деструктивної харчової поведінки	199
Копил О. В. Мова та емоції: як мова впливає на емоційний інтелект людини	202
Кравчук О. В. Взаємозв'язки між якістю стосунків із батьками та подальшими соціальними й емоційними наслідками у дітей, які зростають в умовах війни	205
Кузьмич О. О. Підвищення самооцінки у жінок за допомогою метафоричних карт	207
Майборода М. А. Трансформація сенсів в умовах війни	210
Огарєнко Т. А. Естетика мовлення як ключовий інструмент сервісної комунікації	212
Поломяна Ю. М. Maḥqda в контент-аналізі мемів	214
Пономарчук О. Ю. Самоспівчуття як механізм психологічної резилієнтності у жінок молодого віку: сучасні підходи та емпіричні дані ...	217
Разумєєва Н. О. Ігрова діяльність як засіб формування національної ідентичності та патріотизму у дітей молодшого шкільного віку.....	222
Слободянюк К. М. Прецедентні феномени як інструмент соціокультурної ідентифікації	224
Солодка Н. В. Когнітивні упередження в трейдингу	228
Чевердак П. О. Поняття і концепт: спільне та відмінне в науковій парадигмі	230

**СЕКЦІЯ
ГЛОБАЛІЗАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ ТА ЗБЕРЕЖЕННЯ
НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ**

**ПРОТИСТОЯННЯ ІМПЕРСЬКІЙ ІДЕОЛОГІЇ
В ПОСТМОДЕРНІЙ ПОЕЗІЇ С. ЖАДАНА**

Антоненко Юлія Олександрівна

здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти
Криворізького державного педагогічного університету
juliaantonenko1808@gmail.com

Творчість Сергія Жадана зазвичай розглядають у контексті розвитку української постмодерної літератури. Це дійсно так стосовно творчості митця від 90-х рр. до 2014 р., коли розпочалася військова агресія росії проти України. Саме в цей період художній стиль автора зазнає суттєвих трансформацій. Сьогодні він більше не є виразником підліткової літератури, а уособлює національні ідеї у своєму прагненні об'єднати Україну. У цей час важливим для автора стало вироблення нового філософсько-естетичного світогляду, ґрунтованого на засадах екзистенціалізму та релігійно-християнських цінностях.

Вивчення творчості Сергія Жадана періоду постмодернізму є досить розлогим і багатогранним, тоді як період метамодерний залишається малодослідженим. Необхідним є комплексний погляд на творчість митця, що дасть змогу розв'язати складне питання жанрово-тематичного, а головне, філософсько-естетичного змісту його літературного спадку. Тому аналіз творів письменника в контексті філософсько-естетичних засад постмодернізму не втрачає своєї актуальності й допомагає виробити об'єктивний погляд на його творчість.

Метою статті є дослідження художнього вираження естетичних позицій постмодернізму в поетичних збірках Сергія Жадана «Балади про війну та відбудову», «Динамо Харків».

Теоретичні засади постмодернізму в сучасному літературно-критичному дискурсі розробили Т. Гундорова, Г. Носова, Ю. Ковалів. Українська дослідниця Т. Гундорова в монографії «Післячорнобильська бібліотека. Український літературний постмодерн» визначає хронологічні межі початку українського постмодернізму, зокрема йдеться про Чорнобильську катастрофу як ознаку кінця тоталітарної епохи. Розвиток цього художнього стилю вчена поділила на такі етапи: «Чорнобиль і постмодерн», «Прощання з класикою», «Зустріч з

«іншим»», «Постмодерн як іронічна поведінка», «Карнавальний постмодерн», «Феміністичний постмодерн». Творчість Сергія Жадана Т. Гундорова пов'язує з такими віхами розвитку цього стилю як «Постмодерна бездомність», «Посттоталітарний кайф».

Авторка статті «Постмодернізм» в «Енциклопедії сучасної України» Г. Носова актуалізує поняття інтретекстуальності, яке увів в обіг Ж. Деррида, наголошуючи на тому, що постмодерна культура складається із сукупності текстів, кожний з яких утворюють на підставі інших текстів.

У статті зазначено, що вперше термін «постмодернізм» використав німецький філософ Р. Панвіц у праці «Die Krisis der europäischen Kultur» («Криза європейської культури», Нюрнберг, 1917 р.). У 1947 р. завдяки англійському історику А.-Дж. Тойнбі постмодернізм набув культурологічного сенсу в його знаменитій книзі «A Study of History» («Дослідження історії»). Розвитку поняття «постмодернізм» сприяли міркування французьких філософів Ж. Деррида, Ж. Батая, Ж.-Ф. Ліотара, Ж. Лакана, М. Фуко, концепція семіотика й письменника У. Еко.

Я. Поліщук у статті «Література ХХІ століття: Прогностичний начерк» порівнює естетики постмодернізму та метамодернізму. Натомість у літературознавчій енциклопедії Ю. Ковалів визначає постмодернізм як цілісний та багатозначний комплекс мистецьких і філософських уявлень, дистанційованих від класичної та модерністської традицій. Для постмодерністів стало очевидним, що об'єктивна істина – фантомна, що довілля перетворене на театр абсурду, апокаліптичний карнавал, не пов'язаний зі справжнім буттям. У такому разі художню творчість зводено до компіляції, ремінісценції, колажування. Так виникає потреба в утвердженні ігрового принципу, що вказував би на протиприродність цивілізації. У 70-х–80-х рр. ХХ ст. постмодернізм перетворився на визначальний напрям філософії, мистецтва, літературної критики [3, с. 253].

Прихильники постмодернізму наголошують, що сучасний митець має справу не з чистим матеріалом, а з адаптованим культурою, тому його твір позбавлений первісної свіжості, видається осереддям інтертекстуальності, як на композиційному, так і на мовному, образному рівнях, є алюзією на інші твори, нанизуванням цитат, своєрідним колажем, свідомою компіляцією, стилізацією, самоіронією, сумішшю високого та низького стилів різних жанрів, Постмодерністів цікавить подрібнення великих історій, замінюваних локальними оповідями, що мають фіксувати постсучасне розуміння кризи свідомості, а не узаконювати знання, тому будь-яка стабільна система видається примарною. Постмодернізм зорієнтований на кітч, на подію задля

події, де естетичні критерії спровоковані шоу-бізнесом, масовою інформацією. Будучи наслідком тривалого процесу дегуманізації мистецтва, постмодернізм заперечує системи ієрархічних цінностей. Постмодернізм трактує світ, як хаос завдяки безладу літературного письма, використовуючи розщеплений синтаксис, алогічні форми, іронічне ставлення до авторитетів [3, с. 255].

Т. Гундорова доводить, що постмодерний стиль Сергія Жадана «містить елементи молодіжної панківської свідомості», оскільки Жадан створює візію такого життя, де б хотілося жити: романтичний протест, нон-конформізм, життя на узбіччі, знецінення героїчної моделі життя і творчості митця [2, с. 245]. Науковиця зазначає, що в поезії Сергія Жадана яскраво відбито травматичну підліткову свідомість посттоталітарного часу. Жаданову збірку «Балади про війну та відбудову» дослідниця розглядає як «біографію покоління, якому – хотіло воно чи ні – треба було ставати зрілим і «перепливати» ріку того часу» [2, с. 256].

Об'єкт поетичного світу Жадана – бездомні дев'яності. Звідси образи бездомних маргіналів, іммігрантів та змалювання їх психологічного стану кочування, відчуття крихкості життя. Безбатьківщина зображається авангардним, сюрреалістичним стилем. Жаданів протест бездомних спрямовано проти влади офіціозу та масової культури, які були визначальними силами життя в 1990-х.

Розлуку з домом, рідною країною і загалом відчуття бездомності поет змальовує у вірші «Смерть моряка річкового флоту». На текстовому рівні вірш розповідає про смерть моряка річкового флоту, що само по собі створює оксиморон: моряки зазвичай асоціюються з морем, а тут ідеться про річковий флот, що задає межі, звужує простір, натякаючи на обмеженість, певні рамки долі героя. Але, якщо розібратися глибше, то цей вірш – не просто про смерть, а про втрату, про приреченість людини, яка не має великого океану перед собою, а лише вузькі річкові русла. Це смерть людини, яка жила в певній системі координат, що тепер зникає. Жадан часто пише про людей, які опинилися між минулим і майбутнім. І це майбутнє невизначене. Автор описує моряка у його повсякденній роботі серед барж та рухливих шхун, але всі його думки про кохану. І ці думки сумні від переконання *«що вона не буде твоєю»* [4, с. 136]. Образу коханої жінки моряка в цій поезії відведено досить багато місця, опис її дуже метафоричний. Наприклад: *«ця жінка зі сріблом у горлі, / із серцем зі слонової кістки, / настоюється на своєму горі, / не дочекавшись від тебе звістки»* [4, с. 136].

Морякові здається, що коли він буде перебувати подалі від своєї коханої, його тривоги уляжуться і стихнуть. Визначаючи маршрут плавання, Сергій Жадан створює синонімічний постмодерний ряд. Указуючи морякові куди плисти, він поєднує непоєднувані речі та використовує загадкове,

метафоричне мовлення: *«на скумбрії плавники пурпурові, / на рвані потоки нічного вітру, / на вірну смерть / від чорної крові, / чорної крові, / технічного спирту»* [4, с. 137]. За правилами постмодерної поетики, у вірші поєднане низьке та високе: «вогні малярії» та «голос Діви Марії». Вірш завершується описом екзистенційної смерті, яку моряк переживає, як сюрреалістичний стан. При цьому поет наголошує на якихось особливо важливих деталях: *«щоб не забули тобі покласти / по срібній монеті на кожне око»* [4, с. 137]. Образ смерті асоціюється з п'янкою, із зупинкою будь-якого руху і в тілі людини, і у всесвіті: *потім п'янка набіжить звідусюди. / Потім зірки перестануть снитись. / А потім і серце змушене буде / спинитись* [4, с. 137]. Автор співчуває своєму герою, якого заповонило відчуття бездомності, приреченості на смерть вдалині від дому. Ріка символізує плинність часу, незворотність. С. Жадан не дає чітких відповідей, але створює атмосферу суму, неминучості, і навіть певного безсилля перед екзистенційним страхом смерті. «Смерть моряка річкового флоту» – вірш, у якому поєднані глибока людяність і поетична простота, і містика, і присутність божественного, і фаталізм, що робить текст настільки сильним.

У збірку «Динамо Харків» увійшов вірш «Він був листоношею в Амстердамі». Листоноша, як і моряк річкового флоту, – символ бездомності. Поезія є символічною і поєднує особисту історію героя з широкими екзистенційними та соціальними мотивами. Головний герой-листоноша, який працює в Амстердамі. Цей образ стає уособленням людини, що розносить новини, послання, але можливо, і сам не знаходить свого місця в світі. Амстердам – місто свободи та мультикультурності, але водночас у вірші воно постає як місце відчуженості, певної самотності. Також тут реалізується мотив відчуження людини, яка, опинившись в іншій країні, не знаходить внутрішнього спокою. Вірш має рвану, живу ритміку, що додає йому експресивності, а сам Листоноша може символізувати людину, яка намагається інтегруватися в новий світ, але залишається самотньою.

Новий світ у Сергія Жадана асоціюється з Донбасом. У вірші він представляє простір свободи: *«Але на Сході ще є країна, / вона сьогодні можливо, єдина, / де сонце свободи не встигло зайти. / Де вірять в людину – вільну, розкнуту»* [5, с. 128]. Для поета саме в любові до свободи полягає привабливий бік Донбасу. Проте інша його сторона – темна, неприваблива і цілком пов'язана із совком. Скрізь видніються церкви московського патріархату, усе контролюється профспілками і досі «ясніє колгоспна межа!» [5, с. 128].

Ще до початку російської агресії, у 2008 р., Сергій Жадан назвав Донбас «дивною трасою». Тут на кожного чекає небезпека й іноземець не знає законів

цієї території. Як і в поезії про моряка річкового флоту, смерть листоноші асоціюється з уповільненням і завмиранням будь-яких рухів: *«Замерзло пальне і стихла мова. / Смерть надійшла із портів, з Азова, / і демон смутку над ними літав»* [5, с. 130]. Бездомність Жаданового персонажа посилюється відчуттям його непотрібності комусь іншому, ніхто не зауважить його смерті, а його самотність метафорично виражена відсутністю комунікації з будь-ким: *«Смерть твоя – невелика втрата/просто змінюється оператор, / й повільно зникають вхідні дзвінки»* [5, с. 130]. Вірші «Смерть моряка річкового флоту» та «Він був листоношею в Амстердамі...» об'єднує образ смерті та осмислення втрати людиною зв'язків з близькими людьми та зі своїм корінням.

Попри ігровий характер постмодерну, попри символічні смерті Жаданових персонажів, у автора є тема, до якої він ставиться дуже серйозно. Коханню поет відводить ключову роль у долі своїх персонажів. Це почуття найсильніше прив'язує їх до життя. Один із ранніх віршів «Музика, очерет», що увійшов у збірку «Балади про війну та відбудову» (2001), розповідає про сумну історію кохання ліричного героя. Лінії долі на руці людини поет асоціює із ламким очеретом, адже вони також є музикою нашої долі: у когось вона весела, у когось вона сумна. Автор від початку бере кохання в космічному масштабі, бо любов для нього недосяжна висота, велика цінність у житті людини. Її неможливо переоцінити: *«Все що у нас було – / тільки ця висота»* [4, с. 271]. Образу дівчини в поезії не змальовано, але зображено її химерний характер. Це призвело до певних непорозумінь між закоханими, і ліричний герой дуже засмучений. Він не може поговорити з коханою, вона не відповідає на дзвінки, і це відчуження затяглося і з'явилося відчуття, що *«нам з тобою тепер падає різний сніг»* [4, с. 271]. Кожен пішов своєю дорогою, але розлука з дівчиною для ліричного героя – не вирок. Тому він здатен до відновлення та пошуку іншого кохання: *«тихо росте душа,/ мов ламкий очерет»* [4, с. 271]. Втрат багато, але життя триває.

Як поет-постмодерніст, С. Жадан у ранній своїй поезії повсюдно вдається до руйнування тотальності соцрадянського зразка. Іронічне ставлення до ідеологічного простору тоталітарної культури читач спостерігає у вірші про листоношу з Амстердама. Однак у більш ранньому вірші «Переваги окупаційного режиму» (1998 р.) московський совок, нав'язаний Україні, прямо названо окупаційним режимом. І зразки радянської армії в Україні, солдатської уніформи радянської, і міщанин з «нездоровим еротизмом», і село, у якому нівелювалися автентичні звичаї й традиції, – усе це «переваги московського окупаційного режиму». Сергій Жадан як творець постмодерну залучає в текст цього поетичного циклу готові цитати класиків, які підкреслюють його іронічне ставлення до всього, чим пишалася радянська ідеологія: *«Я є народ, якого*

правди сила; / цю жінку я люблю, вона просила» [4, с. 264]; «юнак змахне краплини із чола / і молодечо усмішкою блисне./ бо попри те, дала чи не дала, / у щастя людського два рівних є крила: /троянди й виноград– красиве і корисне» [4, с. 266]. Інтретекстуальне поле цього циклу визначає образ Шевченкового Перебенді. Він журиться, що лукаві діти України – перевертні, п'ята колона москви, «скурвивишись на пню, забули встид, забили на духовність і броню» і взагалі занурили Україну в пільму.

Тема Другої світової війни також осмислюється у віршах Сергія Жадана першого періоду творчості. У циклі «Станси для німецько-фашистських загарбників» (2000 р.) мова про другу окупацію – німецьку. Брехливий режим Гітлера розводився про новий європейський порядок на окупованих територіях, але фашисти мовчали про доктрину їхнього гауляйтера Еріка Коха «Україна без українців». З позиції сьогодення ми бачимо, що подібна доктрина притаманна і московським агресорам. С. Жадан висміює тих українців, які свої надії пов'язували з режимом Гітлера, як сьогодні пов'язують з режимом московського диктатора путіна. Як не було нацистсько-української ідилії, так і не буде російсько-української ідилії, тому сьогодні ми впізнаємо образ цих зрадників: *«Із братськими хлібом-сіллю, ставши на повен зріст, / з бантами на вишиванці виходить коляборант» [4, с. 268]. У стансах розкривається продажна сутність «слов'янської психоделічної душі», але не всі були колаборантами, поет пише про себе: «я краще здохну, ніж здам місто». Цей вірш залишається актуальним і зараз.*

Отже, проаналізувавши поезії Сергія Жадана постмодерного періоду творчості, можемо зазначити, що поет розкриває теми бездомності, відчуження між людьми, самотності, смерті, які набувають в постмодернізмі екзистенційного звучання. Постмодерній поетиці притаманне залучення релігійно-християнських міфів, містики та фаталізму. Фрагментарність, принцип монтажу, рвана мова, експресивність вислову – ознаки поетичного мовлення С. Жадана. У своїх локальних історіях поет десакралізує найвищі радянські авторитети. Так, образ Донбасу, з одного боку, є втіленням свободи, з іншого – залишається справжнім совком. Крім того, у віршах спорідненими виступають фашистський та московський окупаційні режими.

Особливе місце в творчості автора займає тема кохання. У ній виражається туга за справжнім. Ключові проблеми, які намагається розв'язати автор, – пошуки ідентичності, що таке щастя і як його знайти, важливість близької людини у житті. Жаданів постмодернізм протистояв імперській ідеології та культурі, повертав людину до щирості й довіри, що є актуальним у сьогоденні.

Література

1. Василенко О. Лінгвокультурні концепти «воля / свобода» (liberty / freedom). *Гілея* : науковий вісник. 2016. Вип. 104. С. 116–119.
2. Гундорова Т. Післячорнобильська бібліотека. Український літературний постмодернізм: монографія. Київ : Критика, 2005. 263 с.
3. «Енциклопедія сучасної України». URL:<https://esu.com.ua/article-882808>
4. Жадан С. Балади про війну та відбудову. Львів : Кальварія, 2001. 100 с.
5. Жадан С. Динамо Харків. Київ : А-ба-ба-га-ла-ма-га, 2024. 288 с.
6. Літературознавча енциклопедія : У двох томах. Т. 2 / Авт.-уклад. Ю. І. Ковалів. Київ : ВЦ «Академія», 2007. 624 с.
7. Поліщук Я. Література ХХІ століття : Прогностичний начерк : стаття. *Літературний процес* : методологія, імена, тенденції. 2013. Вип. 2. С. 67–70.
8. Усатенко Г., Фасоля А. Програма з української літератури 11 клас. Рівень стандарту. URL : <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/programy-10-11-klas/2018-2019/ukr.lit.-10-11-profilnij-riven.pdf>
9. Харчук Р. Сучасна українська проза: Постмодерний період : навч. посіб. Київ : Академія, 2008. 248 с.
10. Харчук Р. Еволюція Жадана-поета її причини і сутність. *Слово і час*, 2024. № 4. URL : <https://il-journal.com/index.php/journal/article/view/1150/1006>

КОМУНІКАТИВНА СТРАТЕГІЯ ПЕРЕКОНАННЯ ЯК ПРОТИДІЯ ІНФОРМАЦІЙНІЙ АГРЕСІЇ РФ

Березовська-Савчук Наталя Анатоліївна

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри української мови

Криворізького державного педагогічного університету

n.a.berezovskasavchuk@gmail.com

Одним з основних інструментів сучасної російсько-української війни є інформаційна агресія РФ проти України, спрямована на підриг державності, дестабілізацію суспільства та формування викривленого образу України на міжнародній арені. Після повномасштабного вторгнення інформаційні атаки та маніпулятивні впливи набули системного характеру; вони мають на меті не лише психологічний тиск, дезінформацію та пропаганду, але й дестабілізацію свідомості та підсвідомості українців, створення ілюзії легітимності збройного нападу держави-агресора, розкол країни та створення хаосу.

В умовах стрімкого розвитку сучасних інформаційно-комунікаційних технологій інформація стає не лише важливим глобальним ресурсом, а й одним із видів зброї, тому проблема протидії інформаційному насильству на сьогодні є надзвичайно актуальною. Феномен прихованого примусового впливу, закономірності історичного процесу інформаційних війн, сучасні технології інформаційного насильства та види протидії йому, алгоритми формування інформаційної культури осмислюють у своїх наукових розвідках І. Валюшко, Н. Воробець, М. Лібікі, О. Лук'яненко, Б. Калініченко, М. Маклюен, Н. Максимова, О. Марунченко, Г. Почепцов, Р. Рудник, О. Саприкін, М. Сенченко, В. Таркін, М. Туранський, П. Шпиґа та ін.

У сучасній науковій літературі поняття «інформаційна агресія» та «інформаційна війна», як правило, ототожнюють, однак відсутня загальноприйнята дефініція терміна. Найбільш вдалим, вважаємо, є комплексне розуміння інформаційних війн, запропоноване В. Таркіним. Застосувавши поліпарадигмальний підхід та об'єднану концепцію інформаційних війн, науковець потрактував теоретичну дефініцію «інформаційна війна» як «комбінацію людських або технологічних дій, призначених для присвоєння, видалення чи зміни інформації, що призводить до пошкодження або знищення критичної інфраструктури, порушення сталої роботи органів державної влади, економічних збитків у великих розмірах або порушення адекватного ментального сприйняття явищ і подій шляхом нав'язування певного бачення реальності» [11, с. 32].

Дослідники проблеми агресії та насильства в умовах глобального інформаційного простору В. Пилипчук та О. Дзьобань виокремили основні риси інформаційної агресії: 1) несиловий характер; 2) кумулятивність та лавиноподібне зростання інформації; 3) можливість максимальної дальності й швидкості розповсюдження; 4) можливість клонування; 5) нелокалізованість у часі; 6) пандемічність, опосередкований характер і потаємність впливу; 7) віртуальний характер дії, уразливість [8]. Це дає підстави стверджувати, що в сучасному глобалізованому світі інформаційний контрвплив розширює свої негативні можливості через розповсюдження провокаційної та неправдивої інформації в ЗМІ та соціальних мережах, створення фейкових публікацій і груп; а відсутність його підпорядкування фізичним закономірностям робить таку агресію непомітною, розмитою в часі та просторі.

У дисертаційній роботі «Інформаційна безпека України в контексті російсько-українського конфлікту» І. Валюшко зацентрувала на основних методах інформаційної агресії РФ проти України: 1) дезінформування; 2) маніпулювання; 3) пропаганда; 4) диверсифікація громадської думки;

5) психологічний тиск; 6) поширення невизначеностей і створення хаосу; 7) кібератаки тощо [2, с. 78]. Однак ворог постійно вдосконалює та адаптує методи інформаційного насильства, активно використовує штучно створені суперечки й розбіжності, застосовуючи при цьому весь арсенал комунікативних можливостей глобального інформаційного простору. Відтак комунікативні стратегії протидії агресивним впливам є не лише засобами захисту національного інформаційного простору, а й інструментом консолідації українського суспільства, збереження ідентичності та формування стійкості до пропаганди та маніпуляцій.

У сучасних лінгвістичних дослідженнях опис та подальше моделювання мовленнєвого впливу з метою досягнення ефекту переконання здійснюється за допомогою комунікативних стратегій, однак загальноприйнятого визначення цього поняття на сьогодні немає. Найбільш широке тлумачення терміна «комунікативна стратегія» було запропоноване Т. ван Дейком як «загальне когнітивне уявлення про ефективні засоби досягнення комунікативної мети» [15]. Ф. Бацевич під комунікативною стратегією розуміє оптимальну реалізацію інтенцій мовця з метою досягнення конкретної мети спілкування, тобто контроль і вибір дієвих ходів спілкування та гнучкої їх видозміни в конкретній ситуації [1]. О. Селіванова вважає, що стратегії є «складником евристичної інтенційної програми планування дискурсу, його проведення й керування ним з метою досягнення кооперативного результату, ефективності інформаційного обміну та впливу» [10, с. 607]. На думку І. Юшковець, комунікативна стратегія – це оптимальна реалізація інтенцій мовця, спрямована на досягнення конкретної мети спілкування [14]. Отже, під комунікативною стратегією розуміємо комплекс мовленнєвих дій, які спрямовані на досягнення комунікативної мети через ефективний вплив на адресата.

Аналіз наукових джерел засвідчив, що однією з найбільш ефективних комунікативних стратегій протидії інформаційній агресії є персуазивність. А. Загнітко визначає комунікативну стратегію переконання (персуазивності) як діалектичну цілісність концептуально-тематичного плану адресанта щодо структури свого мовленнєвого висловлення / тексту у процесі творчої (варіативної) реалізації цього плану, спрямованого на досягнення персуазивної мети адресанта. Науковець виокремлює два рівні комунікативної стратегії персуазивності: 1) спільна комунікативна стратегія, визначувана прагматичною інтенцією адресанта, яка виступає домінують функційною характеристикою персуазивного дискурсу, його основною концептуально-тематичною настановою з орієнтуванням на перлокутивний ефект, досягнення якого прагне адресант; 2) часткові комунікативні стратегії – це варіанти

реалізації основної інтенції у вигляді елементів змісту, включених у пропозиційну структуру тексту [5].

Прагматичний аспект комунікативної стратегії переконання передбачає впорядковану систему операцій, здійснюваних адресантом у процесі відбору, комбінування, тематичної організації та текстового кодування комунікативних дій. Такі операції знаходять своє відображення в конкретних комунікативних актах та у структурі тексту через комплекс лінгвостилістичних засобів різних мовних рівнів, що виконують функцію маркерів переконання. Персуазивний потенціал цих маркерів реалізується лише в межах цілісного тексту – у взаємодії між собою, з іншими елементами текстової структури та з компонентами екстралінгвального контексту.

Дослідивши медіатексти сучасного інформаційного простору, які є, безумовно, однією з найпоширеніших форм функціонування мови, встановили, що ефективному досягненню мети комунікативної стратегії переконання сприятимуть тактики, інструментом реалізації яких є чітко визначені адресантом комунікативні дії, що мають знакову репрезентацію, спрямовані на одержання бажаного ефекту персуазивності. У межах стратегії персуазивності в умовах інформаційної агресії РФ проти України дієвими, на нашу думку, виявилися комунікативні тактики акцентування позитивної інформації, врахування ціннісних орієнтирів, дискредитації держави-агресора, аргументації, моделювання образів захисника та ворога, які зумовлюють вплив на свідомість адресата на всіх рівнях мови, переконують та спонукають його протидіяти прихованій агресії.

Інструментами реалізації тактики акцентування позитивної інформації є використання позитивно-оцінної лексики та епітетів (*успіх, розвиток, перемога, мир, довіра, співпраця; могутня держава, переможний мир, щаслива родина*); риторичних питань (*Хіба може бути щось сильніше за єдність?*); паралелізмів і повторів (*Ми віримо в силу добра, ми віримо в перемогу, ми віримо в людей*); підсилювальних часток та модальних дієслів із відтінком упевненості (*Саме ми творимо своє завтра; Ми можемо все, якщо діємо разом!*); заклики й побажання (*Разом до перемоги!*); позитивне фреймування подій (не «*подолали труднощі*», а «*досягли нових результатів*»); фокусування на успіхах і досягненнях України у війні, акцентування на позитивних змінах в українському суспільстві, згадування громадян та їхнього внеску в розвиток країни: *У Всесвітній день продовольства ми щиро дякуємо українським аграріям – фермерам, агровиробникам, працівникам сільського господарства за їхню стійкість, щоденну працю та відданість справі. Саме вони утримують продовольчий фронт, який попри воєнні виклики гарантує продовольчу безпеку*

України та понад 400 мільйонів людей у світі, роблячи вагомий внесок у глобальну стабільність (2).

Тактику врахування ціннісних орієнтирів зреалізовано через використання лексичних, стилістичних, граматичних і прагматичних ресурсів мови, за допомогою яких адресант передає, утверджує або трансформує цінності, апелюючи до принципів демократичності, відповідальності та національної єдності: оцінна лексика (*гідність, воля, справедливість, зрада, байдужість*), метафори та символи (*Україна – серце Європи; світло правди, чорна пляма історії*), модальні конструкції (*слід дбати про спільне благо; не можна миритися зі злом*), паралелізм, повтори, антитези, які підсилюють контраст між цінностями (*добро – проти зла, правда – проти брехні*).

Тактика дискредитації держави-агресора передбачає використання лексичних прийомів дегуманізації (замість *держави – режим, окупант, терористи, рашисти, загарбники*), етнофолізмів (*москалі, кацапи*); негативно-оцінної лексики (*агресор, злочинний, репресивний*); антитез (*Ми будуємо, вони руйнують*); апеляція до історичної пам'яті; вказівка на незалежні розслідування та документи (*Міжнародні розслідування встановили..., Міжнародний кримінальний суд у Гаазі видав міжнародні ордери на арешт ...*). Важливо, що комунікативна тактика дискредитації РФ не є закликами до насильства та вбивств жителів країни-агресора: *У Києві триває розбір завалів житлового будинку після чергового масованого удару росії. Дев'ятнадцять загиблих, серед них – четверо дітей. Десятки поранених. Під завалами можуть залишатися люди. Настав час усім, хто на міжнародній арені закликає до миру, підтвердити силу свого прагнення. Після всіх злочинів, скоєних росією, і жахів, які переживає Україна, іншого миру, окрім справедливого й тривалого, бути не може* (1).

Моделюванню переконливого, морально сильного образу захисника, здатного боронити Україну, сприяє використання лінгвістичних і дискурсивних ресурсів мови: емотивна лексика (*герой, відважний, самовідданий, мужній, нескорений*); анафори (*Вони стоять... Вони боронять... Вони вірять...*); афоризми (*Сміливість. Честь. Україна*); евфемізмів (*оборонці зайняли більш вигідні позиції*); використання звертань (*пане генерале, дорогі захисники*); позивних бійців (*Студент, Гроза, Калина, Відважний*), персоналізація: *Солдат Ілля Остапенко. Виконував бойові завдання в Бахмутському районі та на Авдіївському коксохімі. За весь час група під його командуванням ліквідувала щонайменше 80 окупантів. Урятував майже 40 воїнів під час евакуації поранених. 28 квітня 2024 року під час рейду й закріплення на ворожих позиціях загинув унаслідок удару ворожого дрона* (2). Розповіді про конкретних осіб

переконають у високому рівні професіоналізму захисників, є демонстрацією їхньої стійкості та витривалості.

Персуазивність тактики моделювання образу ворога передбачає формування негативного, ворожого образу іншого суб'єкта (держави-агресора, інституції, групи, конкретної особи) задля легітимації дій проти нього, мобілізації підтримки, дискредитації опонента або ослаблення його легітимності. Засобами реалізації такої тактики є використання лексичних засобів таврування (*фашист, ідеологічна маріонетка*); метафор (*шкідники, паразити*); негативно-оцінних епітетів (*кривавий режим, нецивілізована влада, клан корумпованих генералів*); використання малої літери в назвах ворога (*путін, кремль, держдумаросії*); акцентування на воєнних злочинах, цілеспрямованих атаках на мирних жителів: *Знавіснілий ворог почав нову хвилю повітряного терору проти українських міст і цивільної інфраструктури* (2). Принциповим є, аби реалізація такої комунікативної тактики не сприяла ескалації та вбивствам, тому важливими є відповідальність адресанта, достовірність і баланс інформації, відокремлення фактів від оцінок.

Тактика аргументації спрямована на переконання адресата за допомогою аргументів, де аргумент є засобом персуазивності, що має мовленнєву форму вираження й апелює до розумових здібностей адресата та його цінностей. Реалізації допомагають мовні маркери впевненості (*безумовно, явно, однозначно, критично важливо*); модальні дієслова (*має, може, повинен, необхідно*); приклади реальних людей, що робить аргумент близьким адресату; інтертекстуальність (вказівка на відмінності між офіційними заявами РФ і об'єктивними фактами з незалежних джерел посилюють аргументацію, акцентують, що позиція не є ізольованою, а пов'язана з ширшим контекстом).

Вважаємо, що актуалізовані тактики персуазивності сприятимуть зниженню вразливості від інформаційної агресії, мінімалізують наслідки її негативного впливу, дозволять створити ефективний опір психологічному тиску, дезінформації та пропаганді з боку РФ.

Отже, комунікативна стратегія переконання є важливим інструментом інформаційної безпеки України, покликаною протидіяти пропаганді, маніпуляціям і деструктивному впливу держави-агресора, формувати позитивний світоглядний і ціннісний простір українського суспільства та зміцнення його стійкості до інформаційних атак. Ефективність персуазивного впливу забезпечують мовленнєві тактики акцентування позитивної інформації, врахування ціннісних орієнтацій, дискредитації держави-агресора, моделювання образів захисника й ворога, а також аргументації. Виявлені тактики реалізують через систему лінгвостилістичних засобів різних мовних

рівнів – оцінну лексику, метафори, епітети, паралелізми, антитези, риторичні запитання, модальні конструкції, персоналізацію й інтертекстуальні покликання, що сприяють досягненню ефекту переконання.

Перспективою подальших наукових розвідок є аналіз стратегії персуазивності в окремих жанрах медійного дискурсу та психолінгвістичних механізмів її впливу на різні цільові аудиторії.

Література

1. Бацевич Ф. Основи комунікативної лінгвістики. Київ : Видавничий центр «Академія», 2009. 376 с.
2. Валюшко І. О. Інформаційна безпека України в контексті російсько-українського конфлікту : дис. ... канд. політ. наук. Київ, 2018. 210 с.
3. Воробець Н. Інформаційна війна росії проти України: динаміка впливу на суспільну свідомість і виклики для національного становлення. *Вісник Прикарпатського університету. Серія: Політологія*. Івано-Франківськ, 2023. Вип. 15. С. 18–25.
4. Джус О. А. Концептуальні основи ведення інформаційної війни в сучасних умовах збройної агресії РФ проти України. *Політологічний вісник*. Київ, 2022. № 88. С. 189–200.
5. Загнітко А. Сучасний лінгвістичний словник. Вінниця : ТВОРИ, 2020. 920 с.
6. Максим Х. Феномен інформаційної агресії в умовах повномасштабної війни Росії проти України. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Львів, 2023. № 2 (38). С. 72–77.
7. Монастирська Л. В. Комунікативні стратегії переконання як одна з характеристик мовної особистості лідера. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Соціальні комунікації*. Київ, 2020. Т. 31 (70). № 4. Ч. 1. С. 176–180.
8. Пилипчук В. Г., Дзьобань О. П. Проблема агресії і насильства: світоглядно-інформаційний вимір. *Освіта регіону: політологія та психологія комунікації*. Київ, 2012. № 2. URL : <https://social-science.uu.edu.ua/article/806>
9. Посмітна В. В. Комунікативні стратегії та тактики українських військових ЗМІ в протидії інформаційній агресії. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія*. 2019. № 40. Т. 3. С. 114–118.
10. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми: Підручник. Полтава : Довкілля-К, 2008. 712 с.

11. Таркін В. П. Інформаційні війни у сучасному політичному просторі як феномен ХХ–ХХІ ст. : дис. ... д-ра філософії 052 / Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, 2023. 206 с.

12. Фрасинюк Н. Мовні засоби вираження персуазивності в політичному дискурсі. *Актуальні питання гуманітарних наук*. Київ, 2020. Вип. 32. Т. 2. С. 129–133.

13. Шило С. Б. Комунікативні стратегії і тактики виливу в політичному дискурсі (на матеріалі промови П. Порошенка на прес-конференції «Виклики – 2018»). *Лінгвістика* : зб. наук. пр. / за ред. проф. К. Д. Глуховцевої. Старобільськ : ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2018. № 1 (38). С. 154–163.

14. Юшковець І. А. Комунікативні стратегії і тактики в політичному дискурсі канцлерів ФРН (на матеріалі урядових заяв і політичних виступів) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04. Донецьк, 2008. 20 с.

15. T. van Dijk, W. Kintsch. *Strategies of Discourse Comprehension*. New York : Academic Press, 1983. 418 p.

Джерела

1. Газета Верховної Ради України «Голос України». URL : <https://www.golos.com.ua/>

2. Газета Кабінету Міністрів України «Урядовий кур'єр». URL : <https://ukurier.gov.ua/uk/>

АКТУАЛІЗЦІЯ ДІАЛЕКТНИХ РИС ПІДЛЯСЬКИХ ГОВІРОК У ЦАРИНІ ДІЄСЛОВА (ЗА МАТЕРІАЛАМИ АНТОЛОГІЇ УКРАЇНОМОВНОГО ПИСЬМЕНСТВА ПІДЛЯШІЯ «КРАЇНА СВОЙОГО СЛОВА»)

Гримашевич Галина Іванівна

кандидат філологічних наук, доцент,

завідувач кафедри української мови та методики її навчання

Житомирського державного університету імені Івана Франка

h_hrymashevych@ukr.net

Підляшся як специфічний етномовний континуум, розташований поза межами України, на теренах Республіки Польща, хоча за наявними в ньому діалектними рисами різних мовних рівнів належить до західнополіського говору північноукраїнського наріччя, здавна привертав увагу українських та польських мовознавців (С. Бевзенка, І. Бесараби, Г. Воронич, В. Ганцова, О. Горбача, Ф. Жилка, І. Ігнатюка, Г. Козачук, В. Курашкевича, М. Лесіва, І. Матвіяса, Я. Рудницького, М. Саєвича, Ф. Чижевського, М. Янчука та ін.) і досі перебуває в полі зору лінгвістів (Г. Аркушина, Ю. Бідношиї, Ю. Грицевича,

Ю. Громика, М. Ткачук, А. Яворського та ін.) і вчених інших галузей науки (Ю. Гаврилюка, А. Нікіторовича та ін.) передовсім з огляду на збереження в цьому ареалі культури, ідентичності, мови, яку самі носії називають «хахляцькою».

У контексті дослідження підляських говірок важливими є напрацювання вчених у царині вивчення проблеми актуалізації говіркового мовлення підляшуків у художньому дискурсі, якій присвятили низку праць Ю. Грицевич, Ю. Громик, Д. Мартинюк, А. Яворський.

Об'єкт нашого наукового зацікавлення – «Країна свого слова. Антологія україномовного письменства Підляшшя» [6], яку впорядкував і написав до неї передмову Ю. Гаврилюк [3], де схарактеризував історію розвитку зазначеної території, її культуру та мову від найдавніших етапів до сучасності. Водночас зауважимо, що матеріали досліджуваної антології стали джерелом для укладання лексикографічної праці Г. Аркушина «Підляські слова в художній літературі» [1], перу якого належить і відома праця «Українські говірки Підляшшя: сучасне усне мовлення» [2]. Крім того, за матеріалами досліджуваного видання ми опублікували дві статті про збереження фонетичних підляських особливостей у поетичному дискурсі [5] та говіркових рис Підляшшя на різних мовних рівнях за матеріалами прозових текстів антології [4], а також підготували до друку статтю про актуалізацію морфологічних рис у царині іменної морфології в художньому доробку поетів-підляшуків.

Мета запропонованої розвідки – проаналізувати підляські говіркові риси в царині дієслова в поетичних текстах, представлених в антології.

У виданні «Країна свого слова» вміщено найбільшу кількість поетичних текстів, написаних говірковим підляським мовленням, автори яких – Юрій Баєна (с. 81–83)¹, Василь Білокозович (с. 84–86), Ян Близнюк (с. 91–92), Ірина Боровик (с. 93–102), Василь Перегонко (с. 107–108), Васько Ткач (с. 109–112), Валентина Ващук (с. 115), Роман Ворончук (с. 120), Андрій Гаврилюк (с. 123, 128), Юрій Гаврилюк (с. 131, 134–136), Д. О. (с. 157), Агнешка Данилюк (с. 158), Микола Дацюк (с. 159–160), Микола Ігнатюк (с. 181–182), Іван Киризиук (с. 188–194), Петро Киризиук (с. 195–196), Юстина Королько (с. 197–200), Анатолій Кравчук (с. 203–204), Славомир Кулик (с. 216), Зоя Майстрович (с. 225–227), Євгенія Мартинюк (с. 238–241), Іван Оверчук (с. 245), Ольга Підляшанка (с. 255–256), Ольга Онацік (с. 257–261), Микола Патеюк (с. 265–267), Петро Олексіюв (с. 268–269), Василь Петручук (с. 273–274), Марія Сарнацька (с. 367–369), Софія Сачко (с. 370–371–376), Володимир Сосна (с. 385–387), Степан Троць (с. 392–394). Марко Хмелевський (с. 397–398),

¹ Подаємо сторінки, на яких розміщено поезії того чи того автора для легшого сприйняття цитованого далі матеріалу.

Олександр Якончук (с. 402–403), Микола Янчук (с. 409, 414–418) свідомо послуговуються говіркою. Саме такі тексти привернули передовсім нашу увагу. Водночас зазначимо, що в досліджуваному виданні вміщено й поезію, написану українською літературною мовою (автори: Василь Альбічук (с. 75–78), Володимир Зорюк (с. 108–109), Олександра Гаврилюк (с. 129–130), Е. Й. (с. 167), Іван Ігнатюк (с. 174–178), Юрій Ігнатюк (с. 183–184), Богдан Карчевський (с. 187), Петро Купрись (с. 219–221), Олександр Назарук (с. 244), Володимир Савчук (с. 353–354), Іван Токаюк (с. 388), Юрій Трачук (с. 389–391), Павло Шепелюк (с. 399–401), хоча її значно менше, а також поетичну творчість тих, хто пише як літературною мовою, так і діалектною (Ніна Буйновська (с. 103–106), Євгенія Жабінська (с. 168–173), Йосип Карпюк (с. 185–186), Степан Сидорук (с. 377, 383–384)).

У передмові до видання Ю. Гаврилюк зазначає: «Попри <...> всю “різновекторність” та асиміляційні й демографічні процеси на сільських теренах, які ведуть до постійного скорочування численності натуральних носіїв українських говірок, маємо вже справу зі сформованим пластом письменства, створеного як на самому Підляшші, так і вихідцями з нього» [3, с. 50], про що свідчить видана антологія, яка, за словами упорядника, є доказом живучості й багатогранності, дає змогу зазирнути в цей «надбужанський слова круг» будь-кому, хто цікавиться літературною й мовою та самими підляшшанами, показує що вони не безмовні, що мають право висловитися по-своєму [3, с. 51].

З огляду на предмет нашого зацікавлення – дієслівну систему, репрезентовану в поетичних текстах видання, – передовсім зазначимо, що в ній відображено низку фонетичних особливостей підляських говірок як у царині вокалізму, так і консонантизму, які й зумовлюють специфіку цієї частини мови.

У художньому поетичному дискурсі антології «Країна свого слова» системно представлено одну з визначальних рис у царині дієслова – наявність інфінітивного суфікса **-ті**, зумовленого важливою фонетичною особливістю більшості теренів поліського наріччя загалом і підляських говірок зокрема – відсутністю звуку [и], який послідовно замінюється на [і], що призводить до палаталізації низки приголосних, найчастіше [л] у формах минулого часу дієслів (*Дівчата пуд вечір **співали*** [6, с. 115]; *Всіх нас в хаті батькі **вчили***, / *Шоб ми рудну мову не **забили*** [6, с. 120]; *Вони **пили** й **пили** / І з цього світа **одишли*** [6, с. 216]; *Місець **проспіть**ся в пустум куткові* [6, с. 123]; ***Принесі** на дрижачих журавліних струнах / **найтіхиши** стукіт Земліє і серце Пуци* [6, с. 82]; *У душитвоюой **народілася** пісня* [6, с. 83]; *Десть якось по-мінські **заносіи*** [6, с. 85]; ***Сні**, маленька* [6, с. 93] тощо), водночас й у формі інфінітива: *Іду / по ступеньках драбини / коб **досягнуті** плоду / твого животворного яблика, / І*

коб **подяковати** / і коб **помолітись** [6, с. 81]; бо я хочу **скласті** букет / Моюой Земліє найдорожшуй [6, с. 82]; Ах, як тяжко **повірити**, што живу на **вічний вуйніє** добра зо злом.... [6, с. 83]; А руодної мови **знати** не хочеш [6, с. 85]; Ми хочемо так **читати** й **писати** / Як штодень говоримо вдома [6, с. 85]; Висіяти зо твого нутра, / аби дітя **народіти** [6, с. 145]; сонце пражило так / шо готова була його напоїти [6, с. 376]; Коб нініка, / завтра / і в будучому завжди / з чудокриницібрати / і через житє **нести** / **животворни** краплі води / **віери, надієі, любові** [6, с. 83]; живши – як же **не робіти**, / живши – як же **не любити** [6, с. 371].

З українським поліським етномовним континуумом Підляшшя об'єднує ще одна діалектна риса – ствердіння [т] в особових формах дієслів теперішнього часу. Найчастіше в поетичних текстах фіксуємо цю особливість у дієсловах 3 особи множини: там куди **лєтят** журавліни череди [6, с. 82]; **Обнимают** мене сосни / і любов [6, с. 83]; Патрийотам Малої Отчизни / гимнув не **грают** [6, с. 83]; Фанфари **труб'ят** – не їм [6, с. 83]; Нас не **лічат** за люде [6, с. 84]; І як зайчикі **гуляють**, / І як пташечкі **співають** [6, с. 93]; **Спорат** чорти за душу, / А вона пустютенька [6, с. 94]; А **ставлят** всьо перед тобою, / **Садят** на хвуори – білому коньові [6, с. 91]; Коли **пускают** перши льоди [6, с. 107]; Батьки всьо на мене там **ждут** [6, с. 157]; за столом / **обіедают** тієні минулого [6, с. 376]; Возом в город **уїжджают** [6, с. 386]; У нас кругом **золотієют** поля [6, с. 225]; Іде Пудляше, / **Ідут** пудляшуки [6, с. 398]; значно рідше – майбутнього часу: Кудли твої **епосієют** од штодьоної біди без часу, / руки і ногі **зомлієют**... [6, с. 85]; Щучки моїє без щастя **засохнут** [6, с. 86], спорадично – 3 особи однини теперішнього часу: Дош **бубнит**, / Біжат краплі, / Скачут по калюжах [6, с. 392] та наказового способу: **Нехай** наша молитва / **Скрушиит** серце ворогов усіх [6, с. 225].

Виразну поліську віднесеність демонструє морфемна структура дієслів у поетичних текстах авторів-підляшуків, зокрема форми із суфіксом **-ова-** (вже **заковалазазуля** на юой [6, с. 86]; Погледав на кони, не **налюбовавса** [6, с. 385]), префіксами **од-** (Двери мне гостинно **одчинів** [6, с. 123]; **откриваю** двери на завше / в вечность [6, с. 197]; **Оддаляємся** од себе [6, с. 238]; **Одчиняєш**, мамо, / двери у наш сад [6, с. 240]; Життє **одродиться** знов в нас [6, с. 245]; Хто ж то в тому вінуватий, / Що свого **одруокся** й кінув? [6, с. 256]; **Одходжу** / В поля і ниви [6, с. 394]; щоб знов оджили мої надії [6, с. 91]), **зо-** (Дош ратая з поля **зогнав** [6, с. 85]; що тебе, мила, ще раз **зобачу** / кропльою дощу [6, с. 91]) та **пуд-** (што дня **пудходжу** до кунца світа [6, с. 198]; туолькі тобі **пудсуну** світло [6, с. 198]), які об'єднують підляські говірки з українськими поліськими.

Отже, діалектні особливості на морфологічному рівні в царині дієслова, представлені в поетичних текстах антології «Країна свого слова», зумовлені

передусім явищами фонетичного походження. У поезіях найбільш уживаними є дієслівні форми з інфінітивним суфіксом *-ті* та низка дієслівних лексем зі значною кількістю палатальних звуків. Водночас системно представлено диспалаталізацію [т] в особових формах дієслів, що засвідчено й на інших теренах Полісся. Спорідненість з українськими поліськими говірками демонструє морфемна структура дієслів, у яких відзначаємо суфікси та префікси як виразні репрезентанти діалектів північноукраїнського наріччя. Майстри красного письменства, чиї твори представлено в антології «Країна свого слова», свідомо послуговуються діалектним мовленням, намагаючись максимально зберегти свою ідентичність у мові, актуалізують підляську говірку на різних мовних рівнях, зокрема й морфологічному, у текстах. Водночас діалектні особливості відображають регіональну мовну самобутність, демонструють говіркову різноманітність, збережену у відірваному від України просторі й часі, свідчать про тяглість говіркових елементів від давнини до сучасності. Завдяки актуалізації підляського діалектного мовлення в художньому дискурсі антології «Країна свого слова» можливе збереження унікальної лінгвальної спадщини Підляшшя, що спонукатиме дослідників до вивчення діалектного мовлення унікальної прикордонної території як складника культурної та мовної ідентичності підляшуків.

Література

1. Аркушин Г. Підляські слова в художній літературі. Луцьк, 2024. 120 с.
2. Аркушин Г. Українські говірки Підляшшя: сучасне усне мовлення. Луцьк: ФОП Іванюк В. П., 2022. 196 с.
3. Гаврилюк Ю. Прогулянка підляськими стежинами письменства. *Країна свого слова. Антологія україномовного письменства Підляшшя / Упор. та вступ Юрій Гаврилюк. Більськ на Підляшші, 2023. С. 7–60.*
4. Гримашевич Г. І. Актуалізація підляського діалектного мовлення в прозовому дискурсі (на матеріалі антології україномовного письменства Підляшшя «Країна свого слова»). *Українська полоністика. 2025. Т. 23. № 1. С. 28–40.*
5. Гримашевич Г. Актуалізація діалектного мовлення Підляшшя в поетичному дискурсі: фонетичні риси. *Актуальні проблеми сучасної лінгвістики та методики викладання мови і літератури: зб. матеріалів наук.-практ. Інтернет-конф. з міжнар. участю, 3–9 лют. 2025. Житомир: Житомир. держ. ун-т ім. І. Франка, 2025. С. 132–137.*
6. Країна свого слова. Антологія україномовного письменства Підляшшя / Упор. та вступ Юрій Гаврилюк. Більськ на Підляшші, 2023. 512 с.

ЛІНГВОКУЛЬТУРНИЙ КОД ВЛАСНЕ УКРАЇНСЬКИХ ГЛЮТОНЕМ У КУЛІНАРНІЙ ТРАДИЦІЇ ЄВГЕНА КЛОПОТЕНКА

Іценко Ірина Володимирівна

PhD, старший викладач кафедри української мови
Криворізького державного педагогічного університету
masliaievairyna@gmail.com

Сьогодні боротьба за українську ідентичність відбувається на кількох рівнях, де особливого значення набуває й комунікативно-медійний. Яскравою постаттю сучасного медійного простору можна вважати Євгена Клопотенка – людину, яка продукує новий тип публічного українського мовлення, де національна кухня стає інструментом культурної дипломатії. З упевненістю можна стверджувати, що Євген Клопотенко – це не лише відомий шеф-кухар, а й активний популяризатор української гастрономічної спадщини: його кулінарна діяльність подекуди виходить за межі гастрономічного виміру – через ті чи ті глютонями шеф-кухар актуалізує важливість культурно-мовного феномену.

Вивчення глютонічного корпусу в умовах сьогодення має системний характер: лінгвісти досліджують мовні знаки у межах антропоцентричної парадигми (Л. Борис, Є. Бурнос, Ж. Колоїз, Г. Мелех, та ін.), студіюють глютонічні назви з позиції нової царини – кулінарної лінгвістики (D. Fitrisia, M. Ritonga та ін.), осмислюють теоретичні підвалини глютонії (О. Оскірко, О. Остроушко, С. Руденко та ін.). Окрім того, різноманіття фактичного матеріалу (тексти ресторанних меню, художні, біблійні тексти, кулінарні книги / блоги, паремійний корпус, мовотворчість окремих письменників, сторінки шеф-кухарів / блогерів / медійних особистостей і т. ін.) відкриває широкі можливості для комплексних і ґрунтовних досліджень. Зазначимо, що глютонями в кулінарній традиції відомого українського ресторатора Євгена Клопотенка ще не були предметом цілісного студіювання, а відтак – привертають увагу вчених.

Джерельна база, на яку варто звернути увагу, доволі багатогранна: наприклад, меню ресторанів, засновником яких є пан Євген, – «Сто років тому вперед» (Київ), «Полтава» (Київ) та бістро «Інші» (Львів), книги з авторськими рецептами Євгена Клопотенка «Зваблення їжею: 70 рецептів, які захочеться готувати» (2019), «Зваблення їжею з українським акцентом» (2019), «Святкові страви» (2021), «Дитячі страви» (2023) та ін. До того ж шеф-кухар є автором кулінарного сайту klopotenko.com [3]. Через те, що наше дослідження має обмежений обсяг, вважаємо за потрібне зупинитися більш детально на колонці «Гастроспадок», представлений на сайті klopotenko.com [3].

У відповідній рубриці оприєвлено статтю з промовистою назвою «Україна понад усе! Маловідомі страви української кухні від Євгена Клопотенка» (від 20.07.2024) [5], де автор згадує глютонєми, які належать до традиційного шару української кулінарної лексики XVI–XIX ст., як-от: *верещака*, *калатуша*, *пуптя*, *штундри*, *ламанці* (*шулики*), *штурханці*, *гартаначка*, *гусянка*, *лемішки*, *вергуни*, *варянка* [5].

Хоч Євген Клопотенко й не подає безпосередньо семантичне значення кожної глютонєми, проте його коментарі подекуди містять опосередковану інформацію не тільки про значення тієї чи тієї номєми, але й демонструють її лінгвокультурний код. Напр.: *Я верещу про верещаку вже не перший рік. Якщо ви ще не чули того вереску, от ось там трохи ще. Цю неймовірно ніжну свинину, засмажену до неймовірно апетитної скоринки, а потім запечену у квасі, ви запам'ятаєте надовго <...> Тож тримайтеся, людоньки, це верещака, ааа!* [5]; *Це не дзвони калатають, це на вашій тарілці «бринить» українська калатуша з грибами! Всі тонкощі цього рецепта я дізнався, подорожуючи Хмельниччиною. Поєднання в одній страві риби та м'яса може декого з вас здивувати, але варто лишень спробувати!* [5]; *Колись страву готували гуртом, це одна з варіантів походження назви, тому пропоную підтримати таку чудову традицію та приготувати гартаначку з близькими людьми* [5]. У словниках та довідниках фіксуємо такі значення: *верещ́ака* – «страва з обсмаженого м'яса, тушкованого з буряковим квасом або буряком» [4]; *калату́ша* – «страва з круп або борошна, що має густу консистенцію; іноді страва з риби й м'яса (діал.)» [4]; *гартан́ачка* – «вид пшоняної каші, популярної на Носівщині; готується кількома людьми в казані на вогнищі» [1].

Перші дві глютонєми (*верещака*, *калатуша*) репрезентують звуконаслідування (імовірно, походять від дієслів «верещати», «калатати / колотити»), оскільки мають характерний звук під час приготування (шипіння / кипіння; стук / калатання). Відповідні найменування позначають страви за сенсорними ознаками. Своєю чергою, і глютонєма *калатуша*, і *гартаначка* маніфестують ідею дії, спільності, руху – у традиційній кулінарній культурі українців такі назви є метафорою гуртового приготування їжі, а тому часто являють собою символ домашньої згуртованості.

Етимологічно схожими є й глютонєми на кшталт *ламанці*, *вергани*, *варянка*, *штурханці*, оскільки вони походять від дієслів, що певною мірою вказують на спосіб приготування тієї чи тієї страви. Пор.: *ламанці* – *ламати* (порушення цілісності, поділ на частини), де *ламанці* – «коржі, поламані на шматки та политі медом і маком; традиційна страва до Маковея» [2]; *вергуни* – *вергати* (кидати, перевертати), де *вергуни* – «смажені в олії смужки тіста,

пересипані цукром; печиво до свят» [2]; *варянка* – *варити* (морфемний склад номема містить корінь *-вар-*, який реципієнт асоціює з основним дієсловом для позначення кулінарного процесу – *варити*), де *варянка* (інша назва – *варенуха*) – «це український зігрівальний напій із сухофруктами, медом, корицею чи іншими прянощами» [2], *штурханці* – *штурхати* (штовхати, рухати, ліпити, «штурхати» тісто), де *штурханці* – «це традиційна українська страва поліської кухні з товченої картоплі та кисломолочного сиру» [2]. Окреслені глютонами вказують на те, що дієслівна ознака, покладена в основу назв – це типова риса українського кулінарного номінування, де певний процес являє собою частину культурного коду.

Упадають в око й двокомпонентні глютонами, які складаються з іменника та прикметникового поширювача: *залізний борщ*, *зіньківська ковбаса*, *яворівський пиріг* [5]. Напр.: *Назва страви походить з однойменного населеного пункту на Хмельниччині, але смак відомий на всю Україну. Хто ще не скуштував зіньківської ковбаси, той має це виправити. Нехай це буде чергова кулінарна мета на рік* [5]; *Бачили колись гречку в випічці? Якщо ні – тримайте яворівський пиріг з цією крупною та насолоджуйтесь. Звісно, я трохи модифікував класичний галичанський рецепт, але поручусь за те, що смак буде дуже крутим!* [5]. Із поданого ілюстративного матеріалу бачимо, що прикметникові поширювачі ретранслюють додаткову інформацію про місцевість, де страва є популярною, актуалізують аутентичність глютонами. Такі локальні назви функціонують як своєрідні етномаркери регіональної глютонії, а тому неабияк важливі для збереження культурної мапи України, на чому, власне, неодноразово наголошує Євген Клопотенко. Назва *залізний борщ* має метафоричне підґрунтя: прикметник *залізний* є символом міцності, витривалості та незламності. Про це дізнаємося з контексту: *Від назви цієї страви аж віє незламністю та міццю. Насправді залізний борщ готується не з металу, з якого сковані наші серця, а з картоплі та дрібки любові. Всю історію страви ви дізнаєтесь з рецепта, а приготувавши її ще й наповнитесь силою. Точно кажу!* [5]. Відповідне поєднання слів зумовлює побутування індивідуально-авторської глютонії, де традиційний глютонічний код (*борщ*) отримує нове лінгвокультурне навантаження – уособлює національну стійкість та незламність українського народу.

Отже, глютонами в кулінарній традиції Євгена Клопотенка є яскравим прикладом реактивації української глютонічного коду. Шеф-кухар активно популяризує власне українські назви страв / напоїв, які являють собою знаки культурної пам'яті, що поєднують минуле й сучасність, побут і духовність, мову й смак. Лінгвокультурний код у кулінарній традиції Євгена Клопотенка –

це не просто набір символів, назв і смислів, а багатогранна система глутонії, через яку втор репрезентує українську ідентичність. Мова їжі в його авторському доробку – це так звана форма народної просвіти, завдяки якій кожна глутонема покликана ретранслювати культурний, виховний та патріотичний зміст.

Література

1. Енциклопедія Носівщини. URL : <https://surl.li/jdfgdn>
2. Етимологічний словник української мови : у 7-и т. / О. С. Мельничук (голов. ред.) та ін. Т. 1–7. URL : <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0001331>
3. Кулінарний сайт Євгена Клопотенка. URL : klopotenko.com
4. Словник української мови : в 11 т. / За ред. І. К. Білодіда. URL : http://ukrlit.org/slovnyk/slovnyk_ukrainskoi_movy_v_11_tomakh
5. Україна понад усе! Маловідомі страви української кухні від Євгена Клопотенка (від 20.07.2024). Кулінарний сайт Євгена Клопотенка. URL : <https://klopotenko.com/ukrayina-ponad-use-malovidomi-stravy-ukrayinskoyi-kuhni-vid-yevgena-klopotenka/>

МОВНА ІДЕНТИЧНІСТЬ ЯК СКЛADOVA ПРОФЕСІЙНОГО ІМІДЖУ МЕНЕДЖЕРА АВІАЦІЙНОЇ ГАЛУЗІ

Ліштаба Тетяна Василівна

кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри менеджменту авіаційної діяльності
Української державної льотної академії
tanya@lishtaba.com

У сучасному глобалізованому світі авіаційна галузь посідає особливе місце як одна з найдинамічніших сфер діяльності. Саме в ній інтенсивно відбуваються процеси інтеграції, стандартизації, міжнародного співробітництва, що вимагає від фахівця не лише високого рівня професійної компетентності, а й сформованого мовного, комунікативного та культурного досвіду. Менеджер у сфері авіаційних перевезень – не лише організатор транспортних процесів, а й представник своєї держави, мовний і культурний посередник у глобальному комунікаційному просторі. Саме тому мовна культура й національна мовна ідентичність стають невід’ємними складовими його професійного іміджу.

Для майбутніх менеджерів авіаційних перевезень, які здобувають освіту в Українській державній льотній академії, мова є не лише інструментом

спілкування – вона стає чинником професійного самовираження, відображенням національної ідентичності, інтелектуального рівня та управлінської зрілості. У системі підготовки таких фахівців особливу роль відіграють навчальні дисципліни «Наукова українська мова» та «Самоменеджмент», які формують здатність до ефективної комунікації, саморозвитку, мовної саморефлексії та свідомого позиціонування себе як українського професіонала європейського типу.

Поняття «мовна ідентичність» має міждисциплінарний характер і розглядається в лінгвістиці, соціолінгвістиці, культурології та психології як багатовимірне явище. «Мовна ідентичність – це поєднання мовних характеристик, які визначають, хто ми є як мовці, що включає нашу мовну компетентність (знання мови), мовленнєву поведінку (спосіб виразу), мовленнєві практики (використання мови у різних контекстах) та мовленнєву ідентифікацію (сприйняття себе як представника певної мовної спільноти). Мовна ідентичність може бути суттєвою для нашої самоідентифікації, соціальної взаємодії та культурного спілкування» [2, с. 73]. Як зазначають В. Сікорська та Л. Дідур, «мовна ідентичність є важливим аспектом культурної та соціальної ідентичності, що відображає спосіб, яким мова використовується для вираження самоідентифікації, належності до групи та взаємодії з оточуючим світом. Мовна ідентичність може виявлятися в різних формах, таких як мовні знаки, діалекти, акценти, лексика та інші аспекти мови» [1, с. 44]. Отже, мовна ідентичність – це усвідомлення належності до певної мовної спільноти, що виявляється у виборі мовних засобів і стилі спілкування. Для майбутнього менеджера авіаційної галузі вона є показником професійної етики, комунікативної компетентності, корпоративної культури та національної свідомості.

Професійний імідж менеджера – це комплексна характеристика, що поєднує зовнішні та внутрішні ознаки, серед яких важливе місце посідає мовна поведінка. Саме через мовлення фахівець демонструє рівень освіченості, ерудиції, комунікабельності та управлінської компетентності. Менеджер, який володіє нормами української літературної мови, уміє грамотно, аргументовано, логічно й доброзичливо спілкуватися, формує позитивний імідж як фахівець високого рівня культури. Дотримання мовних норм, уникнення суржику, калькувань, недоречних запозичень підвищує довіру до його професійної позиції та сприяє ефективній діловій комунікації.

У сфері авіаційного менеджменту мовна культура має і прикладне значення: грамотне мовлення є інструментом організації праці, регулювання виробничих процесів, укладання контрактів, ведення переговорів, роботи з

персоналом і клієнтами. Від рівня мовної культури менеджера часто залежить якість корпоративної взаємодії, імідж компанії та навіть безпека комунікацій.

У системі професійної підготовки менеджерів авіаційних перевезень важливу роль відіграє створення навчально-комунікативного середовища, у якому мова розглядається не лише як навчальний предмет, а як засіб професійної самореалізації.

Дисципліна «Наукова українська мова» сприяє формуванню академічної та професійної мовної компетентності, навчає майбутніх фахівців створювати тексти управлінського, інформаційного, аналітичного та наукового характеру, користуватися терміносистемою авіаційної галузі українською мовою, дотримуватися мовленнєвого етикету. Під час виконання практичних завдань здобувачі вчаться структурувати наукові повідомлення, готувати презентації, що водночас формує впевненість у мовному самовираженні й розвиває риторичні навички.

Не менш важливою є дисципліна «Самоменеджмент», у межах якої розвиваються навички саморегуляції, рефлексії, управління власною комунікацією. Мовна культура в цьому контексті постає як індикатор особистісного менеджменту: уміння володіти словом означає вміння володіти ситуацією. Студенти оволодівають навичками ефективної публічної комунікації, ведення переговорів, роботи з запереченнями, розвитку емоційного інтелекту через мовлення. Вони навчаються аналізувати власне мовлення, усвідомлювати його вплив на партнерів і підлеглих, удосконалювати комунікативний стиль відповідно до етичних та професійних стандартів.

Важливим елементом формування мовної ідентичності є публічні виступи здобувачів – участь у конференціях, круглих столах, засіданнях студентських наукових товариств. Такі практики формують упевненість у мовному самовираженні, збагачують лексичний запас і допомагають усвідомити значення української мови як мови науки, менеджменту й авіаційної освіти.

Авіаційна галузь є багатомовною за своєю природою. Міжнародне спілкування регламентується стандартами ІКАО, що визначають англійську як офіційну мову авіації. Однак для українських менеджерів надзвичайно важливо поєднувати міжнародну мовну компетентність із плеканням національної мовної культури. У професійній діяльності менеджера авіаційних перевезень поєднуються кілька мовних кодів: українська – як державна й корпоративна; англійська – як мова міжнародного спілкування; інші мови – як інструменти клієнтського сервісу. Збереження балансу між багатомовністю та національною ідентичністю є показником зрілості особистості фахівця. Менеджер, який свідомо

культивує українську мову як головний засіб професійного самовираження, демонструє патріотизм, культурну зрілість і європейський стиль мислення.

Мовна ідентичність у глобальному авіаційному просторі є складником культурної дипломатії, що формує імідж держави та її професійних стандартів. Підтримка української мови в освітньому процесі льотної академії має стратегічне значення для представлення України у світовому авіаційному співтоваристві. Вона становить важливу частину професійного іміджу менеджера авіаційної галузі, відображаючи його культуру, національну свідомість і управлінську компетентність.

Дисципліни «Наукова українська мова» та «Самоменеджмент» в Українській державній льотній академії сприяють формуванню цих якостей, поєднуючи професійну, мовну й особистісну підготовку. Мовна культура майбутнього менеджера є проявом національної гідності та професійної етики, а збереження мовної ідентичності – запорукою конкурентоспроможності українських фахівців і престижу національної авіаційної освіти.

Література

1. Сікорська В., Дідур Л. Українська мовна ідентичність під час повномасштабного вторгнення РФ. *Причорноморські філологічні студії*. 2023. № 2. С. 42–51
2. Строченко Л. В. Мовна ідентичність генія: філософський та лінгвістичний аспекти. *Закарпатські філологічні студії*. Випуск 32. Том 2. С. 73–76.

МІЖ «СВОЇМ» І «ЧУЖИМ»: ІМАГОЛОГІЧНІ ПАРАМЕТРИ ДРАМИ-ФЕЄРІЇ «ЛІСОВА ПІСНЯ» ЛЕСІ УКРАЇНКИ

Логвінова Альона Сергіївна

здобувачка другого (магістерського) рівня вищої освіти

Криворізького державного педагогічного університету

al.logwinowa86@gmail.com

Драма-феєрія Лесі Українки «Лісова пісня» посідає особливе місце в українській модерністській літературі. Це п'єса, у якій ідейні колізії між людським і природним, раціональним та інтуїтивним, реальним і міфологічним відображають авторські роздуми про сутність людського буття. Твір постає як символічний простір зустрічі «свого» і «чужого», де традиційно впорядкований людський світ протиставляється стихії вільного лісу, а межа між ними стає

місцем духовного випробування майже всіх персонажів.

Фольклорне підґрунтя, усвідомлена національна спрямованість драми-феєрії визначають імагологічні аспекти аналізу цього драматургічного тексту. Вивчення твору з погляду імагології, що досліджує художні функції образу «іншого» в літературному творі, окреслює механізми формування культурної ідентичності, сприяє, на нашу думку, глибшому розкриттю філософсько-етичного змісту твору, його етнічної спрямованості. Ми погоджуємося з твердженням З. Алієвої, яка вважає, що імагологія трактує образ «іншого» не як застиглий стереотип, а як динамічний феномен, який відображає процеси самопізнання культури [2, с. 263]. У цьому контексті «Лісова пісня» постає як філософський текст, у якому крізь призму взаємозв'язку між людським і природним відкриваються простори «свого» і «чужого», що окреслюють авторські маркери національної ідентичності.

Сюжет «Лісової пісні» побудований на зустрічі двох світів – людського і лісового, де кожен мешканець має власну логіку, мову, моральний кодекс. Особливу роль у творі відіграє пейзаж. На думку Т. Конєвої, пейзаж у драмі – це не тло, а «організатор смислу», який задає тон і напрямок духовного розвитку героїв [4, с. 305]. Предковичний ліс, у якому «німого нема нічого», постає простором гармонії, вільної гри сил природи, де все одухотворене й взаємопов'язане. Натомість людський світ змальований як сфера «порядку», власності, практичності, що прагне підкорити стихію. Саме на цій межі між гармонією і користю, між здатністю чути й глухотою розгортається основний конфлікт твору.

Мавка, центральна постать драми-феєрії, уособлює природну гармонію, духовну свободу та красу, що протиставляються утилітарному світові людей. Її перші слова – «*Не руш! не ріж! не убивай!*», формують своєрідний моральний код життя лісової спільноти, побудований на принципі недоторканності життя іншого та поваги до природного буття / вибору [6, с. 112]. Переступивши межу лісу, вона потрапляє у світ людей, де ці цінності втрачають сенс. Для матері Лукаша й Килини Мавка – «чужа», бо не вписується у побутову логіку «корисності» та «порядку». Слушною, на нашу думку, є позиція Л. Скупейко, який вважає, що міфопоетична структура образу Мавки не ідеалізує природу, а втілює етичну альтернативу утилітарного світогляду, що перетворює буття на матеріальний ресурс [5, с. 87]. У стосунках із Лукашем Мавка проходить шлях від чарівного відкриття світу людини до болісного усвідомлення втрати власної сутності. Її трагедія полягає не лише в зраді коханого, а у розриві з власною сутністю, у неможливості залишатися вірною природному поклику серед світу, який перестав чути музику її душі.

Лукаш, натомість, постає як внутрішньо суперечлива, «прикордонна» постать – як людина, що стоїть між світом природи й світом соціальних норм, не належачи цілковито жодному з них. Його сопілка стає символом зв'язку між двома світами: музика пробуджує природу, і саме через неї Лукаш на мить стає «своїм» для лісу. Проте з часом герой повертається в рамки звичного життя, де панує потреба «користі». Як зауважує В. Агеєва, трагедія Лукаша полягає не у свідомому злі, а у звичайності, у підпорядкуванні стереотипам і колективним уявленням про «належне», що знецінюють його духовний потенціал [1, с. 142]. Втрата здатності чути музику стає для героя метафорою духовного осліплення: він зраджує не лише Мавку, а й самого себе. У цьому сенсі опозиція «свого» і «чужого» у творі набуває внутрішнього виміру – це вже не зіткнення двох світів, а драма роздвоєної особистості, що балансує між автентичністю й пристосуванням, між покликом серця і диктатом буденності.

Образ дядька Лева у драмі постає як моральний і духовний центр твору – це єдиний персонаж, здатний поєднати світ природи і світ людей, не руйнуючи жодного з них. Його шанобливе ставлення до лісу, зокрема обітниця «заклявся на життя, що дуба не дасть рубати», свідчить про сприйняття сакральності природи як рівноправного співучасника людського буття [6, с. 118]. Чоловік не просто знає «мову лісу», він живе у внутрішній злагоді з нею, уособлюючи й демонструючи гармонію, яку втратили інші персонажі, загублені між матеріальним і духовним. У його поведінці проглядається філософія міри – здатність бачити в природі не ресурс, а співбуття, що ґрунтується на взаємоповазі. Як слушно підкреслює В. Агеєва, такі постаті втілюють модерністську етику діалогу й співчуття, де «чужий» перестає бути загрозою й постає як простір зустрічі, пізнання іншого і водночас себе [1, с. 146]. Саме через постать Дядька Лева Леся Українка утверджує ідею гармонійного співіснування людини та природи як морального і духовного ідеалу, що перевершує побутові уявлення про користь і владу над світом.

У мовному просторі драми опозиція «свого» і «чужого» розкривається через символічну систему порівнянь, метафор і епітетів, які відображають спосіб мислення персонажів. Як зазначають І. Колеснікова і Д. Рикичинська, у драмі «Лісова пісня» порівняння мають ментально-символічне значення: «береза – сестриця», «дуб – поважний», «осика – боїться» [3, с. 74]. У цій поетичній системі природа постає не тлом, а рівноправним учасником буття, де кожен елемент має свій голос і моральну гідність. Мовні образи лісу позначені емпатією й духовною єдністю, вони творять простір, у якому слово не лише називає, а й оживлює світ. Натомість мова людей характеризується прагматичністю та владним наміром; у ній переважають поняття «городець»,

«обора», «хижка», що символізують спробу окреслити, відгородити, підкорити. Так мова стає показником ідентичності: хто говорить мовою життя, – той «свій»; хто мовою користі, – той поступово втрачає зв'язок із гармонією.

Особливе місце у творі посідає музика, яка є універсальним медіатором між світами – людським і природним, матеріальним і духовним. Сопілка Лукаша та пісня Мавки функціонують як мови гармонії, що здатні долати межі непорозуміння, доки людина зберігає «слух» – здатність відчувати живе. Як зазначає В. Агеева, саме через музику Леся Українка втілює ідею духовного діалогу, адже «естетичне у неї завжди має етичне продовження» [1, с. 150]. Тому фраза Матері Лукаша *«Годі грати»* набуває символічного змісту: це не просто побутове зауваження, а акт відмови від комунікації з живим світом, заперечення самої можливості духовного звучання. Музика у творі – єдиний канал повернення до себе, пам'яті про «власне» буття, що протистоїть буденній глухоті. Саме завдяки їй у фіналі оживає голос Мавки, і її слова *«Я в серці маю те, що не вмирає»* стають не лише поетичною метафорою, а філософським одкровенням: вони утверджують безсмертя духу, для якого істинне «своє» – це не територія чи тіло, а внутрішня здатність любити, творити й чути.

У драмі «Лісова пісня» межа між «своїм» і «чужим» не є сталою, вона змінюється залежно від того, на якій позиції перебуває персонаж. Для лісових істот «чужим» стає той, хто порушує ритм гармонії, зневажає природний порядок і красу. Для людей, навпаки, «чужий» той, хто виходить за межі звичного, загальноприйнятого, стереотипного, не підпорядковується правилам практичної користі й праці. Як підкреслює В. Агеева, у творчості Лесі Українки «інший» ніколи не є ворогом – це дзеркало, у якому людина бачить міру власної духовності [1, с. 152]. Тому межа між «своїм» і «чужим» у творі не розділяє, а випробовує: вона показує, наскільки людина здатна чути й співпереживати. У фіналі драми стає очевидним, що найбільша форма «чужості» – це байдужість, втрата здатності відгукуватися на живе. Саме слух, чуття й музика долають цю роздільність, перетворюючи протистояння на зустріч, а не на ворожнечу.

Варто також зупинитися на художній ролі в драмі мотиву смерті. О. Яблонська слушно зазначає, що драму пронизує мотив «смерті й воскресіння», що позначає не фізичну, а духовну трансформацію [7, с. 214]. У художній логіці драми вмирання означає втрату здатності чути, відгукуватися, бути в гармонії з життям, тоді як воскресіння – відновлення внутрішнього звучання, повернення до первісної цілісності. Мавка, втрачаючи тілесну форму, не зникає, а переходить у пісню, у чисту форму духовного існування, де звук стає образом вічності. Її голос у фіналі – не лише спогад, а жива присутність, що долає простір і час, стираючи межу між «своїм» і «чужим». Дослідниця справедливо

зауважує, така трансформація символізує перемогу духу над матерією, любові – над руйнуванням [7, с. 216]. У цьому сенсі фінал драми має космічний вимір: Мавчина пісня стає метафорою єдності світу, у якому все живе взаємопов'язане і взаємозалежне, а істинне життя триває там, де не замовкає голос душі.

Отже, імагологічне осмислення драми-феєрії «Лісова пісня» дозволяє стверджувати, що опозиція «свого» і «чужого» у творі не є жорстким протиставленням, а означає постійний рух, діалог, у якому народжується істина. В. Агеєва наголошує, що для Лесі Українки «інший» – це не загроза, а необхідна умова самопізнання, адже тільки через зустріч із відмінним людиною відкриває власну глибину [1, с. 153]. У цьому сенсі «чуже» у творі не руйнує, а збагачує; «своє» не є замкненим, а розкривається у взаємодії. Мавка й Лукаш постають двома полюсами цього руху – природного й соціального, інтуїтивного й раціонального, а Дядько Лев виступає посередником, який утілює можливість гармонії між ними. Його позиція доводить, що істинна культура починається там, де «чужий» перестає бути ворогом і стає дзеркалом, у якому людина пізнає власну сутність. «Лісова пісня» постає не лише як драма кохання, а як універсальна притча про духовну відкритість, у якій поезія й музика виступають мовами взаєморозуміння, а краса – найвищою формою етики.

Література

1. Агеєва В. Їм промовляти душа моя буде: «Лісова пісня» Лесі Українки та її інтерпретації. Київ : Факт, 2002. 224 с.
2. Алієва З. Імагологія в літературі: національні стереотипи та конструювання ідентичності в художній літературі. *Scientific Collection «InterConf+»*. 2023. Вип. 32(151). С. 262–267.
3. Колеснікова І., Рикичинська Д. Підтекст порівнянь у драмі Лесі Українки «Лісова пісня» (ментально-символічний аспект). *Ідеологія національної аристократії* : зб. наук. праць за матеріалами Всеукр. наук.-практ. конф. з міжнар. участю, 25-26 лют. 2021 р. Львів : Друкарня Львівського національного медичного університету ім. Данила Галицького, 2021. С. 172–177.
4. Конєва Т. М. Пейзаж та його художнє оформлення у драмі-феєрії «Лісова пісня» Лесі Українки. *International scientific journal «Grail of Science». Section XVIII. Philology and Journalism*. 2024. № 37. С. 304–307.
5. Скупейко Л. Міфопоетика «Лісової пісні» Лесі Українки. Київ : Фенікс, 2014. 236 с.
6. Українка Л. Лісова пісня. Драма-феєрія в 3-х діях. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=508> (дата звернення: 09.10.2025).
7. Яблонська О. «Лісова пісня» Лесі Українки як міфологема «смерть – воскресіння». *Knowledge, Education, Law, Management*. 2018. № 4 (24). С. 286–294.

МОВНИЙ КОМЕНТАР ДО ПРЕДМЕТІВ НАГОРОДНОЇ СИСТЕМИ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ

Малюга Наталія Миколаївна

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри української мови

Криворізького державного педагогічного університету

maliuga_natalia@ukr.net

Державні нагороди, що є символами держави, мають відповідати певним вимогам, зокрема, бути унікальними, пізнаваними, національно орієнтованими, витриманими в культурних традиціях держави і, безперечно, грамотно репрезентованими. Оскільки нагорода – впливовий моральний чинник, такі ж вимоги слід висувати й до відомчих, місцевих, громадських, церковних відзнак. Підвищена увага до написів на відзнаках, зокрема й до девізів нагородної системи сучасної України, зумовлена високими запитами громадянського суспільства, що сформувалися внаслідок розширення сфери застосування української мови.

Свого часу О. Сопов і М. Царенко писали про зумовленість суспільного запиту на перегляд системи державних нагород, аналізували підходи різних розвинутих країн до розбудови та функціонування нагородних комплексів [6]. Питання виникнення, становлення й розбудови нагородної системи України під час війни набуло актуальності. Дослідники свою увагу акцентують на тягlostі національних традицій у військовому сегменті нагородної сфери, на еволюції військової символіки, спричиненій духовним розвитком українського суспільства [1; 3; 4]. В. Карпов, зокрема, послідовно обстоює позицію, що дизайн нагород має враховувати норми фалеристики, а також вітчизняні / європейські нагородні традиції. Водночас лінгвістична проблематика написів на відзнаках України залишається поза увагою дослідників. У нашій розвідці порушено проблему мовного оформлення нагород різних рівнів.

У науковому виданні «Мовний коментар до Конституції України та інших нормативних актів», ґрунтованому на чинних нормах сучасної української літературної мови й підготовленому спільними зусиллями Конституційного Суду України й Інституту української мови НАН України, зазначено, що згідно з пунктом 1 § 54 «Українського правопису» треба писати Збройні сили України [5, с. 33, 130, 150]. Вочевидь, мовне оформлення нагороди «За заслуги перед Збройними Силами України» потребує коригування.

§ 57 «Українського правопису» регулює написання назв орденів і медалей: перше слово (крім родових найменувань) пишеться з великої літери [7, с. 88]; серед ілюстрацій наведено *орден Князя Ярослава Мудрого, орден*

Княгині Ольги. У Законі України «Про державні нагороди України», до якого понад три десятки разів вносили зміни, у статті 7 зафіксовано *орден князя Ярослава Мудрого* I, II, III, IV, V ступеня, *орден княгині Ольги* I, II, III ступеня. Крім того, на офіційних сторінках державних установ досить часто трапляється, що й родові назви в цих відзнаках безпідставно пишуть з великої літери: *Орден князя Ярослава Мудрого* або «*Орден князя Ярослава Мудрого*», *Орден княгині Ольги* або «*Орден княгині Ольги*». Зазначимо, що напис у лапках можливий лише в сполученні з *відзнака Президента України*.

Щодо останнього ордена, який встановлено «для відзначення жінок за визначні заслуги в державній, виробничій, громадській, науковій, освітянській, культурній, благодійницькій та інших сферах суспільної діяльності, вихованні дітей у сім'ї» [2], назріло запитання: чи не пора відмовитися від суто жіночих відзнак? Гендерний баланс цілком можливо дотримувати, упровадивши, наприклад, Х-подібний бант замість прямокутної колодки. Як показує аналіз нагородних систем США, Франції, Ізраїлю, «жіночих» орденів чи медалей там немає (як і відсутні почесні звання), «такі відзнаки є рудиментами монархій та соцреалізму», відповідно їх необхідно позбутися [6].

Якщо ж обстоювати потребу збереження ордена для відзначення заслуг жінок, тоді постає логічне запитання щодо відсутності так званих «жіночих» іменних премій, які мають статус державної чи національної. Станом на сьогодні існують такі відзнаки: Національна премія України імені Тараса Шевченка, Національна премія України імені Бориса Патона, Державна премія України імені Олександра Довженка, Державна премія України імені Мирослава Скорика.

В оформленні відзнак, зокрема мовному, неприпустиме ігнорування загальних чинних норм, як-от нехтування ефонічним чергуванням у/в: медаль «*За хоробрість в бою*», медаль «*За заслуги у розвідці надр*». Помилки виявлено й у девізах відзнак. Наприклад: «*В єдності сила держави*» (медаль «За гідність та патріотизм»), «*Щастя – разом з дітьми*» (медаль «За сумлінне батьківство»), «*Хто володіє інформацією, той володіє Світом*» (медаль «За розвиток інформаційних технологій»), «*Без гідності громадян – немає вільної держави*» (знак народної пошани «Гідність та воля»). У перших двох наведених ілюстраціях спостерігаємо порушення норм милозвучності, спричинене неправильним уживанням прийменників (див. §§ 23, 25 [7, с. 25–26, 29–30], про регулювання прийменників в/у, з/із у нормативних актах ідеться в [5, с. 168, 181]). У третьому прикладі, на нашу думку, невмотивоване використання великої букви, у четвертому – застосування нерегламентованої пунктуації. Відзнака виконує символічну функцію, і написи також формують

цілісність цього символу. Гасло покликане мотивувати, воно не повинно змушувати носія відзнаки відчувати ніяковість чи незручність.

Слід уникати поспіху під час підготовки й пам'ятних монет, присвячених ювілеям міста, і застосовувати «мовний фільтр». До прикладу візьмемо колекційну монету «Кривий Ріг 250 років», розроблену з дотриманням канонів медальєрного мистецтва.

Як стверджують розробники, вона не надійде в продаж, її як відзнаку отримали почесні гості. Цей предмет нумізматики має продуманий дизайн, презентаційне пакування, водночас мовне оформлення такого символу не відповідає нормам української літературної мови. Зокрема, на аверсі міститься напис «250 років із дня заснування міста Кривого Рогу». По-перше, двокомпонентні топонімічні назви в сполученні з номенклатурним словом не відмінюються (отже, правильно *міста Кривий Ріг*), а по-друге, виникає сумнів щодо коректності формулювання «*із дня заснування*» і за змістом (чи знаємо той день напевно?), і за формою (порівняймо: 1500-річчя *від* заснування міста Києва; *від* Різдва Христового).

За останні 20 років значно зросла кількість відомчих відзнак і відзнак органів місцевого самоврядування та місцевих органів виконавчої влади. Державні структури й органи місцевого самоврядування почали широко використовувати систему громадських нагород «Знаки народної пошани» задля відзначення заслуг громадян й утвердження особистості в її «ідейних концептах державності української нації» [3, с. 130]. Нині Україна має недержавний за формою, але державницький за змістом [6] фалеристичний масив значного обсягу, який, крім усього іншого, має бути грамотно репрезентованим.

Отже, нагородна система забезпечує важливу функцію – слугує моральним стимулом громадянського суспільства. Нагорода є інструментом державної політики, а мова – інструментом знаково-символічної репрезентації дійсності, де, власне, розгортається ця політика. Мовне оформлення відзнак почасти не відповідає нормам української літературної мови, усунути мовну недосконалість покликане застосування «мовних фільтрів».

Література

1. Військові нагороди України як складова нагородної системи та фалеристики країни / за заг. ред. М. І. Ануфрієва. Київ : ВД «Професіонал», 2023. 454 с.
2. Закон України «Про державні нагороди України». ВВР. 2000. № 21. Ст. 162. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1549-14>
3. Карпов В. В. Еволюція української фалеристики в умовах війни Російської федерації проти України. *Воєнно-історичний вісник*. 2022. № 4. С. 118–133.
4. Карпов В., Олівейра У. Н. ді. Мілітарні нагороди Збройних сил України. Одеса : Олді+, 2023. 126 с. URL: file:///C:/Users/user/Downloads/__preview1.pdf
5. Мовний коментар до Конституції України та інших нормативних актів / [уклад.: С. Головатий, С. Сидоренко, І. Савченко ; комент. : К. Городенська, Л. Колібаба, В. Фурса ; за заг. ред. П. Гриценка, С. Головатого]. Харків : Право, 2025. 352 с. URL : <https://drive.google.com/file/d/1otRxOetwqfr34N7rnoYRSONE5qLgr6Uv/view>
6. Сопов О., Царенко М. США, Франція, Ізраїль. Повага до героїв та відзнак. *Голос України*. 2016. № 149 (9 серпня). С. 8.
7. Український правопис : довідкове видання. Київ : Наукова думка, 2019. 391 с.

НАЦІОНАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ВІЙНИ

Пільщиків Ілля Сергійович

молодший науковий співробітник

Інституту вищої освіти

Національної академії педагогічних наук України

i.leo4325@ukr.net

Війна росії проти України почалася навесні 2014 р., коли її війська, скориставшись кризовою ситуацією в Україні, окупували Автономну Республіку Крим і, порушуючи усі норми міжнародного права, Кремль оголосив територію півострова своєю. Тоді ж проросійські бойовики, які безпосередньо фінансувалися російським урядом, захопили владу на частині Донбасі. Це дало початок активній гібридній війні росії проти України. Її метою було перетворити нашу державу у маріонеткову державу, як це було в часи Другої світової з країнами Європи. Кремль вдався до широкомасштабної збройної агресії, яка супроводжувалася руйнуваннями цивільної інфраструктури, масовими вбивствами мирного населення, злочинами російських окупантів на тимчасово захоплених територіях. Це викликало опір

Збройних сил України і широких народних мас, які консолідувалися для захисту державного суверенітету і територіальної цілісності України та й самого виживання української нації. Важливим чинником цього процесу є питання національної ідентичності.

Необхідність дослідження цієї проблеми пов'язана з практичними завданнями. З одного боку, трансформація змін у феномені національно-громадянської ідентичності, що відбулися під впливом російсько-української війни, дає можливість краще зрозуміти сучасний стан українського суспільства, з іншого – визначити необхідні кроки владних інституцій, громадянського суспільства щодо подальшого зміцнення позицій загальнонаціональної громадянської ідентичності в державі як складової національної безпеки.

Мета дослідження: проаналізувати вплив російсько-української війни на національну ідентичність українців.

Головні складові національної ідентичності будь-якої нації це ставлення до національних символів країни, вшанування постатей української історії, що сприяє усвідомленню громадянами свого політико-правового зв'язку з Україною, українським народом та громадянським суспільством. Саме на ці складові національної ідентичності орієнтується особистість, визначаючи своє місце у політичному, соціальному, громадському та культурному просторі [1, с. 268].

Революція гідності, російська агресія вплинули і на ставлення громадян до класичних маркерів загальнонаціональної громадянської ідентичності. Проте ці зміни мали свої особливості. Якщо в кількісних параметрах вони не були суттєвими, то в якісних були значними. Так, за майже за два роки російсько-української війни кількість громадян, які передусім пов'язували себе з Україною, зросла порівняно з 2006 р. майже на 10% (з 31,3% до 40,1). Фактично не змінився показник сприйняття України як своєї Батьківщини (у 2007 р. 92,6% громадян позитивно відповіли на це питання, а в 2015 р. – 93,3%). Мало змінилися й показники рівня патріотизму громадян (у грудні 2015 р. патріотами України себе вважали 74,1%, у 2005 р. – 74,8%). Водночас, значні зміни відбулися у ставленні опитаних до українського громадянства. На нашу думку, вони були пов'язані з емоціями, які викликала російсько-українська війна. Так, наприкінці 2015 р., порівняно з 2005 р., на 12% зросла частка тих мешканців України, які пишалися українським громадянством. До чеснот українців вони зачислили: національний характер, здатність боротися за свою державу і свої права (68%), Збройні сили країни (57%) [2].

Потрібно зазначити, що війна в Україні визначила ті компоненти національної свідомості, громадянської активності, що потребують подальшого

розвитку, за сприяння та участі державних установ і суспільних інституцій. Для розв'язання наявних проблем 1 січня 2023 р. набув чинності Закон України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності», який визначив мету, завдання, принципи, напрями, особливості формування та реалізації державної політики у цій сфері як складової гарантування національної безпеки України, забезпечення участі громадян України, закордонних українців, громадських об'єднань та інших інституцій громадянського суспільства у її реалізації, визначив повноваження органів державної влади та органів місцевого самоврядування у цій сфері. Для реалізації положень Закону 15 грудня 2023 р. Кабінет Міністрів України схвалив Стратегію утвердження української національної та громадянської ідентичності на період до 2030 р. і затвердив операційний план заходів її реалізації у 2023 – 2025 рр. [3].

Повномасштабна загроза, якою стала розв'язана Росією війна, стала підтвердженням, що в Україні була, є і буде потужна українська нація, яка об'єднала переважну більшість етнічних українців, громадян інших національностей, які мешкають на її території. Водночас, військова агресія Росії проти України зробила неоціненний внесок у становлення української самосвідомості. Процеси національного самоусвідомлення та ідентифікації з Батьківщиною для багатьох українців значно пришвидшилися. Як наслідок це привело до кардинальних змін у площині національної та громадянської ідентичності, які є чи не головним чинником самоорганізації індивідів, об'єднаних належністю до однієї держави – України, що громадяни якої поділяють єдину систему переконань, уявлень про свою державу, свою країну, своє майбутнє, себе як члена єдиної спільноти.

Література

1. Бевз Т. Утвердження національної та громадянської ідентичності в умовах війни. *Адаптивні зміни політичного поля України в умовах війни* / О. О. Рафальський, О. М. Майборода. Київ : ІПіЕнД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2023. С. 268–299.

2. Ідентичність громадян України: тенденції змін. Центр Разумкова. 2024. URL: <http://surl.li/pakdqf>

3. Про схвалення Стратегії утвердження української національної та громадянської ідентичності на період до 2030 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2023–2025 роках. Постанова Кабінету Міністрів України № 1322 (2023) (Україна). URL: <http://surl.li/idrahm>

ЗАПОЗИЧЕННЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ У ТРЕВЕЛОГАХ МАКСА КІДРУКА

Слесарєв Дмитро Валерійович

здобувач третього (аспірантського) рівня вищої освіти
Криворізького державного педагогічного університету
sliesariiev.dmytro@gmail.com

У сучасному глобалізованому світі мова виступає ключовим каналом міжкультурної взаємодії. Процеси інтернаціоналізації та глобальної комунікації зумовлюють активне проникнення іншомовних запозичень у національні мови, зокрема й українську. Художній дискурс, особливо в жанрі тревелогу, відображає ці тенденції найяскравіше, адже саме подорожі сприяють безпосередньому контакту культур і мов.

Творчість Макса Кідрука, одного з найпопулярніших українських авторів тревелогів, демонструє, як іншомовна лексика стає інструментом не лише стилістичного увиразнення, а й міжкультурної комунікації, що формує діалог між українським і глобальним культурними просторами.

Метою дослідження є з'ясування ролі запозичень як засобу міжкультурної комунікації у тревелогах Макса Кідрука.

Основні завдання: 1) проаналізувати функції запозичень у структурі тревелогу; 2) визначити їхній вплив на сприйняття іншої культури українським читачем; 3) окреслити текстотвірну та комунікативну роль запозичень у побудові наративу.

Аналіз функціональних особливостей іншомовних елементів у тревелогах Макса Кідрука спирається на напрацювання сучасної української лінгвістики, у межах якої розглядаються різні аспекти їхнього функціонування в художньому тексті. Зокрема, О. А. Стишов досліджує інформативну та стилістичну роль нових іншомовних слів у сучасних українськомовних текстах [3]; Л. М. Архипенко акцентує на емоційно-експресивному потенціалі запозичень і ступені їх адаптації в українській мові [4].

Іншомовні лексеми у творчості Макса Кідрука виконують багатофункціональну роль: інформативну, стилістичну, емоційну та комунікативну. Звернімося до опису основних функцій іншомовних слів у мовотворчості автора популярних українських тревелогів, адже функційний аспект запозичень у царині мандрів якраз і дає змогу репрезентувати місцевий колорит, розкрити атмосферу захоплення неповторним світом заокеанських земель.

1. Інформативна функція. Запозичення передають реалії інших культур, для яких українська мова не має точних відповідників. Наприклад, у

«Мексиканських хроніках» використання слів *hacienda*, *taco*, *siesta* створює ефект присутності у мексиканському культурному просторі. Наприклад: *Після тривалої прогулянки ми зупинилися в маленькій **hacienda**, де нас пригощали **tacos** і насолоджувалися неквапливою **siesta*** [1, с. 56]. Такі одиниці не лише інформують реципієнта про нову культуру, а й занурюють читача в її мовний контекст.

2. Стилєтвірна функція. В англomовному середовищі подорожей запозичення *backpacking*, *trekking*, *hostel*, *sightseeing* («Подорож на Пун Землі») формують сучасний стиль оповіді, типовий для глобальної культури мандрівників [1, с. 195]. Вони маркують новий тип мовного досвіду, що поєднує українську оповідну традицію з міжнародною лексичною системою.

3. Емоційна та комунікативна функції. Звернімо увагу, що слова на зразок *fiesta*, *gelato*, *samba*, *caipirinha* виконують роль емоційних маркерів, передаючи атмосферу радості, відпочинку й автентики іншого світу. Наприклад, у фразі *Ми сиділи у **favela**, попиваючи **caipirinha** і слухаючи **samba**, що линула з вулиці* [1, с. 95] запозичення формують емоційно забарвлене сприйняття Бразилії, активізуючи уяву читача про етнічну яскравість і карнавальність світовідчуттів.

4. Функція міжкультурної комунікації. Через системне використання іншомовних лексем Кідрук створює ефект двомовного культурного простору, у якому український читач пізнає світ іншими мовами, але без перекодування на власну систему координат. Запозичення стають містком між культурами – засобом передачі не лише інформації, а й досвіду спілкування.

Так, у тексті роману «На Зеландію!» автор уживає слова *haka* (танець маорі) та *kiwi* (символ Нової Зеландії) [1, с. 361], демонструючи відкритість української літератури до міжкультурного діалогу. Такі слова не просто описують, а комунікують культурну унікальність іншого народу, зберігаючи при цьому мовну ідентичність автора.

Отже, іншомовні слова у тревелогах Макса Кідрука є ефективним інструментом міжкультурної комунікації, що забезпечує взаєморозуміння між культурами через мову. Вони сприяють відтворенню національних і культурних реалій, формують автентичність життєдіяльності. Крім того, іншомовна лексика збагачує сучасну українську літературну мову новими семантичними та стилістичними відтінками, створює комунікативний простір для діалогу між українським і світовим культурними контекстами.

Запозичення у творчості Макса Кідрука виконують не лише естетичну, а й комунікативну функцію та функцію міжкультурної комунікації, утверджуючи українську мову як гнучку, динамічну систему, здатну репрезентувати глобальний досвід без втрати національної автентичності.

Література

1. Кідрук М. *Зорі над островом Пасхи*. Київ : Видавець Тетяна Кідрук, 2024. 880 с.
2. Стишов О. А. Нові іншомовні слова в українськомовних ЗМІ початку ХХІ ст. *Studia philologica*. 2017. Вип. 9. С. 66–75.
3. Архипенко Л. М. Іншомовні лексичні запозичення в українській мові: етапи і ступені адаптації (на матеріалі англіцизмів у пресі кінця ХХ – початку ХХІ ст.) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Харків, 2005. 20 с.

АКТУАЛІЗАЦІЯ НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОЇ СВІДОМОСТІ У ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Тернавська Тетяна Анатоліївна

кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри менеджменту авіаційної діяльності
Української державної льотної академії
ternavskaya_20@ukr.net

Національно-патріотичне виховання та формування національної свідомості у здобувачів закладів вищої освіти (далі – здобувачі ВО), особливо у період воєнного стану та боротьбі із російською агресією, виступає взаємозалежними факторами збереження національної ідентичності українського народу [1]. Сучасний здобувач ВО має бути соціально-активним, морально-культурним та економічно незалежним. Організація виховної роботи в закладі вищої освіти має стати основою становлення свідомих, культурних, політично активних, із розумінням своїх прав та обов'язків, активною громадянською позицією здобувачів ВО. Майбутні професіонали, маючи активну громадянську позицію, зможуть вибудувати майбутнє України зі свідомим культурним суспільством.

Національно-патріотичне виховання – це процес, направлений на утвердження української громадянської свідомості на основі державних цінностей, готовності до виконання конституційних обов'язків (ст. 1). Відповідно до закону, державна політика направлена на розвиток національного виховання, поваги до рідної мови, державних символів та традицій, вияву активної громадянської позиції, стійкої оборонної свідомості, поваги до мови й патріотичних державних свят, днів вшанування пам'яті загиблим захисникам, етнічної толерантності та культурної діяльності українців [2].

Громадянська культура викладача реалізується на основі зібраної, узагальненої та проаналізованої інформації й глибоких знань здобувачів ВО (актуально для кураторів академічних груп, деканів, представників психологічної служби та окремих викладачів). Мета та завдання формування громадянської культури може передбачати судження й поведінку здобувачів ВО, створювати гармонізацію та тендітну настанову щодо їх діяльності та спілкування.

Громадянська культура реалізується викладачем безпосередньо в освітньо-виховному процесі. Навчання як складова виховного процесу покликане залучити молоде покоління усієї академічної спільноти до визначення громадянської позиції, до формування національно-патріотичної свідомості, гідності, поваги до державних символів й мови, активної громадянської діяльності й соціальної зрілості, толерантності, національної єдності.

Комунікативні навички здобувача ВО та викладача закладають основу формування громадянської культури у закладі вищої освіти. Вміння вести діалог грамотною державною мовою, ефектно подати себе й презентувати свою доповідь публічно, попереджати створення конфліктної ситуації серед усіх учасників освітньо-виховного процесу, акцентувати увагу на своїх перевагах, бути переконливим, ненав'язливим у спілкуванні, вміти слухати – все це дає можливість якісно забезпечити реалізацію взаємодії викладача та здобувача ВО, досягти бажаних результатів у процесі формування громадянської культури в освітньо-виховному процесі. Погоджуємося із думкою науковців В. Радул то О. Радул, що зростання виховної ефективності навчально-пізнавальної діяльності суттєво залежить від конкретизації виховних цілей і рівня соціальної зрілості особистості педагога, який, разом зі здобувачем ВО, є безпосереднім учасником освітньо-виховного процесу [3].

В умовах воєнних подій в Україні, в умовах глобалізації збереження національної ідентичності можливе завдяки актуалізації, усвідомленню, переосмисленню й захисту власної культури, активному використанні державної української мови, історії національних цінностей, гармонійній інтеграції у цивілізований демократичний світовий простір зі збереженням національної унікальності. Ключовим фактором цього є освіта, яка сприяє патріотизму та усвідомленню власної національної гідності, а також підтримка, активне використання української мови як засобу самовираження на усіх рівнях життя особистості.

Актуалізація національно-патріотичної свідомості у здобувачів ВО виявляється на засадах: володіння та активного використання державної мови; поваги до законів та символів України, її святинь; поєднання розуміння прав та

обов'язків молодшої людини з реалізацією політичних орієнтирів; вибору професії та дотримання етично-правових норм у повсякденному житті; розвитку емоційного, інтелектуального та прикладноорієнтованого компонентів громадянської культури; збереження національної ідентичності українського громадянина.

Література

1. Гуцало Л., Дацьо О., Приходько І. Аспекти національно-патріотичного виховання майбутніх педагогів під час воєнного стану в державі. *Актуальні питання у сучасній науці*. 2023. № 8 (14). С. 804–816. URL : <http://perspectives.pp.ua/index.php/sn/article/view/5844>
2. Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності: Закон України від 13 грудня 2022 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2834-20#Text> (дата звернення 18.04.2024).
3. Радул В. В., Радул О. С. Соціально-професійні явища та процеси життєдіяльності особистості : монографія. Дніпро : Середняк Т. К., 2025. 403 с.

АКСІОЛОГІЙНІ МАРКЕРИ ЧИСЛОВОГО КОДУ ЛІНГВОКУЛЬТУРИ В ПАРЕМІЙНИХ КЛІШЕ

Шарманова Наталя Миколаївна

кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української мови

Криворізького державного педагогічного університету
nmsharm@gmail.com

У мовній картині світу різними способами закладено ціннісний зміст, декодування якого розкриває світорозуміння й світобачення того чи того культурного соціуму. Людська спільнота у процесі свого цивілізаційного поступу трансформувала світогляд і мовну свідомість у низку так званих культурних кодів, адже аксіологічним підґрунтям світосприйняття кожного народу є система предметних значень, соціокультурних стереотипів і ментальних схем, відбитих саме в лінгвокультурних кодах. Перш за все, це стосується знакових одиниць мови як трансляторів загальнолюдського і національного культурних фондів, до яких належать одиниці пареміології – власне паремії та афоризми.

У лінгвокультурологічних дослідженнях глибинне уявлення про культуру як семіотичну систему інтерпретовано через поняття культурного коду, оскільки семіотична сутність кодифікації закладена в природі людини, яка здатна продукувати, декодувати й використовувати знаки, що і забезпечує передавання, переробку та зберігання національно знакової інформації в межах семіотичних систем, якими, зокрема, є коди культури.

За Ф. Бацевичем, код культури – це спосіб, за допомогою якого певна культура вичленовує, категоризує, структурує й оцінює світ, який оточує членів конкретної національної лінгвокультурної спільноти; сукупність знаків (символів), смислів та їхніх комбінацій, наявних у будь-якому репрезентанті, явищі культури тієї або тієї лінгвокультурної спільноти [1, с. 74].

У «Словнику термінів міжкультурної комунікації» мовознавець виокремлює такі лінгвокультурні коди:

1) біоморфний код культури як код, де знайшли відображення уявлення певної національної лінгвокультурної спільноти про рослинний і тваринний світи;

2) духовний код культури, у якому відображено загальнолюдські суспільні, моральні цінності, ідеали й еталони;

3) предметний код культури – це код, пов'язаний зі стереотипами сприйняття й оцінювання конкретною лінгвокультурною спільнотою предметно-просторового світу, який оточує людину;

4) соматичний код культури, що відображає функції різних частин тіла людини, надає їх оцінку та здійснює членування простору через соматизми;

5) часовий код культурний, що відстежується протягом усього цивілізаційного процесу, є абсолютною константою, і в контексті зміни світобачення людини відіграє важливу роль [1, с. 6].

Досліджуючи проблеми універсального й унікального в мові, представлення в ній національних та етнокультурних компонентів, лінгвісти неодноразово зазначали, що до сфери сучасних мовознавчих пошуків неодмінно входить і вивчення проблеми репрезентації ментальності. Базові лінгвальні компоненти, фонові елементи можуть мати виразне аксіологічне маркування, і тому вважаються невід'ємною складовою світової культури загалом, і зокрема явища мультикультурності [7, с. 812].

У дослідженні кодів культури й декодуванні мовних знаків, на наш погляд, виняткової уваги заслуговує числовий код. Він може бути потрактований як один з основних універсальних векторів семіотичної кодифікації, основною метою якого є більш точне, асоціативне сприймання

мовцем числової інформації в семантичній структурі будь-якої лінгвему, і одиниць пареміології зокрема.

Загальновідомо, що в давнину лексема «число» позначало «знак», «символ», а «числити» означало «думати», «робити певні дії зі знаками». Протягом розвитку людство завжди наділяло числа магічними й містичними властивостями, що було характерно для язичницької, міфологічної свідомості, культури і побуту, а на інших суспільно-соціальних щаблях число інтерпретувалося на засадах нумерології. В етнолінгвістичному вимірі числа здебільшого актуалізувалися в народній і календарній обрядовості, декоративно-прикладному мистецтві, у фольклорних текстах (казки, міфи, легенди), і зокрема у малих жанрах – пареміях.

У спільнослов'янській свідомості, як зазначає В. Жайворонок, поклонялися Числобogu – язичницькому божеству лічби і достатку, яке поєднувало у своєму образі денне небо-Сонце й нічне небо-Місяць, бо Сонце відраховує денний час, а Місяць – нічний. Образ Числобога уособлював вічний спокій, упорядкованість, всеєдиний лад [4, с. 640]. Український мовознавець стверджує, що Числобог навчив людей математичним циклічним діям: ділити рік на пори і, відповідно, місяці – на дні. Тому, людський час ототожнювався із природною циклічністю й залежав від умов натуралістичних, був репрезентований у конкретному семіотичному вияві – цифрах.

У «Великому тлумачному словнику сучасної української мови» цифра – 1) знак, що позначає число; 2) число, кількість чого-небудь; 3) у системах обробки інформації – знак, що використовується для кодування інформації [2, с. 923].

Цифра як семіотичний знак репрезентує абстрактну одиницю з ряду натуральних чисел. Проте, у міфології, релігії, фольклорі, історії, мистецтві число стає певною мірою, домінантою в номінуванні особливих суспільно-економічних, соціальних і культурологічних аспектів життєдіяльності спільноти [3, с. 75].

Числовий код відтак знайшов відтворення за допомогою цифр, але є виявом тривалих аналітики й узагальнень, розкриваючи стереотипність мислення не окремої людини, а лінгвокультурного соціуму. Є. Бартмінські зауважив, що, зважаючи на «розуміння стереотипу як устаткованого, т. зв. репродукованого, а не створеного тимчасово зв'язку, закріпленого в колективній пам'яті на рівні конкретності, що відповідає» [6, с. 70] лексичним одиницям, – для лінгвокультурних кодів у національних мовних спільнотах властивий певний універсалізм, бо числовий код відображає загальні процеси й тенденції формування цивілізаційної ідентичності.

Оскільки об'єктом нашого зацікавлення є числовий код культури, то буде логічним звернутися до конкретних виявів, маркерів, цього семіотичного вектору. Репрезентантами числового коду виступають одиниці *пареміології*, яка є розділом мовознавства, що вивчає паремії, або народні вислови, виражені реченням, а також короткими ланцюжками речень, якими передаються елементарна сценка чи найпростіший діалог [5, с. 337].

Активне різноаспектне дослідження пареміології припадає на період другої половини XX – поч. XXI ст. у працях М. Пазяка, Н. Барлі, О. Дуденко, В. Жайворонка, В. Калько, Е. Кокаре, В. Конобродської, Ж. Колоїз, Н. Малюги, Н. Шарманової, Т. Тищенко, Н. Хобзей, J. Bartmiński, J. Geary, B. Grant, D. Kin, J. Tarsa, S. Wasiuta та ін. Багатогранність паремій, їхній семіотичний і лінгвістичний статус окреслює для мовознавців спеціальну методологію наукового опису цих мовних кліше, у тому числі вербалізацію та інтерпретацію в них мовної картини світу.

Паремія як одиниця пареміології характеризується афористичністю, усталеністю, відтворюваністю, переосмисленням чи буквальною узагальненням значенням, здебільшого повчальним змістом. Вона є мовним знаком, який передає специфічну інформацію про традиційні цінності та погляди, ґрунтовані на життєвому досвіді народу, позначає типову життєву ситуацію [5, с. 337].

Паремійні кліше постають типовими стереотипними зразками в реалізації числового коду. Актуалізація числа відбувається в семантичній будові паремій за допомогою різних засобів, що є маркерами цього коду лінгвокультури:

- 1) кількісні числівники;
- 2) порядкові числівники;
- 3) похідні кількісні найменування.

Сакральність числового коду репрезентовано мовними одиницями із цифровими конценрами, вираженими кількісними числівниками *один, два, три, сім, десять, дванадцять, сорок, сімдесят, сто*. Так, в українській пареміології зазначені номени на позначення числа є найбільш частотними: ***Одна*** паршива вівця усе стадо спаскудить; ***Одного*** роду, ***одного*** плоду; ***Одним*** оком глянути; ***З одної*** гілки ягода; ***Два*** коти в одному мішку не помиряться; ***Два*** брехуни однієї правди не кажуть; ***Сім*** раз відмір – ***один*** раз відріж; ***Краще один*** раз побачити, ніж ***десять*** раз почути; ***Дванадцять*** апостолів краще, ніж ***дванадцять*** грішників; ***Сьогодні не вівторок***, щоб повторювати разів ***сорок***. Аналогічно представлено числовий код і в польських зразках: *Co **dwie** głowy, to nie **jedna***; *Daj psu spokój, pies ci da **dwa***; ***Jedna** jaskółka wiosny nie czyni*; *Upiec **dwie** pieczenie na **jednym** ogniu* т. п.

Знаковим числом у пареміях постає числівник *три*. За етнолінгвістичним словником-довідником В. Жайворонка «Знаки української етнокультури», *три* є назвою числа 3, його цифрового позначення із трьох одиниць. Із найдавніших часів це число символізує довершеність і досконалість, мало релігійний характер у християн – Сила, Мудрість, Любов [4, с. 604]. Крім того, число 3 розкриває сакральність мови та репрезентоване в різних комунікативних практиках, і в паремійній також – чи то українській: *Без року три дні; Заблудитися між трьох дубів; Не зв'яже трьох слів*; – чи то польській: *Gdy Trzej Królowie ciepłem darzą, gospodarze o wiośnie gwarzą; Gdzie dwóch Polaków tam trzy zdania; Gdzie dwóch Polaków tam trzy opinie; Gdzie dwóch Polaków, tam trzy partie*.

Другу групу маркерів у пареміології становлять порядкові числівники *перший, другий, третій, дев'ятий*. Наприклад: *Першій коти за плоти; Раз обпечешся – другий остережешся; Не здужає третього хліба з'їсти; Третього хліба не доїв; За дев'ятими ворітьми гавкнеш*. У польських пареміях широко представленими також є аналогічні порядкові числівники, як-от: *Pierwszego maja deszcz, nieurodzaży wieszcz; Ciekawość to pierwszy stopień do piekła; Drugiej matki nie znajdziesz; Drugim mądry, sobie głupi; Gdzie dwóch się bije, tam trzeci korzysta*.

Похідні кількісні найменування як опосередковані маркери числового коду репрезентують ужиток неозначених маркерів числа або збірних числових назв, вербалізація яких слугує для розкриття різноманітності картини світу того чи того етносу, адже числова інформація могла бути представлена різними лексемами, що засвідчували цифрову грамотність слов'ян, а саме: укр. *Багато дива, мало млива; До біди доріг багато, а від біди й стежки немає; Пусті вуха межі люди, то чимало вчуєш*; пол. *Kwiecień, plecień, bo przeplata, trochę zimy, trochę lata; Kwiecień, co deszczem rosi, wiele owoców przynosi; Gdy mróz jest pierwszego grudnia, wyschnie też niejedna w lecie studnia*, де лексему *niejedna* вжито у значенні «чимало». Порівняємо також паремійні зразки з архаїчними номенами на позначення одиниць міри: укр. *Треба пуд солі з'їсти, щоб друга пізнати*; пол. *Chcąc poznać przyjaciela, trzeba z nim beczkę soli zjeść*.

У паремійних кліше актуалізовано прислівники *вдруге, вдесятеро* тощо, які теж мають числове значення із градаційною семантикою («у два / десять разів більше») або повторюваності дії («іншим разом») і т. і. Наприклад: *П'ятниця вдруге не трапиться; Хто бідному дає, той вдесятеро придбає*.

Унікалією для польськомовних зразків виступає лексема *kwadra* на позначення четвертої частини (чверті) від цілого, яка активно вживається і в інших типах дискурсивних одиниць, наприклад: *W czerwcu pełnia sprowadza burze, ostatnia kwadra zaś deszcze duże* тощо.

Відтак коди культури формують аксіологічну систему, яка репрезентує зразки тієї або тієї національної культури, транслують світоглядні орієнтири, онтологію буття лінгвокультурної спільноти. Дослідження числового коду дає змогу визначити загальну цивілізаційну (універсальну) та етноментальну (унікальну) складові концептосфери, вияв цінностей, маніфестованих паремійними кліше, їх специфіки у просторі національної ідентичності, формування загальнослов'янської сфери сакрального і цифрової грамотності за допомогою числа, оцінної позиції носіїв мови в реальній щоденній комунікації.

Література

1. Бацевич Ф. С. Словник термінів міжкультурної комунікації. Київ : Довіра, 2007. 205 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. та голов. ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : Перун, 2005. 1728 с.
3. Дуденко О. В. Номінативна та комунікативна природа українських паремій : дис. ... канд. філол. наук. Умань, 2002. 220 с.
4. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури: словник-довідник. Київ : Довіра, 2006. 703 с.
5. Колоїз Ж. В., Малюга Н. М., Шарманова Н. М. Українська пареміологія : навч. посіб. / За ред. Ж. В. Колоїз. Кривий Ріг : КПІ ДВНЗ «КНУ», 2014. 349 с.
6. Bartmiński J. Stereotypy mieszkają w języku: studia etnolingwistyczne. Lublin : Wydaw. Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2007. 360 s.
7. Chaika (Čajka) O., Sharmanova N. Paremic Cliches as a Spiritual Layer of Multicultural Communication: Cultivating Respective Values for Educators. *International Journal of Social Science And Human Research*. Vol. 4. Issue 4. 2021. P. 812–823.
8. Polskieprzysłowia. URL : https://pl.wiktionary.org/wiki/Kategoria:Polskie_przys%C5%82owia

СЕКЦІЯ

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ (ЛЕКСИКИ, ФРАЗЕОЛОГІЇ, ГРАМАТИКИ І Т. ІН.)

ФРАЗЕОЛОГІЧНА ЕКСПРЕСИВНІСТЬ СУЧАСНОЇ ЛІТЕРАТУРИ ДЛЯ ДІТЕЙ І ПІДЛІТКІВ

Ганна Глебівна Асмаковська

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри української мови

Криворізького державного педагогічного університету

gannaglebivna@kdpu.edu.ua

Фразеологія української мови повсякчас викликає інтерес дослідників і, попри значну кількість наукових розвідок, лексикографічних праць та інших значних здобутків, цей поклик не згасає, набуваючи часом нових обертів і даючи поштовх до вирішення нових викликів вітчизняного мовознавства і не тільки. На тлі масштабних кризових явищ епідеміологічного та воєнного характеру українська освітня система зазнала значних освітніх втрат, що призвело до зниження рівня читацьких інтересів дитячо-підліткової та юнацької аудиторії. Такий процес негативно впливає на розвиток мовленнєвих навичок, а сам рівень мовлення дітей і підлітків не відрізняється прагненням до оригінальності чи виразності.

У такому розумінні наявної проблеми варто зважити на те, що одним із засобів увиразнення мови є фразеологічна одиниця, яка завдяки своїм інтенсифікаційним властивостям здатна підтримати увагу, активізувати мислення реципієнта, викликати емоційну напругу у співрозмовника або читача. Ефективність роботи над «розширенням фразеологічних горизонтів» мовців дитячо-підліткового віку залежить від читацьких інтересів і може бути підвищена внаслідок звернення до художніх текстів українських письменників. У сучасній українській прозі, орієнтованій на середній шкільний вік, фразеологізми виявляють не лише важливий текстотвірний потенціал, але й слугують засобом самоідентифікації персонажів, виявом їхніх почуттєвих інтенцій, переживань, оцінки ситуації спілкування та ін.

За визначенням В. Чабаненка, експресивність – це властивість мовних одиниць підсилювати виразність, соціально й психологічно детермінувати комунікативний простір. У своїх роботах дослідник наголошує, що експресивність пов'язана з категорією емоційності, а це зі свого боку

уможлиблює ототожнення названих понять у науковому дискурсі. Однак необхідно підкреслити хибність такого розуміння, оскільки не кожне експресивне явище належить до емоційних. Окрім того, експресія пов'язана не лише з емоційним та образним, а й іншими планами вираження – вольовим, естетичним, соціально-оцінним, семантичним, нормативним тощо [3, с. 7].

Фразеологічний фонд сучасної прози для дітей і підлітків формують сталі звороти різноманітні за структурою та семантичним наповненням, які будучи носіями образного значення, репрезентують інтенсивність емоційних станів, поведінкових реакцій, виражають специфіку сприйняття і пізнання реалій дійсності з позиції вікової та гендерної детермінації. У художніх творах дитячої літератури саме експресивні фраземи дають змогу персонажам виявляти свої явні чи приховані симпатії / антипатії, виражати емоції та демонструвати фізіологічні стани, симптоматичного характеру (піднесений стан, веселощі, захват, здивування, сором, страх та ін.). Наприклад: *Від такого видовища хлопці мимоволі **пороззяляли роти*** [1, 53]; *Від цих слів запалали **щоби** не лише в переможця Данька, а й у Богдана* [1, с. 95]; *Авто сунуло просто до хлоп'ячого гурту, і **серце** Данила остаточно **шугнуло донизу*** [1, с. 192]; *Чого **носа повісив?** Проблеми?* [1, с. 36]; *Вороненко враз посміхнувся, і побачили всі ластовиння на його носі, зовсім не дорослий блиск у **очах та хуліганські бісики*** [1, с. 216]. Крайня ілюстрація засвідчує трансформацію фраземи *бісики в очах грають* завдяки розширенню компонентного складу атрибутивним прикметником *хуліганські*, який передає власне особливості поведінки підлітка, його взаємодію з однолітками, бажанням до самоствердження. Подібна видозміна фраземи наявна й у реченні *Хлопців це потішило, хоча вони й не стрималися – **кинули** один на одного **ворожі бісики*** [1, с. 82].

В аналізованих контекстах можна прослідкувати майстерність автора у використанні фразеологічних одиниць задля створення типажів персонажів, яким властива демонстративна поведінка або спроба реалізації більш дорослих моделей поведінки, усвідомлення власної значущості під час прийняття рішень: *На решту наук спортсмен **чхати хотів*** [1, с. 30]; *Подивлюся завтра, як ви з двору баби Віри **носа не виткнете*** [1, с. 53]; *Так **прогуділи вуха** начальникові міліції, що той особисто вийшов надвір, аби глянути на це диво...* [1, с. 211]; *І повернімося трошки назад, аби нагадати про те, що наші герої теж **горобці стріляні** та вже мали нагоду втратити в небезпечні пригоди* [2, с. 65].

У процесі аналізу мовного матеріалу відмічено, що експресивні сталі звороти, реалізовані в певних контекстах, набувають урочистого звучання, вербалізуючи інтелектуальні здібності головних героїв-підлітків, їх уміння глибоко усвідомити ситуацію спілкування, здатність до філософського

осмислення проблем та фактів: *Голова в нього **варила**, звичайно, не так, як у приятеля, проте **два і два скласти** він ще міг* [1, с. 37]; *Двічі повторювати друзям не треба було – миттю здиміли* [1, с. 110]; *Від одного страуса тікали, так що, можна сказати, **брати по крові** тепер* [1, с. 21]; *Дуже добре мамині сльози пам'ятав, та й розмова з батьком у пісок не пішла* [1, с. 31]; *Дуже закортіло виручити Данька, навіть стало це **справою честі** для нього* [1, с. 37].

Експлікація експресивно-оцінних смислів фразеологічних зворотів зреалізована у розмовно-просторічному чи згрубілому плані вираження, як-от: *Може, **по рогах** комусь **дати**?* [1, с. 36]; *Але якщо надумаєш вистрибнути раніше, ніж за годину – **суши весла і зливай воду**, ти програв. Приймається?* [1, с. 59]; *Бо інакше ми самі копали б і **дулю з маком викопали*** [1, с. 59]. Натомість опис почуттів до осіб протилежної статі, яка зароджується в підлітковому віці, також увиразнено завдяки фраземам: *Зате її руде волосся та великі очі під час першої зустрічі **змусили** Богдана Майстренка **забути про все на світі*** [2, с. 48]; *Ось тут Богдан готовий знову **вдарити руку об руку** на те, що дівчину ніхто ще отак, на підземну прогулянку, не запрошував* [2, с. 49].

Високим ступенем експресивності наділені контексти з нагромадженням фразеологічних одиниць, зокрема й залучення порівняльних конструкцій, у яких відображений власний життєвий досвід, когнітивні моделі сприйняття світу дорослих у певній лінгвоспільноті. Наприклад: *Зібрався з духом, відкинувши **нав'язливу, мов нічний комар**, думку про те, що зараз справді чинить нерозважливо* [2, с. 76]; *Слово за слово – витягнув Бодя тоді на одному пальці штук сім раків, здоровенних таких – кожен, **наче кулак Василя Вірастюка*** [1, с. 5]. Ілюстративний матеріал засвідчує схильність осіб дитячо-підліткового віку до гіперболізації, що відображено у використанні автором, прецедентних феноменів – національно маркованого прецедентного імені відомого українського силача. У таких контекстах акцентовано не стільки на об'єктивних рисах того чи того феномену, але й репрезентовано особистісне ставлення до цих рис.

Проведене дослідження не охоплює всього комплексу питань, пов'язаного з експресивним потенціалом фразеологізмів у сучасному художньому дискурсі чи неформально-побутовому мовленні дітей і підлітків. Однак не залишають байдужими питання про наукове осмислення процесів мовленнєвого розвитку людини у період її дорослішання та набуття нових соціальних функцій та статусів. Активне послуговування фразеологізмами розширює кругозір молодого покоління, увиразнює мовлення, сприяє змістовнішому спілкуванню із можливістю продемонструвати власний психологічний стан, рівень інтелектуального потенціалу та потребу в самовираженні.

Література

1. Кокотюха А. Таємниця козацького скарбу. Детективна повість. Київ : АБАБАГАЛАМАГА, 2010. 224 с.
2. Кокотюха А. Таємниця зміїної голови. Пригодницький детектив. Київ : АБАБАГАЛАМАГА, 2018. 256 с.
3. Чабаненко В. Стилїстика експресивних засобів української мови. Запоріжжя : ЗДУ, 2002. 351 с.

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ОНОМАСТИЧНИХ СТУДІЙ В УКРАЇНІ

Торчинський Михайло Миколайович

доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри української філології
Хмельницького національного університету
mina@ukr.net

Торчинська Наталія Миколаївна

кандидат філологічних наук, доцент,
завідувач кафедри слов'янської філології
Хмельницького національного університету
torchynskan@khnmu.edu.ua

Ономастика як розділ мовознавства, що вивчає власні назви насамперед із погляду їх походження та функціонування, протягом останнього п'ятдесятиліття активно розвивається, що підтверджують захисти дисертацій на здобуття наукових ступенів докторів і кандидатів наук, видання монографій і словників, виступи з доповідями й повідомленнями з ономастичних проблем на конференціях, друк численних статей, підготовка здобувачами вищої і середньої освіти робіт на конкурси тощо. Більш детально про досягнення українських ономастів писали С. Вербич, А. Зубко, В. Німчук, М. Торчинський та інші дослідники [3–7]. Перспективи ономастичних студій означені як у працях названих вище авторів, так і в низці інших видань [1–2; 8–10].

За характером іменованих об'єктів пропріальні одиниці поділяються на вітоніми, топоніми, космоніми, прагматоніми, ідеоніми й ергоніми, тобто найменування об'єктів живої природи, географічні назви, власні назви космічних, матеріальних та нематеріальних денотатів і людських колективів. Відповідно, підрозділами ономастики вважаються вітоніміка (зокрема антропоніміка, етнологіка, зооніміка й міфологіка), топоніміка (насамперед ойконіміка й гідроніміка), космоніміка (в основному селеноніміка), прагматоніміка,

ідеоніміка (передусім поетоніміка) й ергоніміка. Інші дослідники пропонують свою структуру онімного простору, залишаючи загалом його обшир незмінним. Натомість за способом дослідження онімного матеріалу таких розбіжностей немає: виокремлюють ономастику теоретичну, описову й прикладну.

Ще 1967 р. основоположник української ономастики К. Цілуйко визначив як класи онімів, безпосередньо пов'язані з історичною лексичною спадщиною народу, якими він вважав насамперед гідроніми, ойконіми, антропоніми, етроніми, так і стратегію ономастичних досліджень: «а) суцільний опис онімікону в межах України; б) складання українського фрагмента загальнослов'янського ономастичного атласу; в) унормування слов'янської, у тому числі й української, ономастичної термінології» [10, с. 4]. І в цьому напрямі досягнуто чимало успіхів (передусім це укладання різноманітних топонімних (гідронімів, мікротопонімів, ойконімів, оронімів) і антропонімних словників), однак С. Вербич справедливо зауважував: «Завдання виявилися настільки масштабними, що актуальні й сьогодні і лишаться такими, мабуть, і на перспективу» [2, с. 77]. Тому не випадково 2011 року В. Лучик для ономастів сформулював практично такий же самий спектр досліджень: «З-поміж невідкладних завдань ономастичної компаративістики – укладання фундаментальних історико-етимологічних словників антропонімів, ойконімів, гідронімів та інших класів власних назв» [4, с. 128]. Як бачимо, домінувальним вважається порівняльно-історичний метод: «У 1-й чверті ХХІ ст. академічна ономастика основну увагу зосереджує на дослідженні українського онімікону в його діяхронії на засадах порівняльно-історичного мовознавства» [1, с. 37].

С. Вербич вважає, що «процес етимологізування власних назв ґрунтується на таких основних принципах: 1) визначення словотвірної моделі (типу) назви; 2) з'ясування твірних апелятивів; 3) виявлення семантичної мотивації оніма, у зв'язку з чим часто виникає потреба етимологізування самого апелятива» [2, с. 78]. На нашу думку, варто звертати увагу і на будову пропріальних одиниць, від чого залежать спосіб творення, семантика твірних основ і мотивація пропріативів, та на час їх виникнення, що уможливить характеристику продуктивних моделей для певного хронологічного зрізу. Крім етимологічного аспекту вивчення власних назв, слід розвивати й інші напрями (наприклад, функціональний, що пов'язаний безпосередньо з ономастичною практикою – правописом власних назв і відтопонімних похідних тощо [2, с. 79]).

Цілком доречними видаються і пропозиції «1) стимулювати розвиток регіональних ономастичних центрів, які надаватимуть допомогу в поповненні академічної ономастичної картотеки, консультуватимуть місцеві органи влади з найрізноманітніших питань функціонування онімної лексики ... 2) активніше

популяризувати результати своїх досліджень на сторінках як у всеукраїнських (центральных і місцевих), так і закордонних видань, а також на наукових форумах як в Україні, так і за її межами» [2, с. 79].

Пов'яжемо висловлені провідними ономастами України завдання з дослідженням основних класів онімної лексики [8, с. 127–147].

Із-поміж антропонімів, які одними з перших потрапили у поле зору ономастів, особливо детально схарактеризовані імена і прізвища.

Зокрема, на належному рівні з'ясована етимолого-словотвірна структура особових імен (походження, шлях і час виникнення, етимологія, будова, мотив номінації, спосіб творення, семантика твірної основи) та окремі функціональні (зокрема стилістичні функції, етнокультурна знаковість, емоційно-експресивні ознаки, продуктивність і поширення в певних регіонах) й екстралінгвальні особливості. Натомість дослідники менше уваги приділяли денотатно-квалітативним особливостям імен (які, проте, в антропонімії проявляються не досить виразно), а також кодифікаційному аспекту (особливо варіативності, правопису, відмінюванню тощо), що й потрібно більш детально описувати. Наявна потреба й у визначенні продуктивності функціонування особових імен та їхніх варіантів протягом певного періоду (бажано з порівнянням на різних територіях).

Аналіз прізвищ в основному реалізований на рівні визначення способу творення, семантики твірних основ, мотиву номінації та продуктивності антропомоделей, однак слід зазначити, що вказані критерії досить часто змішуються, що не дозволяє робити узагальнювально-порівняльні висновки. Варто завершити етимолого-словотвірне вивчення цих антропоодиноць в окремих регіонах України, де цього не зроблено.

Практично відсутній аналіз прізвищ, назв керівних посад і латино-антропонімів; особливо потребують вивчення прізвиська як колишньої основи прізвищевих структур і одного з найбільш продуктивних класів онімів, поширених у мовленні.

У зв'язку з однотипністю іменованих об'єктів до складу антропонімії відносимо етноніми й катойконіми як специфічні (на рівні проміжних) класи власних особових назв, проте в українській мові ці пропріальні одиниці досліджені досить ґрунтовно: наявна етимологічна, хронологічна, семантична і частково кодифікаційна інформація про етноніми та словотвірна – про відойконімні похідні.

Аналогічний висновок можна зробити й щодо псевдонімів, проте новітні пропріативи можуть бути цікавими для аналізу в етимологічному плані.

Із-поміж власних географічних назв переважно аналізують ойконіми та гідроніми; епізодично – хороніми та ороніми, а також певні різновиди

мікротопонімів; практично відсутні дослідження батіонімів, спелеонімів та натурал-катастрофонімів.

Опис ойконімів пов'язаний здебільшого зі з'ясуванням особливостей їх творення (етимології, семантики твірної основи, мотиву номінації, способу деривації, часу і шляху виникнення, продуктивності словотвірного типу, структури); епізодично (переважно у словниках) наводиться екстралінгвальна та кодифікаційна інформація. Фактично можемо говорити про завершення ойконімічних студій у межах усієї держави.

Аналогічно аналізуються й гідроніми (передусім найменування рік і частково озер), які, проте, відзначаються поглибленим етимологізуванням і частіше конотують додаткові значення, зокрема й на рівні символів та концептів. Загалом гідронімія лише останнім часом отримала відносно упорядковану денотатно-номінативну структуру, як і назви територій горизонтального та вертикального членування, підземних і підводних об'єктів, стихійних катаклізмів як природних явищ. Зазначимо, що серед найменувань територій активно досліджують адміністратоніми, натуралоніми, гідротериторіоніми й окремі різновиди ойкохоронімів (зокрема годоніми та агороніми), а з-поміж оронімів – переважно найменування макро- і мезооб'єктів рельєфу. Натомість епізодично характеризуються сильвоніми, віоніми, урбаноніми та пагоніми, проте етимологія мікротопонімів часто загальнозрозуміла і не вимагає додаткових наукових пошуків. Однак, зважаючи на те, що значна частина таких власних географічних назв, функціонуючи здебільшого лише в мовленні, перебуває на межі зникнення, то терміново потрібне якщо не вивчення, то хоча б письмова фіксація цих пропріативів. Загалом на поглиблене дослідження чекають насамперед денотатно-квалітативні, функціональні, стилістичні та кодифікаційні особливості багатьох класів власних географічних назв; необхідно також з'ясувати етимолого-словотвірні ознаки значної частини топонімів, зокрема і загальновідомих, якщо і до сьогодні їхнє походження остаточно не встановлене.

На межі XX і XXI ст. поетоніми найбільш часто ставали об'єктом дисертаційних досліджень, причому аналіз власних назв, зафіксованих у художніх творах, часто поєднувався з вирішенням загальнотеоретичних питань поетоніміки. У багатьох наукових студіях детально характеризувався процес конотування пропріативів, що дозволяє укладати словники конотонімів, які можна вважати зразками для функціонально-семантичного аналізу власних назв. Більш продуктивні в поетонімічних дослідженнях антропопоетоніми; менш активно описуються топопоетоніми, космопоетоніми й увесь поетонімікон у сукупності; епізодично – ідеопоетоніми, прагмапоетоніми й ергопоетоніми. Матеріалом для поетонімічних студій можуть бути окремі твори або вся творчість певного автора

чи кількох із них, а також різні жанри художньої літератури та фольклору; іноді характеризуються особливості використання власних назв і в інших функціональних стилях (насамперед у публіцистичному), проте слід розмежувати функціонування пропріативів у художньому мовленні та в інших стилях української мови. Визначальною особливістю наукових праць українських поетонімістів є характеристика ними іншомовних власних назв (передусім російських та англійських). Завершальним етапом поетонімічних студій може стати створення загальномовного словника власних назв, зафіксованих у творах українських письменників (принаймні кінця XVIII – початку XXI ст.). Потрібно звернути увагу й на аналіз бібліонімів як окремого розряду ідеонімів, що тісно пов'язаний із поетонімією.

Інші класи власних назв рідко стають об'єктом вивчення ономастів. Зокрема, в окремих студіях характеризуються структурні та семантичні особливості ергонімів; епізодично описуються лексико-семантичні, структурні, граматичні, етимологічні та інші ознаки прагматонімів (машинонімів, школонімів тощо), ідеонімів (зокрема хрононімів, геортонімів, фільмонімів) та космонімів, зоонімів і міфонімів, зокрема теонімів.

Як бачимо, українська ономастика має вагомі напрацювання у вивченні антропонімів, гідронімів, ойконімів і поетонімів, натомість потребують дослідження зооніми, міфоніми, мікротопоніми, ергоніми й більшість секторів ідеонімів.

Література

1. Вербич С. Українська академічна ономастика: минуле, сьогодення, майбутнє. *Українська мова*. 2018. № 3. С. 28–38.
2. Вербич С. Українська ономастика: перспективи розвитку. *Українська мова*. 2010. № 3. С. 73–80.
3. Зубко А. Українська ономастика: здобутки та проблеми. *Спеціальні історичні дисципліни: питання історії та методики*. 2007. Випуск 15. С. 262–281.
4. Лучик В. В. Актуальні напрями української ономастики. *Записки з ономастики*. Одеса, 2011. Випуск 14. С. 126–130.
5. Німчук В. В. Українська ономастична комісія: сьогодення і перспективи. *Повідомлення Української ономастичної комісії. Нова серія*. Київ, 2012. Випуск 1. С. 6–13.
6. Торчинський М. М. Ономастичні студії в Україні: бібліографічно-інформаційний довідник. Хмельницький : ХНУ, 2007. 123 с.

7. Торчинський М. М. Українська ономастика: історія, сьогодення, перспективи. *Актуальні проблеми філології та перекладознавства*. Хмельницький, 2013. С. 217–238.

8. Торчинський М. М. Українська ономастика: навчальний посібник. Київ : Міленіум, 2010. 237 с.

9. Українська ономастика : бібліографічний покажчик. Уклад.: С. О. Вербич, І. В. Єфименко, І. М. Желізняк. Київ, 2013. 364 с.

10. Цілуйко К. К. Перспективи дальшого розвитку української ономастики. *Повідомлення Української ономастичної комісії*. Київ, 1967. Випуск 3. С. 3–12.

ГЛЮТОНЕМА КАША В УКРАЇНСЬКИХ ФРАЗЕОЛОГІЗМАХ

Хожаєнко Юлія Василівна

вчитель української мови і літератури, зарубіжної літератури,

вчитель вищої категорії, старший вчитель

Дніпровського ліцею № 1 Дніпровської міської ради

ulia06062019@ukr.net

Фразеологізми останніми десятиріччями привертають до себе дедалі більшу увагу, бо є справжнім скарбом українського народу. Вдало вжита ідіома поживляє мовлення, робить його емоційнішим; поряд зі словами слугує будівельним матеріалом речення. Особливо актуальними у наш час є фразеологізми з глютоніміїним компонентом, бо національна кухня у традиціях, звичаях і обрядах супроводжує свій народ, зокрема глютонема каша.

Каша – це одна з найдавніших і найпоширеніших слов'янських страв. Її вживали на щодень, готували з гречки, ячменю, пшона, вівса, чищеного пшеничного або житнього зерна, рису. Вживання каші було пов'язано також із народженням дитини. Її варили з пшона в глиняному горщику, який потім розбивали названі батьки – «хрещені». Коли дитина вперше йшла до школи, увечері напередодні події кашею частували хрещених, а вранці пшоняну кашу несли до школи – «щоб наука пішла на ум». Дівчата за допомогою каші ворожили. Кашу також їли на поминальному столі. Велике значення каші для козаків. На Січі з великого казана була поживою для всього куреня, а товариська – при доброму гурті. В степу сякого-такого комишу козак назбирає, а таки каші наварить. Серед того кашоїдства найпершою була саламаха. Француз Гійом Левасер де Боплан в «Описі України» зазначив, що козаки «беруть із собою пшоняну кашу й борошно, розмішане на воді, яке води їдять, змішавши з пшоном; це для них і наїдок, і напиток, він має гіркуватий смак і

називається саламаха, тобто смачна страва». Саламаха з тузлуком (тулузком) належала, очевидно, до смаковитих страв, оскільки в думі «Перемога під Корсунем» якраз серед таких і згадується. Полоненому польському гетьманові Потоцькому, якого козаки «перед Хмельницьким гетьманом примчали», кажуть: *А тепер не зумієш ти з нами, козаками, воювати І житньої соломахи з тулузком уплітати* [3, с. 158]. Каша в козаків була не тільки їжею, а й мірилом досвіду, знань, уміння. Козак Голота в однойменній думі з гідністю своєї переваги каже до «татарина сідого, бородатого: – А ти ще між козаками не бував, Козацької каші не їдав І козацьких звичаїв не знаєш!» [3, с. 159]. У гуцулів також важливу роль у харчовому раціоні відігравали каші – з кукурудзяної або ячмінної крупи. Заможні гуцули варили кашу також із пшона і рису. Найчастіше їли кашу з молоком, олією або нічим не мащену, ячмінну кашу («логазу») – із цукром або медом [2, с. 192].

Наводимо приклади деяких назв та способи приготування давніх українських каш. *Баба* – вид каші, основою якої є борошно. *Базьоха* – каша з картоплі, пшона й квашених огірків, яка поширена в селах Тальнівщини як обрядова страва на іменинах та поминках. *Балнуж* – каша пастухів в українців Румунії, в районі Марморщини. *Бантуш* – кукурудзяний куліш з овечим молоком у вівчарів Карпат. *Бануш* – мамалига на солодкій сметані. *Бовтушка* – розбавлене в окропі й зварене житнє чи пшеничне борошно; була поширена в голодні й повоєнні роки. *Братко* – пшоняна каша, яка при варінні заправляється прісним тістом. *Вівсянка (толокно)* – зварена на розбавленому водою молоці каша з вівсяних круп. *Відливанка* – каша, з якої відливали юшку й подавали їсти окремо з кашею. *Вилія* – багата кутя з медом, маком, узваром. Що стоїть на покуті. *Гарбузня* – рідка гарбузова каша, в яку додавали для смаку тваринні жири. *Гартаначка* – весняна каша в селах Чернігівщини, яку варять із пшона та картоплі по першому теплі безпосередньо на дорозі. Юшку відливають, усе інше товчуть; інша назва – *відливанка*. *Гойданка* – каша, в якій кукурудзяне борошно не розколючують, а гойдають у кип'яченому молоці. *Замішка* – рідша від кулеші каша, запарена на окропі. Варять із житнього, пшеничного, ячмінного чи кукурудзяного борошна. Їдять з борщем, з молоком, сиром, розсолем і говорять: «Їж замішку й ходи пішки». *Каша з галушками*, яка поширена в районі Олевська на Поліссі, – у рідку пшоняну кашу при кипінні додають галушок, підсолюють і засмачують перетертими шкварками з цибулею. *Каша степова* – каша, яка вариться в полі з пшона на Зелену неділю у селах Луганщини. *Кашиця* – весняна каша з пшона та яєць у селах Сумщини. *Кулеба* – густий переварений куліш. *Кулеша* – густа каша з кукурудзяного борошна, яку варять в Галичині, Буковині, Закарпатті.

Основна страва гуцулів. *Кутя* – обрядова каша з пшеничних зерен, рідше з пшона, рису. До неї додають товчений мак, горіхи, родзинки та підсоложену медом воду – «ситу» або узвар. *Лагоза* – в'язка каша, зварена із ячних крупів на воді з додаванням молока, меду чи цукру. *Малай* – лемішка з пшоняного борошна, яку готували ще запорозькі козаки. *Мамалига* – густа каша із кукурудзяного борошна. *Пенцак* – каша з ячменю, обтовченого в ступі, поширена в Карпатах, Галичині. *Полента* – каша із кукурудзяного борошна, яку їдять із тертим сиром на Закарпатті. *Путря* – варена ячмінна каша. *Розмазня* – рідка пшоняна каша з конопляним чи маковим молоком. *Рябко* – каша орachів, яку варять з пшона, завдають житнім борошном і затовчують салом. *Саламата* – рідка каша з пшона і борошна на рибній юшці та квасолі. *Соломаха* – каша з гречаного, рідше з пшоняного, житнього, пшеничного борошна. *Шупеня* – пшоняна каша, зварена з квасолею або квасоляною юшкою. *Ябчанка* – каша з протертих печених яблук, в які додають пшеничне борошно, масло. Цукор і запікають у печі. *Ягли* – густа каша з ячмінної крупи, посипана цинамоном, яку готують в Галичині, районі Сколів [3, с. 164–165, 168–176].

Тому і недивно, що з глютонемою каша існує багато фразем. Це *вситати березової каші*, *дати березової каші*, *скуштувати березової каші* означають різку, якою карають. Бо у давнину *березова каша* – це був «метод» фізичного виховання дітей. Дітей за провину карали березовими різками, дубцями, лінійками... Замість каші – традиційного наїдку, учень бурси одержував кілька ударів березовими різками... Звідси іронічний, іноді жартівливий вираз *березова каша*. *Заварити кашу* означає затіяти клопітку справу, яка може мати неприємні наслідки. *Каші не зварии (не наварии)* – не порозумієшся ні з ким [7, с. 243–244]. *Варити кашу* – 1) з ким робити що-небудь, залагоджувати якусь справу з кимсь; 2) будувати свої міркування, ґрунтуючись на ненадійних, хибних відомостях або на вигадках; вигадувати щось [6, с. 35]. Плутанину в думках маніфестує фразеологізм *каша в голові*. Почалася якась складна й клопітна або неприємна справа – «каша заварюється (заварилася)». Необхідне, корисне ніколи не шкодить і в зайвій кількості репрезентує ідіома *каші маслом не зіпсуєш* [6, с. 146–147]. Коли хлопець дістав відмову при сватанні, залицянні, говорять *скуштував гарбузової каші*. Якщо людина зазнала багато горя, лиха; набідувалася, вживають ідіому *скуштувала каші* [5, с. 822–823]; потрапити в дуже складне становище або неприємність – у *кашу вкиїти* [1, с. 184]. Фразема *каша скисла* означає пропала справа, кінець чомусь. *Кашу (кисіль) варити (заварити)* – зчиняти колотнечу, сварку, бійку; наробити клопоту. *Кашу зварити* – дійти згоди, домовитися [1, с. 72–73]. Про кого-небудь молодого, недосвідченого говорять *мало каші з'їв*, а не дозволяти комусь

шкодити – не давати наплювати собі в кашу [4, с. 348–349]. Лексеми переборшити, перестаратися замінює фразема *передавати куті меду* [4, с. 356].

Отже, аналіз мовних та етнологічних фактів доводить, що глютонема каша зустрічається у фразеологізмах української мови, представляє харчову культуру суспільства, зустрічається у традиціях і звичаях нашого народу. Перспективу майбутніх наукових пошуків убачаємо в дослідженні й систематизації інших глютонемних одиниць у фразеології українського народу, які допоможуть пізнати витoki нашої національної культури.

Література

1. Батюк Н. Фразеологічний словник. Київ : Рад. школа, 1966. 235 с.
2. Етнографічні групи українців Карпат. Гуцули / за наук. ред. і уклад. С. Павлюка. Харків : Фоліо, 2020. 379 с.
3. Мицик В. Каша – мати наша : етнолог. нариси. Київ : Україна, 2002. 192 с.
4. Україна в словах : мовокраїнознавчий словник-довідник: навч. посіб. / упоряд. Н. Данилюк. Київ : Просвіта, 2004. 704 с.
5. Фразеологічний словник української мови. кн. 2 / уклад. В. Білоноженко та ін. Київ : Наукова думка, 1993. 984 с.
6. Фразеологічний словник української мови / уклад. О. Давидова. Тернопіль : Підручники і посібники, 2019. 448 с.
7. Ярещенко А., Бездітко В., Козир О., Немировська Н. Сучасний фразеологічний словник української мови. Харків : Навчальна література, 2020. 640 с.

АНТРОПОЦЕНТРИЗМ ТА ЕВОЛЮЦІЯ ФРАЗЕОЛОГІЇ: ДИНАМІКА КОНОТАЦІЇ В ПОХІДНИХ ФРАЗЕМАХ

Шиманська Вікторія Олегівна

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри української мови та методики і навчання

Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини

vishuma@ukr.net

Розвиток лінгвістики протягом останніх двох десятиліть позначений домінуючим впливом антропоцентризму – підходу, що ставить людину, її свідомість і мислення в центр наукового інтересу. Антропоцентричний підхід дав змогу звернути увагу на психологічні аспекти формування мовної

(фразеологічної) картини світу, а культурні феномени розглядати як константи культури» [6, с. 435].

Ця парадигма відкрила нові горизонти для дослідження мови, зосереджуючись не лише на її формальних структурах, а й на її глибинному зв'язку з когнітивними процесами та культурою. Такий підхід зумовив розширення фокусу на сфери, які раніше вважалися другорядними, зокрема на когнітивну ономасіологію. Кожна мова є унікальним продуктом експлікації сприйняття світу, акумулюючи досвід певної етноспільноти, її культуру, вірування, моральні цінності та стереотипи. Як вважає більшість дослідників, мовна картина світу є лише складником концептуальної, що існує в свідомості народу. Мовні формули, зокрема фразеологізми, породжуються, функціонують та еволюціонують завдяки нерозривній дихотомії «мова – етнос». Ця взаємозалежність підтверджує думку мовознавця В. Жайворонка про те, що мова – феномен етносу, народу, нації, одна з основних її ознак [3].

Фразеологія найяскравіше демонструє самотність усвідомлення та вербального кодування навколишньої дійсності. Фразеологічні одиниці, як образно мотивовані вторинні найменування, відображають асоціативні зв'язки, культурно зумовлені фрейми та конкретні образи, що стоять за абстрактними концептами. Це підводить до загострення дискусійного питання щодо існування так званої фразеологічної картини світу та доцільності введення цього поняття в лінгвістичну терміносистему.

Фразеологічні одиниці є особливими мовними одиницями, оскільки вони, на відміну від вільних словосполучень, мають не лише денотацію, а й конотативне значення. Конотація – це смисловий відтінок, який є емоційно-експресивним і завжди присутній у складі фраземи. Цей компонент, на думку багатьох дослідників, є ключовою мовною універсалією, яка тісно пов'язана з мовною картиною світу. В. Білоноженко розглядає конотацію як «імпліцитно існуючі в семантичній структурі фраземи суб'єктивні елементи, які виражають ставлення мовця до відображуваного фрагмента об'єктивної дійсності» [1, с. 70].

Конотація може виражати ставлення, оцінку, емоції, а також вказувати на певний стиль мовлення. Саме конотативний компонент забезпечує образність і емоційну насиченість фразеологізмів, відрізняючи їх від нейтральних виразів. Фразеологічні одиниці слугують своєрідним «будівельним матеріалом», з якого формується культурна конотація, оскільки вони зберігають у собі скарби національної культури та ментальності. Вони здатні стисло і закодовано передавати специфіку емоційних проявів, що є характерною рисою націоментальності.

Оскільки фразеологія не є скам'янілою системою, а еволюціонує завдяки процесам деривації зокрема, то дослідження цієї рушійної сили розвитку

виявило низку закономірностей, пов'язаних зі збереженням або зміною конотативного значення. Уважаємо за необхідне продемонструвати на конкретних прикладах, як еволюціонує значення фразеологічних дериватів.

Початкова фразема *вовк в овечій шкурі* – стійкий вираз з негативним значенням. Він описує лицемірну, підступну людину, яка приховує свої злі наміри під маскою доброзичливості. Конотація є різко негативною. Дериват *в овечій шкурі* часто використовується в жартівливому або розмовно-побутовому контексті для опису нешкідливої, але дещо незграбної людини, яка лише жартома видає себе за злу, а насправді є добродушною. Тут конотація втрачає свою гостру негативність і стає іронічно-жартівливою. Нейтральна фразеологічна одиниця *слово – срібло, а мовчання – золото* у похідній усіченій *мовчання – золото* набуває часто іронічного відтінку, щоб підкреслити, мовчання людини було б набагато ціннішим в конкретній мовленнєвій ситуації.

Нейтральний початковий фразеологізм *як білка в колесі* має похідний дещо презирливий *колісна білка*, оскільки характеризує людину, чия активність є марною, удаваною. Ці приклади ілюструють, як завдяки процесам деривації фраземи можуть не просто змінювати своє значення, а й набувати сильного емоційного забарвлення. Варто зазначити, що для українських фразеологічних дериватів такі експресивні нашаровування є нестандартними і доволі малопродуктивними на противагу таким, які демонструють конотативні константи. Наприклад, *витрішки продавати* у значенні «дивитися на когось або щось з цікавістю, але без користі для себе» → *продавці витрішок* про людей, які лише спостерігають за подіями, не беручи в них участі. Конотація повністю зберігає нейтральний відтінок. Або *водити за ручку* у значенні «надмірно опікуватися кимось, допомагати, як дитині» → *вожаки за ручку* вживається для зневажливої характеристики людей, які не здатні самостійно приймати будь-які рішення. Конотація також зберігає негативне забарвлення.

Твірний й похідний фразеологізми зберігають повністю своє емоційне спрямування в таких: *жити на широку ногу* → *жити на всю губу* у значенні розкоші, без будь-яких обмежень» має відтінок осуду і несхвалення; *покласти руку на серце* → *з рукою на серці*, тобто «щиро, відверто, і правдиво» з позитивною конотацією; *накручувати комусь хвоста* → *накручення хвоста* у розумінні «картання, лаяння» зберігає лайливий нюанс. Усі вищеназвані фразеологічні дериваційні пари містять певний денотативний зсув, проте зберігають конотативну компоненту, що є досить типовим для української мови.

Такі процеси переосмислення є особливо цінними для дослідження, оскільки вони яскраво демонструють динаміку мови та її здатність до еволюції. Зміна конотації в дериваційних парах є тим явищем, яке свідчить про активну

роль мовців у творенні та модифікації мовних одиниць, що безпосередньо відбиває зміни у свідомості етносу. Відтак, вивчення цих унікальних випадків має велике значення для лінгвокультурології та когнітивної лінгвістики, оскільки дозволяє глибше зрозуміти механізми формування нової образності та національного світосприйняття.

Література

1. Білоноженко В. М., Гнатюк І. С. Функціонування та лексикографічна розробка українських фразеологізмів. Київ : Наукова думка, 1989. 156 с.
2. Венжинович Н. Ф. Простір і час в українській фразеології: лінгвокультурологічний аспект. *Prostor in čas v frazeologiji* : kol. monograf. Ljubljana : Znanstvena založba Filozofske fakultete. 2016. S. 423–428.
3. Жайворонок В. В. Українська етнолінгвістика : нариси : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закладів. Київ : Довіра, 2007. 262 с.
4. Лисиченко Л. Мовна картина світу та її рівні. *Збірник Харківського історико-культурного товариства. Нова серія*. Т. 6. Харків, 1998. С. 129–144.
5. Селіванова О. Нариси з української фразеології (психокогнітивний та етнокультурний аспекти) : монографія. Київ ; Черкаси : Брама, 2004. 276 с.
6. Ужченко В. Д., Ужченко Д. В. Фразеологія сучасної української мови : підручник. Київ : Знання, 2007. 494 с.
7. Фразеологічна деривація: утворення і становлення фразеологічних одиниць з власним іменем, а також походження власних імен як їхньої складової частини / Денисенко С. Н. та ін. *Наукові записки Національного університету "Острозька академія". Серія: Філологія*. Острог, 2011. Вип. 20. С. 57–61.

СЕКЦІЯ

МОВОЗНАВЧА І ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧА СТИЛІСТИКА

МОДЕЛЮВАННЯ КОНЦЕПТУ «ДІМ» У РОМАНІ «ГАРРІ ПОТТЕР І ФІЛОСОФСЬКИЙ КАМІНЬ» ДЖ. К. РОУЛІНГ

Борис Дар'я Святославівна

здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти
Криворізького державного педагогічного університету
dashaboris131313@gmail.com

Концепт «дім» є одним із фундаментальних у світовій культурі та літературі. Він уособлює не лише фізичний простір, але й комплекс емоційних, соціальних та духовних уявлень про безпеку, затишок, родину та приналежність. У літературі для юнацтва, зокрема у жанрі фентезі, цей концепт набуває особливої ваги, адже часто саме через пошук або втрату дому розкривається становлення особистості головного героя. Роман Дж. К. Роулінг «Гаррі Поттер і філософський камінь» є яскравим прикладом твору, де концепт «дім» відіграє центральну роль, проте його моделювання та багатогранність у тексті потребують детального наукового аналізу.

Термін «концепт» прийшов у літературознавство з когнітивної лінгвістики та філософії. Якщо в лінгвістиці концепт – це формулювання, розумний образ, загальна думка, поняття [13, с. 521], то в літературознавстві його визначення доповнюється емоційними, ціннісними та образними характеристиками, властивими творчій свідомості митця. Художній концепт – це індивідуально-авторська інтерпретація дійсності, що вербалізується у творі та є ключем до розуміння світогляду письменника. Він є унікальним та невід'ємним феноменом когнітивної діяльності людини, формує певний культурний простір і виконує роль проміжної ланки між індивідом та його розумінням світу через твори художньої літератури, узагальнює та трансформує етноментальний досвід суспільства в інтелектуальні, духовні, психоемоційні та інші матриці особистості, ідейно моделюючи його через призму індивідуально-авторської картини світу [17, с. 54].

Дослідженням художніх концептів займалися зокрема такі українські науковці, як З. Бойко [3], Т. Вільчинська [6], К. Голобородько [7], А. Загнітко [10], Н. Коломієць, Н. Яременко [12] та інші. Вони акцентували увагу на класифікації, структурі та способах вербалізації концептів у художньому тексті. Цей феномен розглядається дослідниками як точка

перетину індивідуального та загального у творчості митця. Будучи ключовим елементом авторської художньої системи, він не лише репрезентує неповторне письменницьке сприйняття дійсності, але й слугує відбитком специфіки його епохи, акумулюючи в собі риси культурного, соціального, інтелектуального та мовного контексту. К. Білобровська визначає художній концепт як «ціннісно-смыслову структурну одиницю свідомості письменника (митця), що представлена у тексті художнього твору» [2, с. 132]. У дослідженні Л. Губи зауважено, що художній концепт – це ментальна одиниця свідомості митця, яка інтегрує його індивідуальне бачення дійсності та знаходить вираження в системі асоціативних художніх образів, вирізняється психологічною складністю, оскільки ґрунтується на художній асоціативності й поєднує в собі не лише раціональні уявлення, а й емоції, почуття та вольові акти автора [9, с. 616–619].

Поширеними в літературознавстві є дослідження концепту «дім». Зокрема, Т. Семигінівська, А. Сітко та Г. Єнчева у своїй статті аналізують стратегії відтворення цього концепту в перекладі. Вони наголошують, що *«ДІМ є моделлю сприйняття світу і, певною мірою, проекцією самої людини»*. Дослідниці також акцентують на важливості розрізнення англійських лексем «home» і «house», де перша має «більш духовний характер», а друга позначає будівлю [16, с. 220]. Саме цей дуалізм є, на нашу думку, ключовим для розуміння моделювання концепту «дім» у романі Дж. К. Роулінг про Гаррі Поттера.

Метою цієї наукової розвідки є вивчення специфіки моделювання концепту «дім» у романі Дж. К. Роулінг «Гаррі Поттер і філософський камінь», визначення його структури, функцій та способів художньої реалізації в тексті.

Феноменальний успіх серії книг про Гаррі Поттера зумовив її активне вивчення у світовому літературознавстві, де аналіз охоплює різноманітні аспекти. Дослідники зосереджуються як на лінгвістичній специфіці творів, вивчаючи проблеми перекладу (Т. Ковтун [11]), особливості магічного дискурсу (О. Петльова [14]) та авторські новотвори (Б. Головач [8]), так і на ідейно-тематичному наповненні. Науковці аналізують поліжанрову природу поттеріани (В. Винник [5]), її дидактичний потенціал (Н. Астрахан [1]), психологію персонажів (Р. Фуад, Р. Агустін [18]) та ключові мотиви, зокрема самопожертву (А. Вахтіна [4]). Серед усього розмаїття тем та образів, що привертають увагу науковців, одним із центральних у формуванні особистості головного героя є концепт «дім», що розкривається через складну систему протиставлень та символічних просторів.

Концепт «дім» у художньому світі Дж. К. Роулінг моделюється насамперед через контраст, і першим його втіленням стає модель «антидому» – помешкання родини Дурслів на вулиці Прівіт-драйв, № 4. Для головного героя,

Гаррі Поттера, це місце є не домом у повноцінному, теплому сенсі слова (*home*), а лише будинком (*house*) – фізичним простором, позбавленим емоційної основи. Його сирітське життя там тривало *«десять жалюгідних років»*, сповнених самотності, байдужості та психологічного тиску [15, с. 24]. Зовні будинок Дурслів є втіленням ідеалу британського середнього класу: він охайний, впорядкований і демонстративно «нормальний». Авторка підкреслює цю статичність і фокус на зовнішніх атрибутах через опис незмінного інтер'єру: *«Минуло майже десять років відтоді, коли, прокинувшись, подружжя Дурслі побачило на порозі свого племінника, але Привіт-драйв навряд чи й змінилася. Над охайними садочками так само зійшло сонце, висвітило мідну табличку з номером 4 на дверях будинку Дурслі й проникло до вітальні, яка, здається, нітрохи не змінилася з того вечора, коли містер Дурслі дивився ті зловісні тelenовини про сов. Хіба що фотографії на каміні показували, скільки насправді збігло часу»* [15, с. 25]. Цей опис створює образ статичного простору, що є лише декорацією, за фасадом якої приховується емоційна пустка та ворожість до Гаррі.

Ставлення Дурслів до племінника є ключовим у формуванні моделі «антидому». Вони сприймають його як чужорідний елемент, що загрожує їхньому впорядкованому існуванню, насамперед через його магічну природу. Ця неприязнь вербалізується в фізичному та психологічному нехтуванні. Найяскравішим символом соціального та емоційного відчуження Гаррі є його житловий простір – комірчина під сходами. Це не просто відсутність власної кімнати, а метафора його приниженого статусу, його невидимості для родини: *«Гаррі звик до навуків, бо їх було повно в комірчині під сходами, а саме там він і спав»* [15, с. 16].

Ставлення опікунів до хлопця проявляється й через його зовнішній вигляд. Необхідність доношувати старий, надто великий одяг двоюрідного брата Дадлі робить його ще *«меншим і худішим, ніж насправді»* [15, с. 16]. Деталі опису зовнішності Гаррі вказують не лише на зневагу, а й на фізичне насильство: *«Він носив круглі, обмотані скотчем окуляри, бо Дадлі часто ламав їх, луплячи його по носі»* [15, с. 16]. Отже, дім на Привіт-драйв для Гаррі – це простір, де його індивідуальність пригнічується, а базові потреби в любові, безпеці та прийнятті систематично ігноруються.

Водночас це деструктивне середовище парадоксальним чином стає каталізатором формування ключових рис характеру протагоніста. Життя в атмосфері емоційної холодності та несправедливості виробляє в ньому внутрішню силу, скромність, стійкість до труднощів. Відсутність родинної підтримки загострює його прагнення до дружби та приналежності, що стає головною рушійною силою його подальших дій. Отже, локус на Привіт-драйв, функціонуючи як класичний приклад «антидому», закладає

фундамент для подальшого шляху героя до самоідентифікації та відчайдушного пошуку справжнього дому.

Якщо будинок Дурслів уособлює модель *house* без *home*, то Гогвортс, школа чарів і чаклунства, навпаки, поступово трансформується у свідомості Гаррі у справжній дім. Цей процес починається вже з першого візуального враження, яке різко контрастує з буденною обмеженістю Привіт-драйв. Образ величного замку, що *«здіймався, виблискуючи вікнами на тлі зоряного неба»* [15, с. 94], символізує перехід Гаррі до нового, магічного світу, де його сутність є нормою, а не аномалією, яку слід приховувати.

Ключовим етапом у набутті Гогвортсом рис дому стає інтеграція Гаррі у соціальну структуру школи. Церемонія розподілу та зарахування до гуртожитку Грифіндор є символічним актом прийняття, що надає герою нову ідентичність. Слова професорки МакГонегел про те, що *«гуртожиток у Гогвортсі замінить вам родину»* [15, с. 96], стають для Гаррі пророчими. Саме тут він вперше знаходить справжню дружбу з Роном Візлі та Герміоною Грейнджер, отримує визнання своїх талантів (зокрема, у квидичі) та відчуває підтримку однодумців. На відміну від дому Дурслів, де він був чужинцем, у Гогвортсі він стає частиною спільноти, яка цінує його за особисті якості – відвагу та вірність.

Це нове емоційне середовище безпосередньо впливає на самосприйняття Гаррі, дозволяючи йому подолати відчуття самотності. Текст прямо фіксує цю внутрішню трансформацію героя: *«Він почувався в цьому замку як удома, причому значно краще, ніж будь-коли на Привіт-драйв»* [15, с. 144]. Фізичний простір Гогвортсу також наповнюється для нього символікою дому. Вітальня Грифіндору з її затишними кріслами та каміном стає уособленням родинного вогнища – місцем для спілкування, відпочинку та спільних переживань. Навіть прості побутові сцени, як-от спільне дозвілля з друзями, підкреслюють атмосферу комфорту та товаришкості, якої Гаррі ніколи не знав: *«Хлопці просиджували там годинами, ласуючи всім, що можна було настромити на виделку й підсмажити...»* [15, с. 168].

Гогвортс стає для Гаррі не лише безпечним прихистком, а й простором самопізнання та формування особистості. Саме тут він дізнається правду про своє походження та долю своїх батьків, що дозволяє йому відновити зв'язок із минулим. Школа надає йому можливості для самореалізації та розвитку талантів. Зіткнення з небезпеками та необхідність робити складний моральний вибір сприяють розвитку його відваги, почуття відповідальності та здатності протистояти злу. Отже, Гогвортс моделюється як ідеальний інституційний дім, що забезпечує Гаррі Поттеру прийняття, дружбу та можливості для зростання – ключові компоненти, які перетворюють звичайний простір на справжній *home*.

Аналіз роману «Гаррі Поттер і філософський камінь» показав, що концепт «дім» є одним із центральних у творі. Дж.К. Роулінг моделює його через протиставлення двох ключових локусів: будинку на Прівіт-драйв, що є для Гаррі лише *house* (будівлею, позбавленою тепла), і Гогвортсу, який поступово набуває рис справжнього *home* (дому). Цей процес пошуку істинного дому є основою для розкриття особистості головного героя, його дорослішання та самоідентифікації. Через моделювання концепту «дім» авторка стверджує ідею про те, що дім – це не стіни, а люди, любов, дружба та відчуття приналежності.

Література

1. Астрахан Н. «Гаррі Поттер» Дж. К. Ролінг: розвивальний потенціал дидактичної інтерпретації. *Наука і освіта*. 2019. № 4. С. 31–40.
2. Білобровська К. О. Поняття “концепт” і “концептосфера” у літературознавчому вимірі. *Закарпатські філологічні студії*. Ужгород : Видавничий дім “Гельветика”, 2023. Т. 2. Вип. 32. С. 127–133.
3. Бойко З. В. Концепт як феномен лінгвокультурології. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*. 2013. № 4. С. 82–86.
4. Вахтіна А. В. Мотив самопожертви в серії романів Дж. К. Роулінг про Гаррі Поттера : автореф. дип. роботи на здобуття освітнього ступеня «магістр» : спец. 035 «Філологія» / ЧНУ ім. Петра Могили. Миколаїв, 2019. 10 с.
5. Винник В. М. Жанрові аспекти роману Дж. К. Роулінг «Гаррі Поттер». *Мова і культура*. 2011. № 14. Т. 6. С. 291–297.
6. Вільчинська Т. Слово і концепт: методика аналізу. *Лексика на перетині наукових парадигм* : монографія. Тернопіль : Осадца Ю. В., 2018. С. 106–122.
7. Голобородько К. Ю. Художньо-семантичне наповнення МОЯ ДУША в структурі Олесевого концепту Я. *Лінгвістичні дослідження*. 2012. Вип. 33. С. 36–43.
8. Головач Б. В. Ідіолект Дж. К. Роулінг та його відтворення в українському перекладі. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Філологічні науки*. 2014. № 1 (73). С. 113–117.
9. Губа Л. В. Художній концепт як репрезентант поетичної мовної свідомості. *Молодий вчений*. 2018. № 3 (2). С. 616–619.
10. Загнітко А. Класифікаційні типології концептів. *Лінгвістичні студії*. 2010. Вип. 21. С. 12–21.
11. Ковтун Т. М. Засоби передачі експресивності персонажного мовлення в українському перекладі роману Дж. Ролінг «Гаррі Поттер і В'язень Азкабану» : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.16. Суми, 2021. 40 с.

12. Коломієць Н. Є., Яременко Н. В. Художній концепт «дитинство» у повісті Р. Бредбері «Кульбабове вино». *Літератури світу: поетика, ментальність і духовність*. 2014. Вип. 3. С. 244–250. DOI:10.31812/world_lit.v3i0.2098.
13. Літературознавча енциклопедія : у 2 т. / авт.-уклад. Ю. І. Ковалів. Київ : ВЦ «Академія», 2007. Т. 1. 608 с.
14. Петльова О. Т. Особливості відтворення маркерів магічного дискурсу в оригінальній гепталогії романів Дж. К. Ролінг та в україномовних цільових текстах : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.16. Запоріжжя, 2021. 35 с.
15. Ролінг Дж. К. Гаррі Поттер і філософський камінь / пер. з англ. В. Морозов. Київ : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2002. 163 с.
16. Семигінівська Т. Г., Сітко А. В., Єнчева Г. Г. Стратегії відтворення концепту «ДІМ» у перекладі роману Ренсома Рігза «Дім дивних дітей». *Закарпатські філологічні студії*. Ужгород : Видавничий дім «Гельветика», 2023. Т. 2. Вип. 29. С. 220–226.
17. Супрун В. М. Аксіологічна концептосфера жіночої прози української діаспори середини ХХ століття : монографія. Вінниця : ТОВ «Твори», 2020. 416 с.
18. Fuadah R. T., Agustina R. K. The Analysis of Personality and Conflicts of Harry Potter Novel. *Jurnal Bastra (Language and Literature)*. Indonesia, 2023. № 14 (2). P. 43–47.

СТИЛІСТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ОДНОСКЛАДНИХ РЕЧЕНЬ У ПОЕТИЧНИХ ТВОРАХ ЛІНИ КОСТЕНКО

Бузько Світлана Андріївна

кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української мови

Криворізького державного педагогічного університету

buzko.svitlana2408@gmail.com

Речення з одним головним членом здавна привертали увагу вчених. Однак у сучасному мовознавстві немає однозначного тлумачення природи цих синтаксичних одиниць. Виокремлення формально-граматичного, семантико-синтаксичного і комунікативного аспектів синтаксису сприяє уточненню поняття односкладності з формально-граматичного і семантичного погляду [1]. У сучасній науковій та навчальній літературі односкладні речення тлумачаться як «речення з одним наявним головним членом, що не потребують поповнення другим головним членом» [2, с. 122]. Головний член односкладного речення є граматично незалежним і формально самодостатнім у формуванні граматичної

основи та вираженні предикативних відношень. Такий головний член не тільки називає якийсь предмет, дію, явище навколишньої дійсності, а й виражає відношення до дійсності, набираючи певної граматичної форми та відповідної інтонації. Другого головного члена в таких реченнях або не може бути взагалі, або формально його можна встановити, але його відсутність не створює враження неповноти речення, а є його структурною особливістю.

Односкладні речення є надзвичайно поширеними в художньому мовленні, зокрема поетичному. Нашу увагу привернули в цьому аспекті твори Ліни Костенко. Авторка активно послуговується всіма типами односкладних речень, однак особливо активно вживає безособові конструкції. Отже, метою нашого дослідження став структурно-семантичний та семантико-стилістичний аналіз односкладних безособових речень у поетичних текстах Ліни Костенко. Джерельною базою послугувала збірка «Вибране» (Костенко Л. В. Вибране. К.: Либідь, 2008. 312 с.).

Традиційно безособовими називаються такі односкладні речення, у яких головний член означає дію або стан, що мислиться незалежно від активного діяча. Отже, семантичною основою безособових речень є відсутність активного діяча (носія ознаки), бо вказівка на нього виражається непрямыми відмінками додатків. Граматичного підмета у таких реченнях нема і не може бути, дія або стан виступають як незалежні від особи, як такі, що передають стан природи, відчуття людини. Безособові речення надзвичайно різноманітні, вони поділяються на велику кількість структурних і семантичних підгруп. Але ядро їх складають ті речення, головні члени яких називають дії й процеси, котрі в принципі не можуть мати виконавця.

З-поміж зафіксованих нами прикладів досить поширеними є безособові конструкції, головний член яких виражений прислівником, який інколи поєднується з дієсловом-зв'язкою *було, буде, стало, стане, ставало* і под., напр.: *Мій муж поїхав. **Тоскно** мені. Жду* (с. 33); *Поету **важко**. Він шукає істин.* (с. 40); ***Нелегко** нам. Криваві краплі глоду крізь наші вірші виступлять колись...* (с. 40); *Він богом був. І він створив свій світ. І одвернувся: все **було погано*** (с. 41). Безособові конструкції такого типу переважно виражають психічний або фізичний стан людини, тобто внутрішній світ особи – її переживання, настрої, фізичні чи психічні відчуття. Рідше подібні речення описують стан природи, напр.: *І як же тут **любо!** Дніпро під самим порогом. І тільки порога... порога чомусь не було* (с. 46).

Також ми зафіксували значну кількість прикладів, у яких головний член безособового речення виражений або безособовим дієсловом, або особовим дієсловом у безособовому значенні. Такі конструкції допомагають точніше і влучніше передати авторську думку, підсилюють емоційність та експресивність

мовлення, які доречно поєднуються з лаконічністю висловлювання, напр.: *Як пощастило* дівчинці в сімнадцять, в сімнадцять гарних, неповторних літ! (с. 49); *Був у Марусі. Снігом замело* (с. 190); *В пустелі сизих вечорів, в полях безмежних проти неба о, скільки снів і скільки слів мені наснилося про тебе!* (с. 51).

Нами були зафіксовані також безособові речення, у яких головний член виражений модальними прислівниками на зразок *необхідно, треба, можна* і подібними, інколи в поєднанні з інфінітивом, напр.: *Якщо не можна вітер змалювати, прозорий вітер на ясному тлі, – змалюй дуби, могутні і крилаті, котрі од вітру гнуться до землі* (с.43); *Осінній день березами почавсь. Різьбить печаль свої дереворити. Я думаю про тебе весь мій час. Але про це не треба говорити* (с. 54).

Доволі продуктивними в поетичному мовленні Ліни Костенко виявилися безособові конструкції, у яких головний член виражений предикативним словом *нема*. У таких реченнях поряд із словом-присудком *нема* завжди наявний непрямий додаток у формі родового відмінка, що називає особу чи предмет, про відсутність якого говориться в реченні, напр.: *Уже нема квітучої долини. Не чути в передгір'ях череди* (с. 30); *Вже й небо є. А стелі все нема* (с. 42); *Земля ж моя рідна! Нема на тобі притулку* (с. 46); *Ще назва є. А річки вже немає* (с. 60).

Такі конструкції доцільно розглядати разом із реченнями, у яких головний член виражений дієсловом *бути* у формі минулого чи майбутнього часу (*не було – нема – не буде*), напр.: *І не було на вербах телефону. Русалки виглядали із річок* (с. 47); *Не було ні зустрічі, ні туги. Не було пориву і жалу.* (с. 52).

У незначній кількості зафіксованих нами прикладів головний член безособового речення виражено предикативними словами на кшталт *пора, жаль, шкода* і подібними, інколи в поєднанні з інфінітивом, напр.: *Тепер пора прощатися* нам. Будень... (с. 53).

В окремих випадках головний член односкладного безособового речення виражається в поезіях Ліни Костенко безособово-предикативними дієслівними формами на *-но (-то)*, напр.: *Життя ішло, минуло той перон. Гукала тиша рупором вокзальним. Багато слів написано пером. Несказане лишилось несказаним* (с. 50).

У деяких зафіксованих нами прикладах виражається модальне значення бажання, що концентрується в семантиці головного члена, інколи складеного, який поєднує безособове дієслово *хочеться (не хочеться)* як допоміжне з інфінітивом зі значенням конкретної дії, напр.: *А дні стоять, – не хочеться тужити!* (с. 194). Подеколи інфінітив у подібних конструкціях опускається, напр.: *А нерви ж мої, ох нерви, струни мої, наструнчені на епохальний лад! А мені ж, може, просто хочеться щастя, тугого й солодкого, як шоколад* (с. 38).

Отже, найчастіше авторка вживає безособові конструкції, головний член яких виражений прислівником, який подеколи поєднується з дієсловом-зв'язкою на зразок *було, буде, стало, стане, ставало* і подібними. Безособові конструкції такого типу переважно виражають психічний або фізичний стан особи – її переживання, емоції, настрої, фізичні чи психічні відчуття. Рідше подібні речення описують стан природи. Також доволі поширеними в поетичному мовленні Ліни Костенко є безособові речення, у яких головний член виражений предикативним словом *нема*. Менш поширеними виявилися безособові конструкції, у яких головний член виражений або безособовим дієсловом, або особовим дієсловом у безособовому значенні, а також речення, у яких головний член виражений модальними прислівниками на кшталт *необхідно, треба, можна* і подібними, інколи в поєднанні з інфінітивом.

Загалом односкладні безособові речення, які Ліна Костенко вживає у своєму поетичному мовленні, допомагають точніше і влучніше передати авторську думку, підсилюють емоційність та експресивність мовлення, які доречно поєднуються з лаконічністю висловлювання.

Література

1. Городенська К. Проблема двоскладності-односкладності в контексті історичного й дериваційного синтаксису. *Структура сучасної української мови: тексти доповідей та повідомлень IV Міжнародного конгресу україністів*. Київ, 2002. С. 48-57.

2. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови : Підручник. Київ : Видавничий центр «Академія», 2004. 406 с.

СПЕЦИФІКА ХУДОЖНЬОГО ВІДОБРАЖЕННЯ ЕТНООБРАЗІВ У ПОВІСТІ ІВАНА ФРАНКА «ЗАХАР БЕРКУТ»

Василенко Назарій Романович

здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти

Криворізького державного педагогічного університету

vasilenkonazar13@gmail.com

Історико-етнографічний колорит Карпатського регіону України віддавна приваблював увагу дослідників. І. Франко зазначав, що перші краєзнавчі розвідки Галичини сягають XVIII ст., але справжні дослідження краю починаються вже наприкінці XIX ст. І. Франко, видатний поет, письменник, а також учений-етнограф, присвятив низку праць огляду етнографічних матеріалів з історико-культурної спадщини українського народу, виявляючи інтерес до

народної творчості, побуту та різних аспектів народного життя. У той же період у світовій літературі відновлюється інтерес до історичної давнини як першопричини бурхливих зрушень сучасності. До осмислення історії зверталися сучасники І. Франка, зокрема, Ж. Верн, Гі де Мопасан, Г. Сенкевич. Тому художнє осмислення історії Галичини стає для письменника логічним підсумком його наукових спостережень. Повість «Захар Беркут» належить до тих творів української літератури, які поєднують історичну правду з глибоким філософським і національно-патріотичним змістом. Центральною у творі постає проблема збереження народом своє ідентичності та внутрішньої сили і єдності перед загрозою знищення, що є особливо актуальним у сучасних історичних умовах.

Актуальність дослідження полягає в тому, що сьогодні питання єдності громади, моральної стійкості та зв'язку з традиціями рідного краю залишаються важливими для національного самозбереження. Тема етнообразів у художній літературі є однією з ключових для розуміння історичної пам'яті та культурної ідентичності народу. Так, І. Франко у своїй повісті «Захар Беркут» створив цілісну картину життя української громади XIII ст., яка відображає побут, звичаї та духовність корінних мешканців стародавньої Галичини, репрезентує загальнонаціональні ідеали єдності, волелюбності та моральної стійкості.

Повість І. Франка неодноразово була в центрі уваги літературознавців. Її досліджували А. Бояківський, Г. Грабович, О. Данилов, А. Войтюк, І. Денисюк та ін. Зокрема, А. Войтюк наголошував на її історичній достовірності, О. Білецький відзначав гуманістичну спрямованість твору, І. Денисюк звертав увагу на етнографічний колорит. Сучасні науковці трактують повість «Захар Беркут» як текст, що поєднує риси історичної хроніки та художнього міфу про народну єдність. Такий підхід дає змогу бачити у творі узагальнену модель національного буття. Важливі спостереження над поетикою твору «Захар Беркут», зокрема над образами-персонажами й образами-символами, містяться у праці І. Денисюка «Історична белетристика Івана Франка». Велику кількість наукових розвідок присвячено різним аспектам взаємовідношення літератури і кіно.

Етнообрази у творчості І. Франка багатовимірні: вони охоплюють повсякденне життя, внутрішні риси характеру і колективну свідомість спільноти. Центральним образом повісті є тухольська громада, яка представлена наче живий організм, заснований на принципах рівності, самоврядування та взаємопідтримки. І. Франко наголошує на демократичних принципах життя: усі важливі рішення приймаються на народних зборах, кожен

має право голосу, а головним критерієм дій є спільне благо. Таке художнє зображення громади втілює ідею народного самоврядування, яке почало формуватися в давні часи і є неодмінною ознакою сучасної української політичної нації. Особливу роль відіграє образ Захара Беркута, мудрого старця, який уособлює народну мораль і справедливість. Він представляє архетип народного лідера, який піклується про громаду, про цінності нації.

Зображення природи та довкілля має також велике значення: гори, ліси та річки Карпат створюють у тексті надзвичайний колорит, що формує світогляд і характер тухлівців. Природа стає етнокультурним символом, що виражає єдність людини зі своєю землею, її духовну глибину та силу. І. Франко активно використовує художні засоби для підкреслення етнокультурної ідентичності. Карпатські ландшафти зображені з особливою увагою до деталей: гори, ліси та річки стають важливими складовими етнообразу, оскільки є втіленням характеру та світогляду народу.

Особливої уваги І. Франко надає зображенню звичаїв: громадської ради, братерства, гостинності, згуртованої праці – і через ці деталі письменник створює колективний етнопортрет, який зображує український народ у найкращому його відображенні. Протистояння тухольців монголам стверджує ідею моральної переваги народу, який навіть у небезпеці здатний на єдність та самопожертву. Через систему етнообразів І. Франко проголошує: справжня сила народу полягає в його єдності, моральності та зв'язку з рідною землею і корінням роду.

Отже, специфіка художнього відображення етнообразів у повісті «Захар Беркут» полягає в поєднанні реалістичного змалювання історичного побуту та романтизованого узагальнення національного ідеалу. Тухольщина зображена як узагальнений образ краю, де велич природи переплітається з мудрістю людей, де гори стають символом сили, ріки і струмки – символом життя, ліси – джерелом сили і натхнення. Тут кожен куточок дихає історією, давніми звичаями і красою, що пробуджує в серці відчуття спокою й захоплення. Цей регіон протягом століть залишається духовною матрицею, де людина, традиції і природа утворюють єдине ціле, даруючи відчуття гармонії, сили та самотності.

Діалект зображеного в повісті краю Тухольщини становить гуцульський говір карпатського регіону, який поєднує архаїчні елементи, народну лексику і особливу фонетику, відображаючи тісний зв'язок місцевих жителів з гірською природою та їхню етнічну самотність. І. Франко створює цілісну картину громади, яка символізує силу, моральність і єдність українського народу.

Етнообрази у творі виконують кілька функцій: вони створюють

етнографічний колорит, підкреслюють художню автентичність, формують морально-філософську концепцію та виражають національну ідею. Аналіз етнообразів дає змогу зрозуміти, що головна ідея твору – це утвердження цінності колективної згуртованості та духовної стійкості, яка зберігає свою актуальність і сьогодні.

Література

1. Бондаренко Ю. Міфологічна природа повісті І. Франка «Захар Беркут». *Дивослово*. 2000. № 1. С. 2–5.
2. Бояківський А. Язичеська ментальність твору Івана Франка «Захар Беркут». *Сучасна філологічна наука в національному відродженні : матер. конф. викладачів, аспірантів, студ., присв. пам'яті Т. Комаринця*. Львів, 1994. С. 71–72.
3. Войтюк А. Франко – майстер пейзажу. *Українське літературознавство*. 1969. Вип. 7. С. 124–128.
4. Грабович Г. «Захар Беркут»: забагато мелодрами та замало національної специфіки. URL: <https://detector.media/kritika/article/171549/2019-10-15-zakhar-berkut-zabagatomelodramy-ta-zamalo-natsionalnoi-spetsyfyky>.
5. Данилов О. Рецензія на художній фільм «Захар Беркут». URL: <https://itc.ua/articles/recenziya-na-hudozhnij-film-zaharberkut>.
6. Денисюк І. Історична белетристика Івана Франка. *Літературознавчі та фольклористичні праці*. У 3-х т. 4-х кн. Львів, 2005. Т. 2: Франкознавчі дослідження. С. 21–47.

УКРАЇНА ТА УКРАЇНЦІ У СУЧАСНІЙ НІМЕЦЬКОМОВНІЙ ЛІТЕРАТУРІ

Гаманюк Віта Анатоліївна

доктор педагогічних наук, професор,
проректор з наукової роботи

Криворізького державного педагогічного університету
vitana65@gmail.com

У останні два десятиліття Україна декілька разів привертала до себе увагу світу з різних причин. Це були і досягнення у різних видах спорту, передусім у боксі (брати Віталій та Володимир Клички, Олександр Усіка), у легкій атлетиці (Ярослава Магучіх), у тенісі (Еліна Світоліна), а також певні здобутки у науково-технічній галузі, наприклад, у авіабудуванні (згадаємо нашу гордість АН-225 «Мрія», знищений росіянами у 2022 р.). Українські митці теж сприяли тому, що світ почав говорити про Україну (Сергій Жадан, Оксана Забужко, Юрій Андрухович). Проте, не тільки спорт, наука і культура змусили Європу звернути увагу на нашу країну, але й політичні події, серед яких Помаранчева

революція 2004 р., революція Гідності 2013–2014 рр., анексія Криму росіянами та окупація частини Донецької та Луганської областей і розпочата росією 24 лютого 2022 р. повномасштабна війна. Саме ці події змусили світ схаменутися і подивитися на Україну не як на частину колись Радянського Союзу, а як абсолютно іншу, відмінну від росії державу, яка має власну історію, власні традиції, власний характер. Відтоді багатьма мовами видані твори, які належать як до художньої літератури, так і до документальної прози, в яких Україна і українці перебувають у центрі уваги. Ці твори мають неабиякий інтеркультурний потенціал, адже дозволяють українцям подивитися на себе очима представників іншої культури, а представникам інших культурних спільнот, які не мають можливості ближче познайомитися з Україною і українцями, отримати першу, можливо не дуже об'єктивну, але інформацію від першоджерела.

Серед творів англійською мовою варто назвати книгу лауреатки Пулітцерівської премії Е. Еплбаум (A. Applebaum) «Between East and West. Across the Borderlands of Europe», видану у 1994 р. У передмові до видання 2015 р. авторка однак зауважує, що «... if my descriptions of L'viv or Uzhgorod weren't of much use to the analysts trying to understand the region five years later, twenty years later they have another kind of significance, not as journalism but as history. I myself have belatedly realized that to read Between East and West now is to encounter a world that no longer exists». У книзі Е. Еплбаумо характеризує етнічні групи, які мешкають на східному кордоні Європи, серед яких і українці.

Ще одна книга, автором якої є американський музикант Ф. Ніколей (Franz Nicolay) «The Humorless Ladies of Border Control. Touring the Punk Underground from Belgrade to Ulaanbaatar» (2016), є свого роду щоденником подорожуючого, про що сам автор заявляє у передмові до видання: «I became a professional traveler. It said "musician" on my tax returns, but if you drew a bar graph illustrating how I spent my years, "music" would be a matchbox, and "travel" and "waiting" twin towers». Ф. Ніколей пише про Україну двічі: у першій частині – розділ з титульною назвою «The Humorless Ladies of Border Control», та у третій частині, яка повністю присвячена Україні і називається «Changing the Country, We Apologize for the Inconvenience».

У німецькомовній літературі останніх років звертають на себе увагу два видання: написаний у жанрі щоденника твір журналіста К. Брумме (Christoph Brumme) «Im Schatten des Krieges. Tagesbuchaufzeichnungen aus der Ukraine» (2022) та книгу у жанрі записок подорожнього Штефан Орт (Stephan Orth) «Couchsurfing in der Ukraine. Meine Reise durch ein Land im Krieg» (2024). Від англійських видань німецькомовні відрізняє декілька речей. Проте є і дещо

спільне: автори не є професійними письменниками, це переважно журналісти або люди творчих професій (музиканти, актори). Ця тенденція в німецькомовній літературі простежується ще з початку 2000-х років, тут варто назвати, наприклад, Ільдико фон Кюрті (Ildik von Kürthy) та Керстін Гір (Kerstin Gier). Проте, названі письменниці є авторками жіночих романів та фентазі, в той час як зараз журналісти зосереджуються на актуальних для суспільства, часто гострих і неоднозначних у сприйнятті і оцінці темах, серед яких передусім війна в Україні.

Автор книги «Im Schatten des Krieges» («У тіні війни») К. Брумме є відомим журналістом, який на початок війни мешкав у Полтаві. Книга не випадково має додаткову назву «Щоденникові записи з України». Автор, починаючи з 25 січня і завершуючи 1 травня 2022 р., намагається фіксувати всі значущі події, зустрічі з людьми, розмови з ними, враження від того, як змінюються настрої в Полтаві і регіоні в контексті наближення війни, відображає реакцію українських громадян, колег у Німеччині й в Україні на російську агресію в перші дні війни, аналізує коментарі європейських і передусім німецьких політиків, дає оцінку допомозі європейських країн, передусім Німеччини, іноді дуже саркастично.

Книга К. Брумме має посвяту. У посвяті він зазначив: *Gewidmet der Armeed der Ukraine und allen Freiwilligen, dank derer ich dieses Buch schreiben konnte* (Присвячується Збройним силам України та усім добровольцям, дякуючи яким я зміг написати цю книгу). Автор, довгий час перебуваючи на території України, мав можливість не тільки пізнати країну із середини, він навчився розуміти українців і розгледів їхній національний характер з усіма позитивами і негативами.

Ще одна книга, яка заслуговує на увагу в цьому аспекті – книга Ш. Орта «*Couchsurfing in der Ukraine. Meine Reise durch ein Land im Krieg*», яка у традиціях подорожньої літератури місто за містом, регіон за регіоном описує власні враження від почутого і побаченого, коментує події, аналізує ситуацію в містах і, зрозуміло, характеризує людей, українців, мешканців цих міст. У центрі уваги Київ, Київська область, Дніпро, Чернігів, Донецька область, Костянтинівка, Вінниця, Чернівці – фактично всі куточки України. Як і у творі К. Брумме, у Ш. Орта багато місця займають роздуми про минуле і сьогодення України, порівняння українців і росіян, при чому автор спирається у своїх узагальненнях на факти, достовірну інформацію, яку письменник отримав з відкритих джерел, з пропагандистських каналів російського телебачення (програма «60 минут») і т.ін. Загалом твір дає достовірне, хоча й суб'єктивне уявлення про Україну і українців.

МОВНОСТИЛІСТИЧНИЙ КАЛЕЙДОСКОП РОМАНУ

А. ЧЕХА «ХТО ТИ ТАКИЙ?»

Дуденко Олена Володимирівна

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри української мови та методики її навчання

Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини

nusik2009@meta.ua

Чи думав Артем Чех, пишучи роман «Хто ти такий?» (вийшов друком у 2021 р.) про колишнього афганця із травмованою війною психікою Фелікса, що за кілька років в Україні вируватиме війна, яка руйнуватиме не лише людські житла, лікарні, школи, промислові об'єкти і все, що їх оточує, – а й людські долі, психіку, ментальний світ? Що таких Феліксів тепер може бути багато? *Учорашній контррозвідник, солдат ГРУ і десантник радянської армії* (1, 20), ветеран Афганської війни, він був списаний із військових лав, але не знайшов себе у цивільному житті, залишився не цілком адекватним, «контуженим», повністю залежним від алкоголю. Саме його вигук «Хто ти такий?», яким він накривав кожного у п'яному безумстві, і дав назву роману.

Книга Артема Чеха привернула увагу і широкого загалу читачів, і членів журі літературної премії Книга року ВВС–2021, які визнали його тоді переможцем. Телеведучий та член журі конкурсу Вадим Карп'як зауважив, що «книжка чудова, але вона тяжка, вона, можна навіть сказати, депресивна. ... Це серйозна книжка-рефлексія про наші 90-ті й наше дорослішання»[2]. І такою її роблять не лише зображені події – великою мірою це залежить від мови твору, від використаних мовностилістичних засобів.

Артем Чех у багатьох інтерв'ю зізнавався, що книжка автобіографічна: «50%, а може й більше, там чистої правди. І коли ти починаєш це все виписувати на папері, то хочеш-не-хочеш згадуєш, занурюєшся в це і проживаєш його заново» [2]. Автор зауважував, що вирішив її написати ще у 15 років: «Я подумав, що маю стати письменником у своєму житті, коли виросту, і напишу обов'язково книжку про цього Фелікса (насправді його звали Філіп)» [там само].

Роман приваблює широку аудиторію. І дорослих, чия молодість чи юність припала на кінець буремних 90-х ХХ ст. в Україні, про які йдеться у романі, і сучасну молодь, якій цікавий шлях підлітка Тимофія, його світовідчуття, ініціації, – хай і не сучасного, а в ретроспективі початку 2000-х. Інтерес до книги підсилюється і виходом на широкі екрани фільму «Я і Фелікс»,

написаного за мотивами роману. Режисеркою фільму стала Ірина Цілик, дружина Артема Чеха, а роль малого Тимофія зіграв син письменника.

Дослідники називають роман постмодерним, його аналізують знавці сучасної літератури. Але лінгвістичних досліджень, присвячених роману, поки мало. Це і зумовлює актуальність пропонованої розвідки, що поглиблює відомості про мову сучасного українського роману, про художню виразність ідіостилю Артема Чеха.

Роман, як зауважує сам автор, частково автобіографічний. І його мова теж відповідає власне стилю Артема Чеха, про що свідчать численні інтерв'ю на ютубі та ін. медіа. У художній дискурс гармонійно вплелися розлогі епітетні конструкції, які характеризують кожного персонажа, особливості міста Черкас того періоду, інтер'єрні замальовки тощо. До них додаються порівняння і метафори, які доповнюють описи когось чи чогось. «Перчинкою» мови роману є вульгаризми й жаргонізми, без яких не обходяться мовні партії Фелікса.

Про жаргонізми зазначимо: таких засвідчено у тексті близько 120. Це і назви осіб (напр., *братуха, бомжара, пацан, салага, кореш, шулер, урлабани*), жаргонні лексеми на позначення військових понять (*учебка, десантура, сročка, старлей, стройбат, каптьорка, двохсоті*), зброї (*волина, Макаров*), кримінальних понять (*мент, криса, урка, світить вишка, мокруха, ганяти чай, сколотити банду, пов'язати, грохнути, збивати бабло, з мусарні витягати, відмазати, фуфло, мутні справи, тирити* та ін.). Пор.: У своїх **крисити** – серйозна **бочіна** (1, с. 149).

Частину лексем можна віднести до сленгізмів – вони дуже поширені і в сучасному молодіжному середовищі (*зависати, забухати, залипати, звалити, вимахуватися, вигрібати, бізнес накрився, підставляти, доганятися хлібом, телек, бабки, коні двинути, вмикати задню, забити на навчання, фірмові шмотки, палений адідас, стрьомний вік, зашуганий, ганяти тачки* та ін.).

Спостереження над мовою роману показують цікаву особливість стилю Артема Чеха: у багатьох контекстах засоби увиразнення переплітаються, нанизуються, підсилюють один одного. У реченнях, що слугують характеристиками когось чи чогось, епітетні конструкції, як правило, межують із порівняннями та різновидами метафоричних перенесень.

Ось як показано Фелікса з погляду 27-річної Ольги та її 5-річного сина Тимофія: **Статний, майже наголо стрижений чоловік за сорок, зі світлим, проте важким обличчям, схожий на в'язня радянських таборів, який дізнався про свою амністію** (1, с. 17). Тут бачимо епітетні конструкції, виражені і прикметниками, і дієприкметником *стрижений*, й іменникові

епітети, що виконують роль неузгоджених означень, разом із прикметниковим зворотом порівняльної семантики із ключовим словом *схожий*.

І таких прикладів багато. Наприклад, застосована антитеза увиразнюється саме епітетами, що виражені як прикметниками, так й іменниками-означеннями у непрямих відмінках, у контекстах: *Ще до появи Фелікса ходив до неї (Ліди) один: коротконогий, на підборах, напрасований, завжди у бежевому костюмі, із застібною на всі гудзики сорочкою* (1, с. 59) – *і з'явився Фелікс – високий, худий, з важким відбитком контузії на здивованому обличчі. Виявилося, він ніколи не застібував гудзиків на сорочці, бо не мав сорочок. Але мав десяток тільників* (1, с. 60).

Під кінець роману (а Тимофій там встиг постаршати на добрих 15 років) автор зображує Фелікса зовсім іншим: алкоголь, яким він зловживав, доруйнував і так травмовану Афганською війною психіку, спричинив деградування: *Фелікс сидів у кріслі спиною до дверей, чорний і сивий, схожий на якийсь зогнилий екзотичний фрукт, побитий, з нещодавніми саднами на лобі й на худих обвислих щоках, з асфальтовими подряпинами на носі, з рожевими недоспаними очима* (1, с. 291). Тут розлогі епітетні конструкції поєднуються з порівнянням. Така картина доповнюється, як штрихами, іншими контекстами, де межують епітети з порівнянням й метафорами: *На чорному змученому обличчі з'явилася беззуба усмішка, від якої воно – обличчя – попливло і стало подібним на омлет* (1, 290); *Зовсім старий став. Зовсім пропитий. Безбарвні й закислі очі, жовтувата шкіра, хронічні рубці на підборідді...* (1, с. 296).

Порівняння (а їх зафіксовано понад сотню) у Чеха справді яскраві. Багато з них незвичні, напр.: *Аж раптом щось вибухало у ньому, як фугас посеред колони беемде...* (1, с. 32); *...тразою між полів несеться сільський шістсот сімдесят другий ПАЗ, жовтий і заокруглений, мов одинокий батон на чорному полотні конвеєра* (1, с. 68); *Сам будинок був з облупленою, мов нігті у петеушиці, плиткою* (1, с. 78); *...щось не складалося, не трималося купи, розповзалося, як шви в підробленому адідасі* (1, с. 266); *А він стояв, наче гіпсовий піонер у занехаяному незалежності дитячому таборі, і боявся поворухнутися* (1, с. 112); *Попереду ще половина літа – солодкого і теплого, ніби лимонад на кримському пляжі* (1, с. 94). Впадає в око «сусідство» порівняльних конструкцій із епітетними, що доповнюють, увиразнюють характеристику.

Показово, що автор послуговується порівняннями, різноманітними за структурою: і безсполучниковими (хоч їх у рази менше), і сполучниковими. Так, серед перших виокремлюємо порівняльні присудки (напр., *І ти сама – як циганка* (1, с. 13); *Подвір'я з висоти здавалося несправжнім і бутафорським* (1, с. 68); *...в очах місцевих він змахував на якогось міського піжона у*

джинсових шортах... (1, с. 95); обставини, виражені прислівниками з по- (*Не плач, – по-дитячому* промовив Льоша (1, с. 31); *...приходив додому, по-ведмежому* пролазив до каюти... (1, с. 14). Часто автор міксує безсполучникові і сполучникові компаративами, напр.: *Без відвідувачів товкучка виглядала по-сирітськи, як шкільний клас без учнів* (1, с. 91); *...голос їм здався противним, ніби скрипіла стара хвіртка* (1, с. 96).

Серед сполучникових порівнянь традиційно виділяємо порівняльні звороти, що виконують роль означень (*У тебе очі, як у леопарда* (1, с. 119); *Кілька рвучких рухів, пальто, мов вітрило піратського фрегата, човгання взуттям по асфальту, знову тріск* (1, с. 276) або обставин (*Ми вбивали людей, – повторював Фелікс, мов під гіпнозом* (1, с. 135); *...закричав Фелікс і з усієї сили втопив кулак у стінку, мов у розпечений асфальт* (1, с. 136). Проте частіше автор послуговується компаративемами, що становлять підрядну частину складного речення (*...проте легені стискаються під тягарем, мов металообрхт у пресі* (1, с. 120); *Івасик сипав матюками, немов пионом на Новий рік* (1, с. 159); *Тимофія знову перевели до іншого класу, неначе штрафника відправили у роту смертників* (1, с. 176); *...поспішали містяни. Все бігли й бігли, мов зебрі вздовж широкого африканського річища* (1, с. 221); *...надсадно гуділи виробничі цехи, наче вишпінтували свій індустріальний біль, що зібрався у них за останні тридцять років* (1, с. 274).

Епітети виконують здебільшого оцінно-характеристичну функцію: жоден портрет чергового персонажа у романі не обходиться без епітетних конструкцій, які підкреслюють суттєві риси зовнішності, риси внутрішнього світу, які проявляються зовні. Ось як, наприклад, автор зображує Нестора, товариша Фелікса: *Вигляд він мав свіжіший, ніж у їхню першу зустріч. Одяг затертий, але чистий. Поводився стримано, навіть сором'язливо, проте у всіх його повільних котячих рухах простежувалась якась чорна злість. Якась прихована азійська жорстокість»* (1, с. 166); *...безкінечно страшний азіат із буримипотрісканими п'ятками і сплюснутим неандертальським носом...* (1, с. 167).

Епітети допомагають авторові роману показати контраст Феліксового життя у дитинстві й у зрілості, після Афганістану. Те життя контрастує і з дитинством Тимофія, який недоїдав, мав проблеми з обміном речовин, ходив у вживаних речах. Порівняймо: *У Фелікса було ситне і, за великим рахунком, безтурботне дитинство. Родина офіцера держбезпеки мала все необхідне для комфортного життя, вільного від злиднів і побутової суєти* (1, с. 44); *Загалом, дитинство було підкреслено радісне. Відірване від реальності, та й відірване взагалі. Але радісне* (1, с. 44). І думки малого Тимофія: *Звідкись узялося розуміння, що життя паскудне і несправедливе* (1, с. 122). У хлопчика

не було справжніх друзів, він іноді опинявся самотиною перед натовпом ровесників, що був *щирий у своїй люті, немилосердний, спраглий видовищ і крові, згуртований своєю безапеляційністю* (1, 150).

Автор щедро послуговується епітетами, зрідка бере один, а, як правило, кілька водночас. Використовує звороти, прикметникові та дієприкметникові, які можуть повніше характеризувати щось, наприклад: *Ольга піднімала на нього втомлені очі, повні порожнього презирства. Це були мертві очі* (1, с. 58); *Це були солодкі і спекотні дні, сповнені довершеної дитячої пристрасті й уседозволеності* (1, с. 120).

У романі поодинокі трапляються епітети генітивного типу, наприклад: *бажання виграти було сильніше за гіркоту поразки* (1, с. 43); *той рік Тимофій провів у стані овоча* (1, с. 183). Однак частіше автор використовує трикомпонентні поєднання, де до іменникової конструкції додається прикметник оцінної семантики: *...Ольга, в якій з певного часу з'явилася усмішка моторошної приреченості* (1, с. 122); *Фелікс кинувся до ополонки і під мутною слюдою криги побачив сіре сполохане тіло* (1, 10); *Здавалося, що прожив би у тих кріслах усе життя, наповнюючись терпким безвіллям, наділяючись гіпнотичною нерухомістю ламантина* (1, с. 55).

Іноді автор не обмежується трьома компонентами епітетної конструкції, нанизує більше слів, наприклад: *У кальцитовій туманності холодної води вона встигла зловити поглядом світлий окрасць неба* (1, с. 10); *Для Тимофія це були найщасливіші рік-півтора безтурботності та п'яної легковажності...* (1, с. 23).

Помітними у тексті роману є й метафори, причому як субстантивні й ад'єктивні, так і дієслівні. З перших вирізняються специфічні назви-обзивання, прізвиська, якими рясніє текст. Насамперед це прізвиська, які давав оточенню Фелікс: *Сашка мій. Ад'ютант!* (1, 165); *Сержант! – фальшивим басом закричав Фелікс* (1, с. 165); *Ольгу Фелікс називав переважно Тетчер. Іноді – Маман, але рідше* (1, с. 57). Пам'ятаємо, що чи не єдиний друг його – Гриша-Диверсант. Свою кімнату Фелікс називав *каютою*, кімнату Ліди, де він мав право жити, – *бункером*. Взагалі у романі прізвиськ багато (*Юра-Мішок* (друг Льоші), *Кабан* (товстий товариш Томи), *Бухенвальд* (худа Тома), *старий шакал* (Нестор), *богадільня* (школа), *гармошка* (тролейбус) та ін.).

Серед двокомпонентних іменникових метафор наведемо такі: *струм спогадів* (1, с. 14), *порція нарікань* (1, с. 182), *коробка кінотеатру* (1, с. 193); *іржаво-синій куб станційного кафе...* (1, с. 206) та ін.

Неодноразово виникає на сторінках роману розлога за структурою метафорична конструкція *кривава каша в зелених гімнастках* – розірвані

вибухом тіла бійців справді нагадували Феліксу кашу: ...і лише Фелікс сидить біля великого гострого каменя, дивиться на **криваву кашу в зелених гімнастерках** і плаче (1, с. 33).

У тексті роману багато гібридних тропів, що поєднують ознаки кількох із них, наприклад, **метафоричних епітетів** (...знову новий день. ... **Порожній і мертвий**, ніби кишлак після зачистки (1, с. 14); **Глузливе** липнєве сонце... (1, с. 50); **Майже порожній розхристаний** тролейбус ... (1, с. 127); **Мертвий район, мертве** подвір'я, **такий же мертвий і занедбаний будинок**... (1, с. 113); **кам'яне** обличчя (1, с. 204); **крижаний войовничий** погляд (1, с. 275); **важке, задушливе** світло (1, с. 30) та ін.

Проте, звичайно, переважають дієслівні метафори: ...**маму скопив діабет**... (1, с. 39); **Стосунки в сім'ї пішли на поправку** (1, с. 66); **Машина хрипіла** (1, с. 205); **Джудік розчинився** у натовпі (1, с. 191); **В садках закипала риба**... (1, с. 199); **Фелікс сипав** прокльонами (1, с. 22); **Навколо розвалювалися сім'ї, осипалася країна, догнивали багаторічні устої й дотлівала** ще минулорічна упевненість у хлібі щоденному (1, с. 24) та багато ін. Автор поведінку Фелікса часто асоціює з тваринною: він **фиркає, ричить, сичить, гарчить**.

А. Чех витворює цікаві образи-метафори. Наприклад, відмову Тимофія у підлітковому віці від усіляких додаткових занять автор показує так: **Не було більше ані музики, ані театру, ані англійської. Він покинув усе, зчесав з себе весь той розвиток, мов засохлі вавки, оголивши рожеве м'ясо: нехай тепер заростає новим досвідом** (1, с. 140). Персоніфікується у романі і біль, з яким весь час жив ветеран афганської війни: **Фелікс ... нагадував про біль, про те, що цей біль руйнує, зводить з розуму, зриває з петель, крутить ним, як циган сонцем** (1, с. 266).

Отже, можемо стверджувати, що Артем Чех образність художнього дискурсу витворює, майстерно поєднуючи різні стилістичні засоби мови, найуживанішими з яких є епітети, метафори та порівняння. Проте мова роману не «причесана»: впадають в око жаргонізми, вульгаризми. Без них важко показати буремні 90-ті–2000-ні. «Важкий» зміст потребує відповідних засобів вираження. Загалом зауважимо: роман цікавий для лінгводосліджень, напевно, їх ще буде багато.

Література

1. Бакуліна А. Артем Чех: «Це книга про війну, яка вже закінчилась, але залишає слід не лише в тих, хто воював, але і в людей з твого оточення». *Свідомі*. 24.09.2021. URL: <http://surl.li/umcmxz>.
2. Карп'як В. Артем Чех: «Якщо герой не буде страждати, кому це буде цікаво?». *BBC NEWS Україна*. 26.12.2012. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/other-news-59779602>.

3. Цареградська Л. «Хто ти такий?» – не запитання, а крик в нікуди. Артем Чех – про свій автобіографічний роман. *Суспільне Культура*. 2021. URL: <http://surl.li/ibbeyv>.

Джерело

1. Чех А. Хто ти такий? Чернівці: Меридіан Черновіц, 2024. 304 с.

ХУДОЖНЄ ОСЛОВЛЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОГО ІМПЕРАТИВУ В СУЧАСНІЙ ДИТЯЧІЙ ПРОЗІ (НА МАТЕРІАЛІ ЗБІРКИ ЄВГЕНА ГУЦАЛА «ДІТИ ЧОРНОБИЛЯ»)

Качайло Ксенія Анатоліївна

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри української мови

Криворізького державного педагогічного університету

k.a.kachaylo@gmail.com

Дитяча екологічна проза через сюжетні лінії й конкретно-чуттєві образи порушує питання екологічного імперативу, який спрямований насамперед на виховання цілісної особистості, яка має належний рівень екокультури; вибудовує свій життєвий шлях відповідно до цінностей, пов'язаних з усвідомленням узаємозв'язку людини і природи, дбайливого ставлення до навколишнього живого світу, залежного значною мірою від промислової діяльності людини.

Любов дитини до природи виявляється в безпосередньому відчутті нею життя, вияву емоційного відгоміну у спілкуванні з тваринами, птахами, комахами, рослинами. Безпосередність створює базу задля подальшого розвитку емоційно-когнітивної сфери, з одного боку, сприяє формуванню картини світу, у якій образ природи визначає ментальне сприйняття.

Історико-культурне тло української екологічної прози збірки «Діти Чорнобиля» Євгена Гуцала описує події, що призвели до екологічної катастрофи в межах країни: аварія на Чорнобильській атомній станції 26 квітня 1986 року: *Україна після атомної катастрофи 1986 року стала скорботною чорнобильською матір'ю для українського народу* (Ю. Сердюк) (1). Біль української землі змальовано через перифразу *чорнобильська матір*, історична пам'ять про катастрофу, що стала прокляттям для української землі, має стати нагадуванням і попередженням для наступних поколінь: *Чорні води чорної ночі й не схлюпнуться, далека зірка не залебедіє розлитим промінчиком у безвістях глухого мороку* (1). Емоційний біль дітей, які стали свідками руйнації природи, безпосереднє переживання загибелі малих друзів (представників тваринного й

рослинного світу), з якими вихованці відчували нерозривний зв'язок, за виміром емоційної напруги є наближеним до переживання втрати життя, переживання смерті природи, у якій вони зростали: ... *Прижухла руда трава, а по рудій траві – дрібними кружальцями зжовтіле та збагрянтіле листя з дикої груші... Катрі мимоволі стає сумно, що сьогодні лисиці з лисом немає під повіткою, що й рогатого лося немає під копицею сіна...* (1); *Катря чує на своїх щоках теплі сльози й засинає – так, наче тоне в мертвих водах, деє на самісінькому багnistому тихому дні* (1). Радіаційне забруднення довкілля стало трагедією для народу України, крихка архітектоніка природи зазнала важкого непоправного деградаційного впливу.

Жанр екофікшн дитячої літератури розкриває чорнобильську тематику, апелює критичного та проблематичного усвідомлення природи через вимір людина – природа – техно. Художній матеріал становить інтерес із позицій розвитку підходу екокритики та лінгвістичного аналізу текстів дитячої літератури, окреслення жанрово-тематичних особливостей екофікшну в дитячій літературі.

Ословлення екологічного імперативу в дитячій прозі Євгена Гуцала спостерігаємо за такими напрямками:

– Пейзажний опис (ретрансльований естетично-споглядальний досвід пізнання автором дійсності через пейзажні деталі): ... *місцина тут якоїсь реліктової первісної несподіваності й краси. Байрак, порослий терниною, жостером, бузиною, сливами, калиною; праворуч від байраку луги* (1); *А ген унизу шуліка бачить великий простір землі, стеляться поля, у полях дороги, що стрічками зв'язують село з селом* (1). Художній опис землі апелює до відчуття краси, екологічної рефлексії. Простір відтворено як природу рідного краю, а також землю, яка є кривно пов'язана з людиною, типовими для стилю екооповідання є асоціативні ланцюжки, спогади дитинства. Спогади мають глибокий емоційний вимір, виховний вплив описових конструкцій.

Через описові деталі автор не лише художнім словом окреслює красу природи, але також майстерно передає власні відчуттєві реакції. Історико-культурний контекст підкреслено зверненням до давнини, а також усталених образів і символів, відтворених із допомогою метафоричних одиниць: *Сонце вже сховалося, сутінки погустішали, – вже й не вечір, а молода ніч-циганка у золотих прикрасах зірок-дукатів* (1).

Автор застосовує прийом протиставлення, чим підкреслює актуальність розглядуваної проблеми екозбереження. Пейзажні деталі, введення градації просторових понять (*байрак, балка, гай, дорога, луг, озеро, поле, річка, степ, шлях*) винюансовують красу довкілля; підкреслюють увагу людини до середовища, де вона зростала, тому деталізований опис переважає картинний, виписаний у

кольорових контрастах з опертям на синестезійний складник: *небо – наче синє море штормить у безмежній високості, на деревах бруньки бубнявють, шпак на яворі за хатою солодко щебече – мало не захлинається від свого солодкого співу...* (1).

Протиставлення емоційно підкреслене через контрастний опис природи після побудови Чорнобильської атомної станції та після трагічної події – аварії: ... *Це велике горе. Луги над бетонним ложем не зеленіють, луги розорано, вітер порошить сухим торф'янистим ґрунтом* (1); *за осоками – торф'яники, зогнилий та зотлілий на пні вільховий гай, калабані з затхлою водою...* (1); *колись текла річка, а тепер – сіріють бетонні плити. Цими бетонними плитами вимощено русло, щоб вода текла по плитах* (1); *Та самої річки вже нема, й ніяка вода не тече тісним бетонним ложем. Сіріють латки води, стримлять усохлі чагарники, стовбури мертвих верб і вільх* (1). Катастрофічні наслідки руйнації підкреслено лексемами, що вказують на агресивну для природи промислову діяльність людини (*луги розорані, зогнилий, зотлілий гай, затхла вода, усохлі чагарники, мертві верби і вільхи*). Автор удається до повтору словосполучення *бетонні плити* задля вияскравлює руйнівні наслідки втручання людини через промисловість (*вода не тече, річки вже нема*).

Мирний атом, задекларований офіційною владою, втілені наукові інновації атомної енергетики стають загрозою для людини, а також беззахисної живої природи. Екооповідання стають застереженням, настановою для молодого покоління, зацентровують на помилках, які спричинили глобальну екокатастрофу в межах країни і поза її межами. Усвідомлення ваги рефлексії екологічної рівноваги, виховання молодого покоління з опертям на напрацювання у відповідній галузі наукової картини світу, що унеможливить повторення трагедії, що сталася.

Наведений фрагмент оприявлює живий / мертвий світ як символи гармонії (співіснування людини і природи) і дисгармонії (агресивний вплив промислової діяльності людини, значною мірою недалекоглядною через нівелювання загрози, спричиненої мирним атомом; низький рівень екологічної рефлексії стосовно відповідальності людини за агресивне втручання через промислові розробки в хисткий витвір еволюції – природу).

– Висвітлення особливостей вербалізації образів удосконалює алгоритми, використовувані в літературній критиці. До прикладу, образи *полину – чорнобиля, Марії, калини, журавлів* переконують у художньо-естетичній вивершеності в українській дитячій літературі.

– Осмислення екозбереження в межах планети, наукова інформація невід'ємна задля рефлексії наслідків знецінення бережливого ставлення до

довкілля, результатів промислової діяльності: *на Рудню ходити не можна, щоб не задихнутися чи водою не отруїтися* (1).

Українська дитяча екологічна проза через художнє слово розкриває чорнобильську тематику, апелюючи до рефлексії екологічної культури, підкреслюючи вагу виховання молодого покоління. Екооповідання Євгена Гуцала репрезентують художній опис трагедії, спричиненої агресивним промисловим впливом, з одного боку, описом специфіки відображення подій під час аварії на ЧАЕС в історичному й літературному розрізі, – з іншого. Герменевтика екооповідання побудована на аналізові емоційно-когнітивного складника (апеляція до історико-культурного контексту, лінгвокультурних символів). Екологічний імператив ґрунтований на інформаційній насиченості й науковому супроводі, достатньому задля усвідомлення міри небезпеки агресивного промислового втручання людини у крихку світобудову.

Література

1. Гуцало Є. Діти Чорнобиля. Київ, 1995. URL : https://shron1.chtyvo.org.ua/Hutsalo/Dity_Chornobylia.pdf

2. Голубовська І. В. Трагедія маленьких українців у збірці Євгена Гуцала «Діти Чорнобиля» (до 80-річчя письменника). *Актуальні проблеми текстотворення у лінгводидактичній та мистецтвознавчій площинах* : зб. наук. праць (за матеріалами міжрегіонального науково-методичного семінару). Житомир, 2017. С. 90–94.

ПІСЕННИЙ ТЕКСТ ЯК ФОРМА РЕАЛІЗАЦІЇ МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ АВТОРА (НА МАТЕРІАЛІ ПІСЕНЬ ІРИНИ ДОЛІ)

Лаврови́ч Марія́ Михайлі́вна

здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти

ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»,

педагог-організатор Церківнянської гімназії

maria-lavrovuch@ukr.net

Пісенний текст є важливим об'єктом лінгвістичних досліджень, адже він поєднує елементи художнього й музичного дискурсів та є носієм індивідуального авторського стилю. «*Пісенний дискурс* розглядаємо та сприймаємо як синтез вербального й музичного компонентів, який виступає продуктом і медіатором соціально й культурно зумовленої комунікації; розуміємо, що тематична своєрідність пісень може слугувати актуалізатором їхнього змісту та функцій; а

комунікативна ситуація, її жанрове втілення й типова концептуальна структура – це основні характеристики пісенного дискурсу [5, с. 94].

У сучасному культурному просторі пісня зберігає не лише естетичну, але й комунікативну функцію: через неї відбувається формування ціннісних орієнтирів, трансляція національної пам'яті та особистісних смислів автора. Дослідження *мовної особистості* в пісенному дискурсі дозволяє простежити індивідуально-авторське бачення світу, виявити мовні особливості, засоби художньої виразності та стилістичні домінанти, які формують емоційний вплив пісенного тексту на слухача. Нам імпонує думка Зінаїди Бакум про категорію «мовної особистості» як науковий феномен: «На сучасному етапі розвитку мовної освіти гостро постає потреба в дослідженнях не лише мовної системи, а й носія мови, що і спричинило появу категорії «мовна особистість», у якій увиразнено корелювання мови й особистості» [1, с. 372].

Метою статті є аналіз пісенного тексту як форми реалізації мовної особистості автора на прикладі творчості сучасної української співачки, композиторки, поетеси, львівської викладачки вокалу й авторки пісень – Ірини Долі.

«Питання мовної особистості давно перебуває в центрі уваги досліджень різних наукових галузей: лінгвістики, психолінгвістики, лінгводидактики, культурології; це одне із ключових понять у царині культури мови, лінгвостилістики, комунікативної лінгвістики; тобто дефініцію мовна особистість можна вважати інтердисциплінарною» [3, с. 113]. В українській лінгвістиці поняття мовної особистості має тривалу історію: згадаймо вислів Олександра Потебні про те, що мова є «не тільки засобом спілкування, а й способом формування думки та світогляду людини». Сучасні дослідники, зокрема мовознавиці Світлана Єрмоленко і Любов Мацько стверджують, що «мовна особистість – це той носій мови, який не лише володіє сумою лінгвістичних знань (знає поняття й відповідні правила) чи репродукує мовну діяльність, а й має навички активної роботи зі словом. Підвалини *мовної особистості* – пробудження індивідуальної мовотворчості, таке засвоєння мови, яке забезпечує вільне самовираження особистості у різних сферах людського спілкування» [8, с. 130].

Львівська мовознавиця Ірина Фаріон трактувала поняття мовної особистості як мовне фокусування й мовний вияв суспільно-політичних процесів, ідейно-філософських орієнтацій та індивідуальних прагнень у суспільно заангажованому індивідуумі [9, с. 57]. Тетяна Космеда, наголошує на тому, що «мовна особистість – це комплексна структура, яка проявляється через мовленнєву поведінку та художній текст», а «авторська мова є індикатором світогляду та цінностей митця, а пісня виступає засобом їх

популяризації» [7, с. 128]. Дійсно, «сучасні дослідники є майже одноставними в питанні основної суті мовної особистості – це індивідуальність і неповторність, яка виявляється в індивідуальній картині світу мовця – його ідіолекті. Саме цю думку і підтверджують своєю творчістю сучасні мовні особистості вітчизняного пісенного дискурсу» [6, с. 27].

Творчість Ірини Долі органічно поєднує етнічні та сучасні музично-поетичні елементи. Пісенний текст у її виконанні виступає не лише як засіб самовираження, а й як інструмент передачі українських культурних цінностей.

Розглядаючи творчість Ірини Долі крізь призму цих теорій, бачимо, що її пісенна поезія активно інтерпретує референції (особисті почуття, світосприйняття), поетичний код, а також формує нову символіку в сучасному українському контексті. Наприклад, у пісенному тексті «Теорія кохання» використання наукових термінів разом із емоційними образами будує метафоричний міст між раціональністю та чуттєвістю – це семантичні прояви мовної особистості. У пісні «Вірую» риторичне повторення «*вірю*» працює як ритмово-емоційний маркер, що підсилює авторську мотивованість і духовний зміст.

«Українські пісенні тексти відображають мовну особистість сучасного українського виконавця, який є талановитою багатогранною особистістю, бо доволі часто співак / співачка є ще й автором / авторкою пісенного тексту, композитором пісні» [6, с. 26]. Аналізуючи пісенні тексти Ірини Долі, можна виокремити кілька характерних рис, які визначають її як мовну особистість. Насамперед це глибока метафоричність та символічність образів. У пісні «Теорія кохання» авторка поєднує інтелектуальний та емоційний плани, використовуючи лексику, що відсилає до наукового дискурсу (*теорія, дробниці*) у поєднанні з ліричними образами, які відображають змінність почуттів (*злітаємо угору і падаємо знов*); використовує наукову лексику (*теорію, дробниці*) для опису тонкощів почуттів, що створює багатшаровий образ: раціональне бачення кохання, сповнене відчуттями і прагненням до елементарної, але щирої близькості (*Давай собі дозволим хоч раз...*). Метафора *амури написали для нас...* вдало влітає міфологічну стилістику у сучасний дискурс. Така інтеграція концептуальної та чуттєвої площин створює багатшаровий смисловий простір, у якому відображається світосприйняття авторки – раціональне, але водночас чуттєве.

У пісні «*Не сумую (Двері)*» яскраво проявляється здатність авторки передавати внутрішні емоційні переходи через прості, але глибокі метафори. Образ *зачинених дверей* символізує завершення певного життєвого етапу, прощання з минулим і водночас відкриття простору для нового досвіду. Контраст між рядками *безтурботною, як ти* та *сумую за тобою* підкреслює

суперечливість людських почуттів, їхню мінливу природу. Це свідчить про вміння співачки вловлювати психологічні нюанси і транслювати їх у художній формі. Особливу увагу привертає пісня «*Вірю*», де повторювана лексема *вірю* виконує функцію своєрідного лейтмотиву, формуючи внутрішній ритм твору і підсилюючи його емоційний ефект. Тут виразно простежується духовний вимір творчості Ірини Долі – віра у світ, у добро, у людське кохання та небесну підтримку. Така позиція корелює з традиційними для української культури морально-етичними цінностями та підкреслює її світоглядну сталість.

Поетизація образів природи та пейзажні мотиви займають важливе місце у творчості співачки, наприклад у пісні «*Лети, моя пісне*». Тут природа є не лише фоном, а й символом духовного світу авторки. Також у текстах поетеси часто зустрічаємо символи, притаманні народній творчості: *калину, вербу, дорогу, зорі*. Це зберігає зв'язок із українською культурною традицією, адже співачка відома також своєю принциповою позицією щодо мовного вибору. Хоча вона вільно володіє кількома мовами, у пісенній творчості співачка свідомо послуговується виключно українською мовою, що можна розглядати як елемент її національно орієнтованої мовної стратегії. Такий вибір має не лише естетичне, але й соціокультурне значення: він спрямований на підтримку й розвиток українського пісенного дискурсу, який, за словами самої авторки, потребує системного збагачення сучасними творами, близькими до слухача як тематично, так і мовно.

«Український пісенний дискурс можна охарактеризувати як складну єдність вербального і невербального / музичного компонентів; українська пісня дає змогу людині досягнути гармонії із навколишнім світом, бо наділена здатністю відтворення та передання емоцій / почуттів, оскільки співак / автор-виконавець намагається знайти відгук у серці слухача, віднайти ті глибинні струни людської душі, які будуть бриніти» [4, с. 98].

Аналіз творчості Ірини Долі засвідчує, що її мовна особистість вирізняється етнокультурною насиченістю, глибокою символікою та емоційністю. Це свідчить про важливість пісні як об'єкта лінгвістичного дослідження та підтверджує актуальність вивчення індивідуальних мовних картин світу українських митців співаного слова.

Література

1. Бакум З. Фонетична стилістика як складник категорії «мовна особистість»: лінгводидактичний аспект. *Сучасний художній дискурс: мовностилістичний вимір* : колективна монографія ; за заг. ред. проф. Ж. Колоїз. Кривий Ріг : Видавець Р. А. Козлов, 2025. С. 371–406.

2. Доля І. *Джерело : проєкт «Українські пісні»*. URL: <https://www.pisni.org.ua/persons/1691.html> (дата звернення 07.09.2025).

3. Клещова О. Наукове трактування понять «мовна особистість» і «мовна свідомість». *Слобожанська бесіда – 15. Лінгвістика тексту і вивчення української ментальності* : матеріали Всеукраїнської наук.-практичної конф. (м. Полтава, 8 листопада 2022 р.) / ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка» ; за ред. проф. Глуховцевої К. Д. Вип. 15. Полтава, 2022. С. 113–118.

4. Клещова Оксана. Український пісенний дискурс. *Література в мультикультурному дискурсі* : збірник матеріалів Всеукраїнської наукової конференції / за заг. ред. О. Крижановської. Полтава : ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2023. С. 93–101.

5. Клещова О. Є. Український пісенний дискурс: сучасні символи. *Лінгвістика* : зб.наук.праць. Полтава : Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2023. №2 (48). С. 83–97. DOI: <https://doi.org/10.12958/2227-2631-2023-2-48-83-97>

6. Клещова О. Є. Мовна особистість у сучасному українському пісенному дискурсі. *Як отримати грант? Поради для написання успішної заявки на грант* : матер. всеукр. наук.-пед. підвищ. квал. Львів – Торунь : Liha-Pres, 2024. С. 24–28.

7. Космеда Т. А. Лінгвопоетика тексту : монографія. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2013. 256 с.

8. Струганець Л. Поняття «мовна особистість» в україністиці. *Культура слова*. Вип. 77. 2012. С. 127 – 133.

9. Фаріон І. Д. Суспільний статус староукраїнської мови в XIV–XVII століттях : дис. ... д-ра філол. наук : спец. 10.02.01 – українська мова. Київ, 2015. 456 с.

МЕТАФОРИКА У МОВІ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ: КОРПУСНИЙ АНАЛІЗ

Мигуль Данило Сергійович

здобувач третього (аспірантського) рівня вищої освіти

Криворізького державного педагогічного університету

danilatv2001@gmail.com

У сучасному суспільстві штучний інтелект уже не обмежується сферою технологій, він став складним соціокультурним явищем, що впливає на мову, мислення й засоби комунікації. Його образ активно формується у публічному просторі, зокрема в публіцистичних і науково-популярних текстах, де технічна тематика поєднується з елементами оцінності, емоційності та образності. Такий підхід вимагає уваги з боку стилістики, адже саме мовні засоби визначають, як суспільство осмислює й приймає нові технології. Дослідження стилістичних

особливостей дискурсу про штучний інтелект дає змогу простежити, як за допомогою мови формуються уявлення про цю технологію та як вона поступово інтегрується в культурний і когнітивний простір сучасної людини. Саме цей аспект – розгляд ШІ як об'єкта стилістичного осмислення – залишається відносно новим напрямом у сучасній лінгвістиці та потребує комплексного аналізу.

Одним із головних механізмів репрезентації ШІ в медіа є метафоризація, завдяки якій складні технічні процеси набувають зрозумілих для людини образів. Сучасні ЗМІ кажуть, що ШІ «мислить», «помиляється», «навчається», «розуміє», тобто має риси живої істоти. Такі мовні засоби формують антропоморфну модель технології, чим наближають її до людського досвіду і полегшують її сприйняття. Саме цей процес олюднення ШІ стає предметом цього дослідження. Ми розглянемо метафору в публіцистичному та науково-популярному дискурсі як чинник формування суспільного образу штучного інтелекту.

Проблема метафоризації складних понять посідає центральне місце у працях Джорджа Лакоффа та Марка Джонсона, які довели, що метафора є не лише мовним явищем, а й когнітивним механізмом, що визначає спосіб мислення людини. Згідно з їхніми дослідженнями, метафоричні структури формують не просто мовне вираження, а саму модель осмислення абстрактних понять, оскільки відображають когнітивні процеси та організацію мислення. У цьому контексті метафора постає не як художній засіб, а як когнітивний і психолінгвістичний інструмент розуміння світу [1].

Матеріалом для дослідження слугують тексти публіцистичного та науково-популярного стилю, опубліковані українською мовою в інтернет-виданнях і блогах в період останніх десяти років. Об'єктом дослідження обрано тексти про штучний інтелект – феномен, який сьогодні є одним із найяскравіших прикладів поєднання наукового і суспільного дискурсів Корпус сформовано з метою виявлення найпоширеніших метафоричних моделей, за допомогою яких у публічному просторі репрезентується штучний інтелект. Метою дослідження є проаналізувати особливості функціонування метафори у сучасному українському дискурсі про ШІ, простежити тенденції до антропоморфізації та визначити, як ці метафоричні конструкції впливають на формування уявлень про інтелектуальні технології в масовій свідомості.

Метафора в мовленні це не просто художня прикраса тексту, а потужний стилістичний інструмент, який формує його семантичну структуру та визначає тон висловлювання. У стилістиці вона розглядається як засіб створення образу та організації інформації, що дозволяє автору ефективно комунікувати з читачем. Метафоричні конструкції впливають на лексико-семантичну будову

тексту, синтаксичні структури і тонально-стильові характеристики, надаючи висловлюванню оцінки, експресивності та внутрішньої образності.

Різні стилі мовлення реалізують метафоричні засоби по-різному. У науково-популярних текстах метафора допомагає робити складні явища зрозумілими, розкривати абстрактні концепти у доступній формі. У публіцистиці вона підсилює емоційне забарвлення тексту, створює ритм і динаміку, надає переконливості повідомлення.

Саме ця гнучкість і універсальність метафори робить її невід'ємним засобом комунікації у сучасному суспільстві. Вона дозволяє трансформувати складні й абстрактні концепти в образи, зрозумілі широкому колу читачів. У випадку штучного інтелекту саме метафора створює місток між технічною складністю і щоденним досвідом, роблячи технологію «людською» та зрозумілою, що сприяє її популярності та швидкому поширенню в різних сферах життя.

Для унаочнення інформації звернемося до створеного корпусу текстів публіцистичного та науково-популярного характеру. В ньому було виявлено низку метафоричних лексем, що підтверджують активне використання антропоморфної моделі у представленні штучного інтелекту. Найпоширенішими виявилися дієслова, що приписують технології властивості живої істоти: створювати, навчатися, відповідати, розуміти, бачити, передбачати, розвиватися, малювати, вигадувати, мислити, міркувати, сумніватися, забувати. Такий набір дієслів формує уявлення про ШІ як суб'єкта дії, здатного до саморозвитку, творчості та інтелектуальної активності.

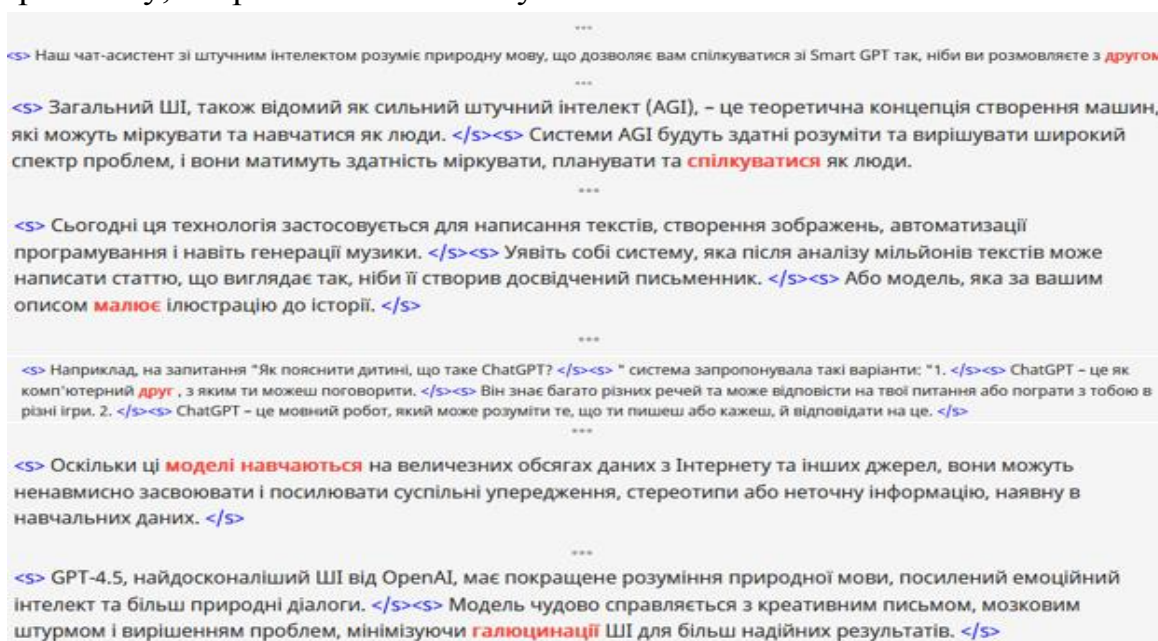

Рисунок 1 – Приклади антропоморфізації отримані з корпусу за допомогою Sketch Engine

Серед іменників виокремлюються дві основні групи. Перша – це ті, що безпосередньо запозичують ознаки людини: мозок, розум, інтелект, нейрон, зір, пам'ять. Іменники другої групи позначають психологічні або когнітивні процеси: галюцинація, навчання, розвиток, еволюція. Таким чином, мова формує метафоричну модель «машини-людини», де технологія набуває ознак організму з власною когнітивною системою. А прикметники нейронний, розумний, творчий, емпатичний, чуйний, терплячий лише підсилюють цей ефект, оскільки не лише характеризують технічні об'єкти, а й стилістично «олюднюють» їх, приписуючи їм психічні та емоційні риси. У такий спосіб складна технологія постає в образі, наближеному до людського досвіду й розуміння.

Отже, результати проведеного аналізу засвідчили, що в українському дискурсі про штучний інтелект метафора виконує насамперед інтерпретаційну та стилістичну функції, сприяючи формуванню цілісного образу цієї технології. Найпоширенішими є антропоморфні метафори, які забезпечують наближення технічних понять до людського досвіду. Такі образи створюють ефект зрозумілості та довіри, але водночас зумовлюють спрощення наукового змісту. Отримані результати свідчать про тенденцію до образного осмислення інтелектуальних технологій у сучасному українському публіцистичному просторі. Подальші перспективи проєкту полягають у розширенні корпусу текстів, порівняльному аналізі метафоризації у різних мовах та вивченні впливу метафоричних моделей на сприйняття інших технологічних явищ.

Література

1. Овчаренко Н. М. Місце метафори в нейрофізіології та теорії штучного інтелекту. *Вісник харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Теорія культури і філософія науки»*. 2020. Вип. 62 С. 41–46.
2. George Lakoff, Mark Johnson. *Metaphors We Live By*. Chicago: University of Chicago Press, 1980.
3. Mitchell M. The Metaphors of Artificial Intelligence. *Science*, Vol.386, Issue 6723. URL: <https://www.science.org/doi/10.1126/science.adt6140>
4. 'Digital brains' that 'think' and 'feel': why do we personify AI models, and are these metaphors actually helpful? URL: <https://theconversation.com/digital-brains-that-think-and-feel-why-do-we-personify-ai-models-and-are-these-metaphors-actually-helpful-265883> (дата звернення: 29.09.2025).

СТЕРЕОТИПІЗАЦІЯ МІФІЧНИХ ОБРАЗІВ У МІСТИЧНОМУ ОПОВІДАННІ СУЧАСНОЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ ПРОЗИ

Мишеніна Тетяна Михайлівна

доктор педагогічних наук,
кандидат філологічних наук, професор,
завідувач кафедри української мови
Криворізького державного педагогічного університету
t.mishenina@kdpu.edu.ua

Естетичні параметри містичного оповідання визначають співвідношення форми і змісту, де вагомим дискурсом є відтворена архітектоніка світу, опис комунікації між представниками потойбіччя й реального світу. Сучасне містичне оповідання в українському письменстві (на прикладі збірки «Українська містика») представляє сюжети, що містять традиційні фольклорно-містичні складники, з одного погляду, описують реальний та ірреальний світи через призму сучасного наукового світогляду, – з іншого.

Містичне оповідання в сучасній українській літературі окреслює дискурс, позначений перетином двох реальностей, коли портація міфічної істоти є неперепинною, не обмеженою в часі і просторі. Стереотип утаємниченості потойбічної істоти, невимірності її здібностей і вмінь; такої, яка має в собі «докосмічну» енергію, володіє давнім знанням, спілкується із хтонічними тваринами, які супроводжують її й надають їй силу, певною мірою нівельовано через прийом олюднення міфічної істоти, надання їй рис антропоморфності. Таке подання мінімілізує ефект одивлення сучасної людини, людини цифрової цивілізації, в ситуації комунікування з потойбічною істотою, а також відтворює простір, де перетинаються людина й міфічна істота, як можливий, узвичаєний, постійний. Спілкування людини й міфічної істоти відбувається у звичних людних місцях або у приватному секторі: *Мене всі бачать, тільки не затримують погляду. Наче існуюче неіснуюче, а ти затримала. Помітила. Я це дуже ціную* («Чорт на лінії кохання») (5).

Представник потойбіччя відтворено через портретні деталі стереотипно. До прикладу, головні персонажі містичного оповідання – *відьма* (жінка або чоловік, які, знаючись із нечистою силою, завдають людям шкоди [1, с. 186]), *домовик* (домовий, хазяїн, дід – у дохристиянських віруваннях – родинний бог, бог господи, хатник, пожилець [3, с. 195–196]), *чорт* (наприродна істота, що втілює в собі все зло і має вигляд темношкірої людини з цапиними (собачими, курячими) ногами, хвостом, свинячим рилом; собачою мордою й ріжками [1, с. 1606]) – описано традиційними засобами, маємо образ язичницької

(політеїстичної) картини світу: *Обрис був наче людський, але занадто довгі кінцівки та хвіст («Чорт на лінії кохання»)* (5). Чорта в сучасному містичному оповіданні описано як модерно одягненого звабливого молодика (у *модній шкіряній курті*), який підтримує й посилює емоції натовпу, зокрема вияви жадоби, агресивності, вульгарності, зухвалості тощо (констатуємо вміння спокусити сучасну людину через підміну цінностей, коли самовияв декларовано через зухвалість, переступ заповідей, відкриту агресію, схиляння до демонстративно вульгарного стилю життя, нівеляції моральних цінностей): *Він підхопився, і, потираючи руки, підняв їх наче дирижер. Людська хвиля реагувала на нього і точково почали закипати скандали («Чорт на лінії кохання»)* (5).

Портрет також подано інтертекстуально, через апеляцію до усталеного уявлення про зовнішній вигляд потойбічної істоти, що можемо простежити в сюжеті містичного оповідання «Чубака» (5), де відтворено дії домовика, подібні до дій людини, водночас читач домислює образ, моделює зовнішність відповідно до давніх уявлень українців, зокрема уявлення високої людиноподібної істоти, вкритої густою, як правило, чорною шерстю, а також, відповідно до фольклорно-містичних уявлень, такою, що залежно від узаємин із родиною, виявляє ласку чи ні. Спостерігаємо олюднення домовика, який «співмешкає» в сучасній квартирі (просторі людей) родиною, переглядає новини, виявляє суб'єктивну позицію щодо подій, що відбуваються наживо: *Ой, людоньки, що ж це у світі діється?! Хоч взагалі не дивись на ці бігаючи картинки, стільки у них болю та смутку!* («Чубака») (5).

До характеристики «сучасного» домовика можна додати такі модифікації:

- суб'єктивізм у сприйнятті подій, які відбуваються у світі живих (людей);

- наслідування дій людей (миття посуду, витирання пилу, турбота про молодших членів родини);

- добро / зло як вияви хтонічної природи надприродної істоти виявляють модальність, співвідносну зі світоглядними позиціями людини;

- домовик не перетинає межі ірреального й реального світів, а співвіснує поряд із родиною, оберігаючи її, відповідно значною мірою нівельовано сакральність перетину між двома світами.

У сучасному містичному оповіданні портретні деталі, що визначають психологічний стан міфічної істоти, дозволяють констатувати неоднорідний екзистенційний вимір, що має вияв у діях:

- олюднення міфічної істоти через наслідування дій, притаманних людині (домовик);

- модифікація в реалізації природних здатностей міфічної істоти (чорт).

Стереотипність спостерігаємо в часовому вимірі, який уможлиблює здійснення процедури безпосереднього спілкування представника потойбіччя у визначений сакральний час, коли портація вможливлено через перетин межі між світами, а також уможливлений безпосередній діалог між представниками різних світів: ворожіння на святки, викликання міфічної істоти задля діалогу: – *У святки саме час. Вся нечисть вилізла нам таємниці розповідати* («Чорт на лінії кохання») (5).

Потребує аналізу спектральний аналіз символічного дискурсу у містичному оповіданні. Зокрема, якщо стереотипним задля ідентифікації міфічної істоти є чорний колір (колір хтонічний, ахроматичний, який є виявом сили «докосмічної» енергії, сили, яка поза межами добра і зла), то в цивілізації чорний колір стає амбівалентним:

– домовик має чорну шерсть, спілкується з чорним котом, водночас стає захисником родини, у квартирі якої проживає («Чубака») (5);

– відьма, одягнена в чорний колір, позиціонована як така, яка обізнана в законах про світ, допомагає людині зорієнтуватися у світі, при складних ситуаціях, переважає знаннєвий дискурс («Чубака») (5); негативний художній образ подано у протистоянні, коли людина здатна протистояти надприродній силі потойбічної істоти, а також її впливу на долю людини («Ворожка») (5);

– чорт має традиційний чорний одяг, осучаснений відповідно до напрямів моды (чорна шкіряна куртка, чорний плащ, чорний костюм, супровідний подарунок від чорта – чорний вінок із квітів); водночас чорт, намагаючись звабити дівчину, підкоряється їй, даруючи білі квіти: – *В цей раз вже за вашими традиціями. – Він простягнув до Аліни букет високих білих троянд...* («Чорт на лінії кохання») (5); чорт одяг білу сорочку.

Сучасне містичне оповідання в українському літературному дискурсі представляє художні образи міфічних істот, які стають активними учасниками людського життя, надають допомогу з використанням надприродних здібностей. З позиції співвідношення форми і змісту жанру містичного оповідання естетику визначаємо у модифікації художніх образів міфічних істот. Потребує вивчення питання впливу сучасного містичного оповідання на світогляд читача з позиції співвідношення язичницького і християнського дискурсів, рефлексії філософських понять добра і зла.

Література

1. Великий тлумачний словник української мови / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2003. 1440 с.
2. Дев'ятко Н. Можливості впливу сучасних жанрів: фантастика, фентезі, казка. *Український фантастичний оглядач* (УФО). 2009. № 1 (7). С. 59–66.

3. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури : словник-довідник. Київ : Довіра, 2006. 703 с.
4. Карагодіна О. Філософський енциклопедичний словник / за ред. В. І. Шинкарука. Київ : Інститут філософії імені Григорія Сковороди НАН України : Абрис, 2002. 742 с.
5. Українська містика. arkush.net, 2021-2025. URL : <https://arkush.net/book/>

ТОПОНІМИ ЯК КОМПОНЕНТИ ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ (НА МАТЕРІАЛІ РОМАНУ ВОЛОДИМИРА ЛИСА «СТОЛІТТЯ ЯКОВА»)

Наливайко Марія Ярославівна

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри української мови та славістики

Тернопільського національного педагогічного

університету імені Володимира Гнатюка

nalyvajko_m@tnpu.edu.ua

Перемітько Кіра Віталіївна

здобувач першого (бакалаврського) рівня вищої освіти

Тернопільського національного педагогічного

університету імені Володимира Гнатюка

Роман В. Лиса «Століття Якова» наповнений власними іменами – антропонімами, топонімами, ойконімами, гідронімами та ін. До складу топонімічного простору романі «Століття Якова» входять макротопоніми, хороніми, ойконіми, гідроніми, урбаноніми, ороніми.

1. Хороніми (хоронім – вид топоніма, власна назва будь-якої території, області, району, краю) [2, с. 188]: *Полтавщина, Холмищина, Галичина, Волинь, Крим, Сілезія, Моравія, Мадьярія, Дніпропетровщина, Забужжя, Сибір.*

Названими групами не вичерпуються усі власні назви, зафіксовані в романі В. Лиса «Століття Якова». Так, нами виявлено поодинокі номени на позначення держав: *Китай, Україна, Німеччина, Єгипет, Чехія, Італія, расея, Радянський Союз, Реч (Жеч) Посполита, Польща, Ньмеччина.*

2. Ойконіми. Ойконім – вид топоніма, власна назва будь-якого поселення: міста, села, а також назви хуторів, висілків і под. [2, с. 130].

Серед них уживаними є **астіоніми** – вид ойконіма, власна назва міста [2, с. 52]: *Луцьк, Варшава, Краків, Венеція, Любомль, Рим, Ковель, Львів, Берлін, Будапешт, Рівне, Житомир, Київ, Володимир, Кам'янець-Подільський, Гдиня, Звичнєв, Марибор, Дьєр.*

Комонім – власна назва будь-якого сільського поселення (села, селища, хутора) [2, с. 104]. **Назви сіл:** *Городко, Загоряни, Штуня, Вижгів, Висоцько, Полати*. Пор.: «І село для нього не Загоряни, а Загорени. Ну й нехай, він по-їхньому казати ни буде» [1, с. 12]; « – А вони? Ти забув, що в *Штуні, Вижгові, Висоцьку* наробили?» [1, с. 151]; « – Веліли йти до церкви, – сказала Параска. – Тамечки збирають людей. Мабуть, як у Полапах палитимуть...» [1, с. 153]; **хуторів:** Герасимишин хутір: «У п'ятдесятім році був коло села на Герасимишиному хуторі останній бій» [1, с. 210]; **кутків:** Млинище «Яшко знав, що сталося з Іваном, котрий жив на їхньому Млинищі, загоренському кутку, за дві вулиці од їхньої хати» [1, с. 23].

Гідроніми. Основу гідронімії роману В. Лиса складають **потамоніми**.

Потамоніми. Потамонім – вид гідроніма, власна назва будь-якої ріки, потоку [2, с.152]: *ріка Мережка, Буг, Дунай, ріка Морава*.

Пелагонім – вид гідроніма, власна назва будь-якого моря чи його частини [2, с. 148]. Моря: *Балтійське море*: «А ще через два тижні високий дженджуристий поручник сказав, що їх посилають до Гдині, біля *Балтійського моря*, отримувати прибулих для полку нових коней» [1, с.97].

Урбаноніми. Оронім – вид топоніма, власна назва будь-якого елемента рельєфу земної поверхні, тобто будь-якого географічного об'єкта [2, с. 144]: *Альпи, Рудні гори* («Мав приятелів і Яків – Терешка з-під Кам'янця-Подільського і Славоя із міста Марибор, деь там, казав, за Рудними горами, за Дунаєм, а далі ще, за другими горами – Альпами» [1, с. 161].

Ужиті в романі топоніми виконують функцію локалізації подій у просторі. Ономастичну периферію роману «Століття Якова» складають:

а) назви релігійних книг: *Писаніє, Біблія, Святе Письмо*;

б) міфоніми і теоніми: *Бог, Матка Боска, Святий Миколай, Дмитро-великомученик, Святий Пантелеймон (звали Паликопою), апостол Яків, Ісус, Ісааків син, Йосип, Дух Святий*.

Фіксуємо у романі похідні **від бібліоніма Бог:** *Пан Бог* («До мене промовляв ти, Пане Боже, / Всім тим, що є, і всім, що бути може» [1, с. 131], **від бібліоніма Ісус:** *Господь Ісус Христос* («Нехай же буде дяка Богові, який дає нам перемогу через Господа нашого Ісуса Христа» [1, с. 231]; **від бібліоніма Мати Божа:** *Матка Боска, Мати Божа Тарнобжезька*.

в) хрононіми – власна назва історично важливого часового періоду, епохи, свята, певної дати [2, с. 190].

У романі зафіксовано **назви релігійних свят:** *Трійця, Покрова, Стрітеня, Зелені свята, Петровий піст, Івана Купала, Успінське розговіння, Другий яблуневий Спас, Великдень, Різдво Христове, свято Трьох Святих* та

світських: *свято Перемоги* («Тоді, в якому ж то ... сімдесят п'ятому, здається, бо ж свято велике було, тридцять літ Перемоги» [1, с. 200].

У романі побутують назви епохи: епоха П'ястів «Рід М'ялковських справді був дуже давнім. Він вросав коренями в епоху П'ястів, п'ястівської Польщі, а це, прошу пана, десяте-дванадцяте століття» [1, с. 117].

Назва молитви: «Молитви твердив, які знав: і *«Отче наш»*, і до Богородиці звертався, і до святих Миколая, Дмитра-великомученика...» [1, с. 159].

г) зооніми: клички тварин. Напр.: На відміну від кота прибудиська, його чи не його кота, пес мав ім'я і звався *Тузиком*. Яків називав свого старого псиська *Тузом*» [1, с. 15].

Отже, можна говорити про ономастичне багатство роману Володимира Лиса. Доцільним вважаємо подальші спостереження над ономастиконом письменника.

Література

1. Лис В. С. Століття Якова / передм. О. Забужко; внутр. оформл. Т. Коровіної. Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2010. 240 с.
2. Словник української ономастичної термінології / уклад. Бучко Д. Г., Ткачова Н. В. Харків : Ранок – НТ, 2012. С. 256.

РЕАЛІЗАЦІЯ АРХЕТИПУ «БОЖЕСТВЕННА ДИТИНА» У ТВОРАХ О. ДОВЖЕНКА «ЗАЧАРОВАНА ДЕСНА» ТА Р. БРЕДБЕРІ «КУЛЬБАБОВЕ ВИНО»

Семенова Аліна Максимівна

здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти

Криворізького державного педагогічного університету

alina.semenovaa29@gmail.com

У сучасному світі спостерігається посилення інтересу до міждисциплінарних підходів, що зумовлює актуальність звернення до юнгіанської психології як до інструмента глибинного аналізу художнього тексту. Поняття архетипу, запроваджене у рамках аналітичної психології, виявилось надзвичайно продуктивним для філології, особливо в контексті вивчення літературних персонажів, сюжетів, образів і символів. На думку К.-Г. Юнга, архетипи – це універсальні, успадковані ідеї, моделі мислення або образи, які існують у колективному несвідомому. Вони не є індивідуальними надбаннями, а радше спільними для всіх культур та епох, формуючи глибинну основу людського досвіду [4, с. 64].

У літературі архетипи розглядають як модель сюжету, образів чи символів, що повторюються у різних творах і культурних традиціях. Вони наповнюють літературні тексти глибинними змістами й універсальними смислами, зокрема організовують структуру твору, забезпечують комунікацію з читачем на підсвідомому рівні. Деякі дослідники розглядають архетипи як метамотиви культурної традиції та засоби збереження народної пам'яті. Зокрема, Т. Доній стверджує, що архетипні образи «допомагають усвідомити структуру народної пам'яті, визначаючи ключові риси ментальності як систему кодів, що передається у спадок» [3, с. 19].

Особливої актуальності набуває аналіз архетипу «Божественна дитина» у творах літератури, що, на думку Н. Яременко та Н. Коломієць, відіграє важливу роль в суспільно-психологічному контексті, оскільки він зцілює людство, об'єднує минуле та майбутнє [5, с. 386]. Божественна дитина є одним із ключових архетипів, що відбиває потенційне майбутнє, перспективу, постійне оновлення та символ особистості, що розвивається. Це поняття уперше з'явилося в працях швейцарського психоаналітика, а глибше його дослідила й пояснила Марі-Луїза фон Франц. Її аналіз архетипу Божественна дитина (Puer Aeternus), який представлений у серії лекцій, залишається фундаментальною працею для розуміння цього складного психоаналітичного феномену. Дослідницею акцентовано увагу на тому, що поняття Puer походить із «Метаморфоз» Овідія і стосується бога-дитини в Елевсінських містеріях, зокрема Ікха. Цей божественний юнак, пізніше ототожнений з Діонісом та Еросом, є символом відродження, рослинності та божественної молодості [6, с. 1]. У працях Марі-Луїзи фон Франц архетип Божественна постає як такий, що має подвійну природу. З одного боку, він символізує інфантильну тінь, яка тягне людину назад у дитинство, залежність, лінь та безвідповідальність. З іншого боку, він уособлює оновлення, спонтанність, вічну молодість і потенціал для майбутнього життя [6, с. 31–32].

В українській та американській літературах ХХ століття цей архетип відображено у творах О. Довженка «Зачарована Десна» та Р. Бредбері «Кульбабове вино». У кіноповісті О. Довженка «Зачарована Десна» архетип «Божественна дитина» втілений в образі хлопчика Сашка – дитини, яка дивиться на світ як на зачаровану цілісність. Його сприйняття має сакральний характер, зокрема він відчуває присутність божественного у близьких людях та звичайних речах: *У нас був дід дуже схожий на бога. Коли я молився богу, я завжди бачив на покуті портрет діда<...>* [2, с. 1]. Для Сашка дід не просто родич, а Бог, що несе світло мудрості, доброти й має зв'язок із вищими силами.

Святість дитини нерозривно пов'язана з її глибоким зв'язком з природою та навколишнім середовищем. Так, Сашко сприймає природу не як об'єкт, а як живий, одухотворений світ, що є джерелом радості та гармонії: *Любив скрип коліс під важкими возами в жнива. Любив пташиний щебет у саду і в полі. Ластівок любив у клуні, деркачів - у лузі. Любив плескіт води весняної <...>* [2, с. 10]. Тут архетип Божественна дитина проявляється у здатності знаходити радість у найпростіших проявах буття – звуках, запахах, картинах.

Особливістю реалізації архетипу «Божественна дитина» в кіноповісті «Зачарована десна» є також духовна чутливість до гріха. Так, переживання «першого гріха» та його осмислення є ключовим моментом у розвитку особистості дитини. Після того, як Сашко повисмикував моркву, він проходить через досвід провини й спокутування. Він уявляє себе грішним: *А в малині лежав повержений з небес маленький ангел і плакав без сліз* [2, с. 5]. Тут знаходимо втілення образу дитини, що впала з неба й утратила первинну святість. Хлопець, що був «святим на всю хату один», тепер шукає собі кару на картині Страшного суду й гірко плаче: *Якої ж бо кари заслужила моя свіжа грішна душа? Очевидно, за перший гріх все-таки невеличкої, отак не більше за оцей вогонь по кісточки, що в лівому кутку. Ай-айай...* [2, с. 7]. Проте саме з цього моменту починається внутрішнє становлення, оновлення. Хлопчик вперше в житті свідомо вирішує творити добрі діла, щоб очистити свою душу: носити дідові воду, ходити до церкви та шанувати старших. Цей епізод показує його моральне формування та усвідомлення наслідків своїх дій. Бажання творити добрі справи, що виникає після відчуття гріховності, є проявом прагнення до самовдосконалення. Його щире бажання «нагодувати ластовенят», щоб «ластівка розказала Сусу Христу», демонструє дитячу віру в силу добрих вчинків та відновлення чистоти душі.

У «Кульбабовому вині» Р. Бредбері архетип «Божественна дитина» (Puer) виражений в образі головного персонажа, дванадцятирічного Дугласа Сполдінга. Для хлопця літо 1928 року стає часом глибоких екзистенційних відкриттів, переосмислення та усвідомлення себе справді живим.

Дуглас наділений рисами деміурга, зокрема він не просто сприймає світ, а й свідомо намагається керувати ним, відчуваючи себе чародієм, що дає початок літу. Так, перше прозріння спостерігаємо тоді, коли хлопець пробуджує місто: *Вуличні ліхтарі миттю згасли, наче свічки на шоколадному торті до дня народження. Він дмухнув ще й ще раз, і в небі почали зникати зірки. Дуглас усміхнувся. Тоді показав пальцем. Отам і отам. А тепер отут і отут... На оповитій вранішнім серпанком вулиці прорізалися жовті прямокутники - люди вмикали світло в будинках* [1, с. 12]. Це момент першого усвідомлення себе як

суб'єкта, що володіє внутрішньою силою, здатного впливати на світ довкола. Архетип «Божественна дитина» тут проявляється у глибокій вірі у власну винятковість і здатність до чарівного перетворення реальності.

Найважливішим відкриттям для Дугласа Сполдінга стає екзистенційне прозріння в лісі, коли він усвідомлює себе живим: *Я живий, – подумав він. <...> Я справді живий! – думав він. – Досі я цього не знав, а як і знав, то не запам'ятав!* [1, с. 18]. У цей момент він буквально зіштовхнувся з реальністю – сенсорною, фізіологічною, онтологічною. Він відчуває себе частиною світу, зануреним у його ритми, в єдності з природою. Це усвідомлення стає першим кроком на шляху становлення цілісної особистості, початку індивідуалізації. Ця мить осяяння символізує народження нової свідомості, коли дитина починає не просто існувати, а по-справжньому відчувати та осмислювати своє буття, відкриваючи невичерпний потенціал життя, що відкривається перед ним.

Дуглас демонструє характерні для архетипу «Божественна дитина» (Puer) риси постійного оновлення та перспективи, кидаючи виклик загальноприйнятим дорослим поглядам. Так, хлопець створює особливий записник, в якому розрізняє рутину та справжні відкриття: *Ось я й поділю у своєму записнику літо на дві половини. Спочатку в мене йдуть «Звичайні справи і події» <...> А отут, у другій половині, будуть «Відкриття і одкровення»* [1, с. 33–34]. Він зауважує глибинні розбіжності між поколіннями: *Дорослі й діти не можуть жити, мирно тому, що це два різні народи. Вони не такі, як ми. Ми не такі, як вони* [1, с. 34]. Цей аспект архетипу проявляється через здатність Дугласа бачити світ по-новому. Його система записів не просто фіксує події, а категоризує їх за їхнім впливом на його внутрішній світ.

Усвідомлення життя також неминуче призводить до усвідомлення смерті, спочатку через смерть Чін Лінсу та полковника Фріїлі, а потім і власної потенційної смерті. Дуглас розуміє, що *не можна покладатися на речі <...>, на людей, бо вони кудись від'їздять...незнайомі вмирають...знайомі так само вмирають...* [1, с. 233–234]. Це все мотивує його на пошуки безсмертя або, принаймні, продовження життя (спроба врятувати мадам Таро). Проте, зрештою, він знаходить внутрішнє усвідомлення: *Наступний рік буде ще більший, дні будуть ясніші, а ночі довші й темніші, люди так само вмиратимуть, і так само народжуватимуться нові, і посеред усього того буду я* [1, с. 295]. Архетип «Божественна дитина» реалізується тут у прийнятті циклу життя і смерті.

Отже, хоча О. Довженко й Р. Бредбері репрезентують різні літературні традиції, в обох творах архетип Божественна дитина відіграє ключову роль у формуванні особистості, виконує функцію збереження та передачі духовних цінностей, осягнення буття. Однак у кіноповісті «Зачарована Десна» через дитячий

образ розкривається колективна свідомість, українська духовна єдність людини й природи, повага до старших. Натомість у романі «Кульбабове вино» світ дитини є більш екзистенційним, божественне для Дугласа – це сам факт життя, а головна загроза – не гріх, а небуття, смерть і забуття. Тобто, для американської літератури характерним є осмислення власного «я», індивідуальної свободи.

Література

1. Бредбері Р. Кульбабове вино : повість / Пер.з англ. В. Митрофанова. Тернопіль : Коралі, 2018. 318 с.
2. Довженко О. Зачарована Десна. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=866>
3. Доній Т. М. Архетипи і топоси постмодерністської поезії України та США : дис... канд. філол. наук / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ, 2018. 230 с.
4. Літературознавчий словник-довідник. 2-ге вид., випр., допов. Київ : Академія, 2007. 751 с.
5. Яременко Н., Коломієць Н. Реінтерпретація архетипу «божественна дитина» в аспекті реалізації програми сталого. *Публічне урядування*. 2018. № 3 (13). С. 385–396.
6. Marie-Louise Von Franz. The problem of the Puer Aeternus. p. 302

ВИКОРИСТАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ ДЛЯ СТВОРЕННЯ НАВЧАЛЬНОГО КОНТЕНТУ: ПЕРЕВАГИ, ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Станіслава Людмила Леонідівна

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри слов'янської філології

Хмельницького національного університету

stanislavoval@khnmu.edu.ua

Терещенко Людмила Вікторівна

старший викладач кафедри слов'янської філології

Хмельницького національного університету

tereshchenkol@khnmu.edu.ua

Аналіз наукових публікацій свідчить, що питання використання штучного інтелекту (ШІ) у сфері створення освітнього контенту є однією з найактуальніших тем як в Україні, так і у світовому науковому просторі.

Науковці зазначають, що ШІ справив революційний вплив на дидактику та освіту. Зокрема ШІ дозволяє автоматизувати та оптимізувати процес створення навчального контенту, що допомагає викладачам значно економити

час, створювати різноманітні матеріали та персоналізувати навчання, звільняючи їх для більш складних педагогічних завдань, таких як індивідуальна робота зі студентами. [4, с. 6]; [1, с. 146]; [3, с. 28–29].

Завдяки великим мовним моделям (LLMs), ШІ може генерувати широкий спектр завдань: від традиційних тестів з вибором однієї/кількох відповідей, заповненням пропусків та запитань на відповідність до складніших, інтерактивних форматів, таких як ситуаційні завдання, кейс-стаді, рольові ігри та творчі есе.

Ефективність використання штучного інтелекту для створення дидактичних матеріалів, зокрема тестів та інтерактивних завдань, значною мірою залежить від якості та точності вхідних запитів, що в сучасній науковій літературі отримали назву промпт-інжиніринг. Цей процес ґрунтується на застосуванні низки ключових принципів, які забезпечують досягнення оптимальних результатів.

Принцип конкретизації та деталізації. Для мінімізації неоднозначності та підвищення релевантності вихідних даних, запити до моделі ШІ повинні бути максимально чіткими та деталізованими. Це дозволяє уникнути розпливчастих формулювань, які можуть призвести до генерації неточного контенту.

Принцип контекстуалізації. Надання ШІ достатнього контексту є критично важливим для створення релевантних завдань. До контекстуальних даних належать: вихідний текст, на основі якого формуються запитання; загальна тематика та цілі навчання; а також відомості про попередні знання цільової аудиторії.

Принцип форматування. Чітке визначення бажаного формату виводу є необхідною умовою для отримання структурованих та зручних для подальшого використання матеріалів. Наприклад, слід зазначати кількість запитань, кількість варіантів відповідей, вимоги до позначення правильної відповіді та специфічний формат даних, такий як JSON.

Принцип диференціації складності. Запит повинен містити вказівки щодо цільової аудиторії або передбачуваного рівня складності, що дозволяє ШІ адаптувати контент до когнітивних потреб здобувачів освіти. Мова йде про диференціацію завдань від базового до критичного рівня мислення.

Принцип прикладу. Надання конкретних зразків бажаного результату значно підвищує якість генерації контенту, оскільки ШІ може імітувати наданий стиль та структуру.

Принцип призначення ролі. Визначення ролі для моделі ШІ (наприклад, «Ти – досвідчений викладач літератури») допомагає моделі краще адаптувати стиль, тон та лексику відповідей до конкретної педагогічної мети.

Принцип обмеження. Введення специфічних обмежень дозволяє контролювати процес генерації та гарантує відповідність контенту встановленим вимогам, наприклад, заборона на використання термінів, не згаданих у вихідному тексті.

Дотримання цих принципів є запорукою ефективного та відповідального використання штучного інтелекту як інструменту для автоматизації процесу створення високоякісних дидактичних матеріалів.

Приклад промпта для створення інтерактивного завдання для здобувачів освіти магістерського рівня, які навчаються за спеціальністю «Філологія. Слов'янські мови і літератури (переклад включно), перша – польська»:

- Роль: Ти – досвідчений викладач-перекладознавець, який спеціалізується на локалізації та транскреації. Твоя мета – розробити комплексне інтерактивне завдання, яке допоможе здобувачам вищої освіти магістерського рівня розвинути навички критичного аналізу, міжкультурної комунікації та прийняття обґрунтованих перекладацьких рішень.

- Розроби навчальний кейс (приблизно 300-400 слів) для магістрів, що вивчають переклад у мовній парі «польська мова / українська мова».

Сценарій:

Польська юридична фірма, що виходить на український ринок, звертається до перекладацького бюро з проханням локалізувати договірні документи. Особливу увагу слід приділити перекладу стандартних юридичних формулювань. В одному з ключових пунктів договору згадується польський юридичний термін «*z należytą starannością*». Клієнт наполягає на дослівній кальці – «з належною старанністю», оскільки вважає, що це єдиний правильний варіант. Перекладацька команда, провівши аналіз, виявила, що такий переклад є некоректним та може призвести до правових наслідків в Україні через відсутність аналогічного поняття в українській правовій системі. Між клієнтом та перекладацьким бюро виникає професійний конфлікт.

- Додай 3-4 комплексних запитання до кейсу, які вимагають від студентів:

1. Аналіз ситуації та обґрунтування: Проаналізуйте сутність конфлікту між клієнтом і перекладацькою командою. Поясніть, чому буквальний переклад терміна «*z należytą starannością*» є неприпустимим в українському юридичному контексті. Наведіть аргументи, посилаючись на відмінності у правових системах та юридичній термінології.

2. Розробка перекладацької стратегії: Запропонуйте щонайменше два варіанти коректної локалізації терміна «*z należytą starannością*» для

українського договору. Обґрунтуйте кожен варіант, пояснюючи його юридичну точність і відповідність українській законодавчій практиці.

3. Ситуаційне моделювання: Розробіть сценарій професійного діалогу (діловий лист або усне спілкування) з клієнтом, у якому ви, як керівник перекладацького проєкту, переконливо пояснюєте необхідність відхилення від дослівного перекладу. Сформулюйте свої аргументи, використовуючи професійну лексику та посиляючись на потенційні ризики для клієнта.

Автори наукових досліджень, присвячених ролі ШІ в освіті підкреслюють, що попри значні переваги, використання ШІ вимагає розуміння його обмежень та відповідального підходу [2, с. 181]. Також існує ризик того, що ШІ може «вигадувати» факти, дати та концепції, що вимагає обов'язкової та ретельної перевірки згенерованого контенту з боку людини. ШІ не може повністю замінити викладача, оскільки його контент потребує редагування для перевірки логіки, грамотності, уникнення упереджень та відповідності академічним стандартам.

У перспективі дослідження мають бути зосереджені на розробці механізмів для мінімізації «галюцинацій» та підвищення достовірності згенерованих даних; на створенні інтерактивних систем, які не лише генерують контент, але й надають якісний, персоналізований зворотний зв'язок студентам, на вивченні синергії між людським інтелектом і можливостями ШІ, що дозволить використовувати технологію як потужний допоміжний інструмент, а не як повну заміну педагога.

Література

1. Воротникова І. Дзябенко О., Морзе Н. Виклики впровадження персоналізованого навчання з використанням штучного інтелекту у вищій освіті. *Інформаційні технології і засоби навчання*. 2025. Том 105. № 1. С. 144–157.

2. Гуревич Р. С., Коношевський Д. Л., Коношевський О. Л., Воевода А. Л., Люльчак С. Ю. Інтеграція штучного інтелекту в сферу освіти: Проблеми, виклики, загрози, перспективи. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми*. Випуск 72. 2024. С. 171–186.

3. Куцак Л. В. Штучний інтелект у сучасній освіті: Перспективи застосування та виклики. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми*. Випуск 74. 2025. С. 27–37.

4. Папач О. І., Горожанкіна О. Ю., Різак Г. В. Аналіз ролі штучного інтелекту у впровадженні диференційованого підходу до навчання. *Педагогічна Академія: наукові записки*. 2024. № 10. 26 с.

СЕКЦІЯ

МОВНО-ЛІТЕРАТУРНА ОСВІТНЯ ЦАРИНА Й ІННОВАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ НАВЧАННЯ

БІБЛІЙНІ МОТИВИ У ФОРМУВАННІ ДУХОВНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Бакум Зінаїда Павлівна

доктор педагогічних наук,

професор, професор кафедри української мови

Криворізького державного педагогічного університету

zinabakum@gmail.com

Сучасна освіта спроектована на втілення й реалізацію компетентнісної парадигми, засадничі позиції якої передбачають задоволення запитів і викликів суспільства. У законодавчих актах (закон України «Про освіту», закон України «Про вищу освіту», Державний стандарт вищої освіти, Рекомендації Європейського Парламенту та Ради Європи «Про основні компетентності для навчання протягом усього життя» тощо) акцентовано на зміні мети освіти загалом і мовної зокрема, оновленні методологічних засад, пов'язаних з антропоцентричними підходами до навчання, що є запорукою належної підготовки фахівця нового рівня. Компетентна особистість має не лише володіти знаннями та характеризуватися належним професійним рівнем, але й повинна бути наділена моральними якостями, швидко орієнтуватися і правильно діяти в життєвих ситуаціях, відповідати за власні вчинки. Чітко визначені орієнтири особливо важливі в наш час, коли Україна виборює свою незалежність, апелювання до загальнолюдських цінностей – справедливості, свободи, гідності – набуває значущості. Водночас, доволі гостро звучить небезпідставне занепокоєння психологів, соціологів, педагогів, лінгвістів, лінгводидактів (М. Боришевський, Н. Голуб, С. Гнот, О. Горошкіна, С. Караман, О. Караман, Р. Охрімчук, М. Савчин, та ін.) щодо браку, а подекуди й відсутності сформованих духовних цінностей. У часи воєнних конфліктів, як свідчить невтішна статистика, усе частішають прояви булінгу, насилля в сімейному житті й публічному просторі, суїциди, у багатьох людей виникає почуття страху, агресії. Окрім того, ми є свідками повсюдних глобальних екологічних та техногенних катастроф (засуха, забруднене повітря, буревії,

пандемії), що так само негативно впливає на стійкість людини в багатьох життєво необхідних сферах.

З огляду на сказане докільля вимагає зміни світосприйняття, світорозуміння, поведінкового складника компетентності. На цьому тлі феномен «духовність» стає одним із найбільш запитуваних у практичній діяльності та в наукових студіях, автори яких пропагують усвідомлення значущості духовних чинників для становлення майбутнього фахівця загалом і вчителя зокрема [1]. У навчанні мови, зміст якої закладено в освітніх програмах, духовний чинник особистості посідає одне з чільних місць. Акцентовано, що означений аспект має удосконалюватися і формуватися в майбутнього вчителя на всіх етапах освітнього процесу і поза його межами.

Нам імпонують твердження науковців, які доводять, що категорія «духовність» – інтегрована властивість особистості, проявляється в необхідності жити, творити згідно з ідеалами істини, добра і краси, є показником рівня людських стосунків, почуттів, морально-етичної, громадської позиції, здатності до співпереживання, жалю й милосердя» [6]; «духовність як основа людської моралі, представлена любов'ю, релігійністю, прагненням людини до істини, добра, художньо-естетичним ставленням до навколишнього світу; систему духовних цінностей поповнюють громадянські (почуття патріотизму, ідентичності з національною спільнотою, відповідальність за долю нації), естетичні, екологічні, світоглядні цінності (М. Савчин). [4]. Означені твердження тісно скорельовані з біблійними текстами, алюзіями, мотивами, які можуть слугувати надійним підґрунтям у підготовці вчителів української мови, сприяти усвідомленню ними важливості духовно-моральних цінностей та орієнтирів. У цьому контексті доцільним є апелювання до філософських напрацювань Г. Сковороди, який створив унікальний синтез біблійної мудрості та української духовної традиції, яскраво проілюстрував, як християнськими цінностями можна послуговуватися в повсякденному житті [4].

Сучасні науковці (М. Савчин, Г. Шевченко) сміливо заявляють: «Нині не можна замовчувати, обходити проблему взаємозв'язку духовності та релігії, духовності та віри. Вона є делікатною, але вона існує і, за великим рахунком, немає духовності без віри. Світ, що оточує людину, є таємничим настільки, наскільки є таємничою сама людина. Але занурення в його «таїнства», як у духовному, так і у фізичному сенсах, у їхній єдності, що дозволяє усвідомити сутність людського життя, людини, як істоти, що має іскру Божу» [4].

Значення Біблії в Україні ще від часів Київської Русі вийшло далеко за межі релігійного контексту. Священні вірші – живодайне джерело мудрості та духовного натхнення для мільйонів українців, утвердження національної

самобутності, мови. Незаперечним є те, що Біблія відіграла неабияку роль у формуванні ментальності українського народу, духовності, культури та національної ідентичності. Це Книга, яку високо поцінують упродовж багатьох віків, про що свідчать назви: «Авторитетне джерело», «Слово Бога живого до людей», «Книга Книг», «Новий Заповіт», «Євангелія», «Абсолютна істина», «Хліб насущний», «Книга людства», «Святе письмо», «Авторитетний суддя», «Священна книга», «Закон Божий», «Меч двосічний», «Слово Боже», «Джерело води живої», «Світло для стежки моєї» тощо [1].

Учитель-філолог зможе транслювати цінності, якщо сам буде духовно освіченим. Беззаперечною є біблійна істина, закладена в Євангелії від Луки 6:40. Її сутність полягає в тому, що учень, який добре засвоює уроки, схожий на свого наставника. Біблія спонукає довіряти своїм учителям, бо дар учителювання, як ілюструють старозавітні тексти, дає Бог: *«І вклав йому в серце дарування навчати інших»* (Вихід 35:34); *«Вони (вчителі) навчать тебе і тобі скажуть, візьмуть науку зі свого серця»* (Йов 8:10); *«Дороги мудрости тебе навчаю, веду тебе по стежках простих»* (Притчі 4:11).

Мовна освіта тісно пов'язана з усвідомленням ролі СЛОВА, адже вчасно почутий чи прочитаний вислів може підбадьорити, допомогти знайти вихід із будь-якої життєвої ситуації. Наші слова впливають на інших, тому педагогові необхідно навчитися обирати тільки такі, які нестимуть позитив, добро та щирість. На сторінках Святого Письма сказано: *«Смерть і життя – у владі язика»* (Приповісті 18:21). Учитель має усвідомлювати, що слово має силу, адже всім нам відоме *«На початку було Слово»* (Івана 1:1). Відповідно, важливо навчитися бути стриманим, ретельно осмислювати, як і що говорити: *«Хто стереже уста і язик свій, той стереже від лиха свою душу»* (Приповісті 21:23); *«Добра людина з доброго скарбу серця свого виносить добре; лиха ж – з лихого (серця) лихе виносить, бо з переповненого серця говорять його уста»* (Луки 6:45).

Біблійні тексти переконують, що людина, здатна контролювати свій язик, оминає чимало життєвих проблем. *«Бережи від зла язик твій і уста твої від слів лукавих»* (Псалми 34:14). Апостол Павло застерігає: *«Жодне погане слово нехай не виходить з уст ваших, а лише гарне, що може в потребі повчити, щоб це вийшло на користь тим, які чують його»* (Ефесянам 4:29); *«Щоб нікого не ганьбили, були мирні, поступливі та виявляли повну лагідність супроти всіх людей»* (Титу 3:2). Яків у своєму зверненні радить: *«Знайте, мої улюблені брати: хай кожен буде скорий до слухання, повільний до говорення, непоквапний до гніву»* (Яків 1:19). *«Язик – член маленький, а хвалиться великим! Глядіть, який вогонь малий, а запалює величезний ліс! І язик – вогонь,*

світ неправди! Язик, вміщений серед наших членів, бруднить усе тіло й запалює круг нашого існування, запалений і сам вогнем пекельним» (Яків 3:5–6). «Усякі роди диких звірів та птахів, гадів та морських потвор були приборкані й приборкуються людським хистом. Язика ж ніхто з людей не може вгамувати: він – зло, що спокою не знає, наповнений смертельною отрутою» (Яків 3:7–8).

Відповідно, слово може спричинити руйнацію, а може і врятувати чиєсь життя. Одне слово може розпалити негаразди або обдарувати благословеннями. Одне слово може пригнічувати людину, а може стати великою мотивацією для її самовдосконалення. Одним словом можна все знищити, а можна й відбудувати. Обираймо: руйнувати чи збудовувати, знецінювати чи підносити, благословляти чи проклинати.

Отже, в сучасній освіті потреба особистості в духовному зростанні та вдосконаленні невинно зростає, християнські заповіді не втратили своєї актуальності, а тому залучення їх до підготовки майбутнього вчителя української мови і літератури не викликає жодних сумнівів, потребує оновлення та розроблення методичного інструментарію, який передбачає залучення біблійних текстів, мотивів, алюзій до сучасної мовної освіти.

Література

1. Бакум З. П. Феномен «духовність» і мовна освіта. *Філологічні студії: Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету*. 2018. С. 128–140. URL : <https://doi.org/10.31812/filstd.v18i0.2133>
2. Боришевський М. Й. Духовність в особистісних вимірах. *Проблеми загальної та педагогічної психології* : зб. наук. праць. Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / за ред. С. Д. Максименка. Київ, 2008. Т. Х. Ч. 4. С. 61–69.
3. Огієнко І. Біблія на українській мові. Переклад Іванка Огієнка. URL : <http://www.mybible.info/biblio/ukrainskaya-bibliya/index.html>
4. Савчин М. Духовний потенціал людини : монографія. Івано-Франківськ : Місто НВ, 2010. 508 с.
5. Сковорода Г. Повне зібрання творів. У 2 томах. Київ : Дніпро, 1973.
6. Шевченко Г. Освіта та духовне виховання. *Витоки педагогічної майстерності. Педагогічні науки*. 2014. Вип. 13. С. 8–12. URL : <http://dspace.pnpu.edu.ua/bitstream/123456789/2885/1/Shevchenko.pdf>
7. Шевченко Г. Проблема духовного пробудження особистості. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика: зб. наук. праць*. 2021. № 2. URL : https://journals.snu.edu.ua/index.php/DOMTP_SNU/article/view/517

ПОНЯТТЯ КУЛЬТУРИ МОВИ І КУЛЬТУРИ МОВЛЕННЯ В ЛІНГВОДИДАКТИЧНОМУ АСПЕКТІ

Безобразова Дар'я Олександрівна

здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти
Криворізького державного педагогічного університету
buzko.svitlana2408@gmail.com

Сучасний етап розвитку українського суспільства створює нові вимоги до національної свідомості й професійної компетентності громадян. Активізація глобалізаційних та євроінтеграційних процесів на інформаційному етапі розвитку суспільства зумовлює необхідність володіння навичками міжкультурного спілкування й роботи з цифровими джерелами. Водночас спостерігаємо актуалізацію потреби збереження та збагачення української мови як невід'ємного складника національної самоідентифікації.

Наведені вище тенденції безпосередньо впливають на зміст та форми шкільної освіти, визначають напрями й характер її модифікацій. Виховання особистостей, здатних вести змістовну й ефективну комунікацію державною мовою в усній і письмовій формі, посідає чільне місце в переліку ключових компетентностей, визначених чинним Державним стандартом базової середньої освіти [3]. Формування цілісної культурно-мовної особистості, яка здатна демонструвати високий рівень інтелектуального й соціокультурного розвитку через унормоване та комунікативно доцільне мовлення, є кінцевою метою освітнього процесу.

Доречний вибір моделей спілкування для різних комунікативних ситуацій можливий лише за умови високого рівня розвитку мовної свідомості. Особливу роль у досягненні зазначеної цілі надано вчителям-словесникам, оскільки мовна картина світу тісно пов'язана з процесами мислення й пізнання, які здійснюються саме рідною мовою [7, с. 77]. Створення логічних зв'язків між наявними у свідомості абстрактними концептами й оцінними ставленнями та доцільними засобами мовного вираження вважається пріоритетним завданням сучасної мовної освіти.

Ефективна реалізація комунікативно-діяльнісного й компетентнісного підходів вимагає від лінгводидактів конкретизації понять культури мови й культури мовлення. Наведені категорії допомагають окреслити критерії розвиненої мовно-культурної особистості, що впливатиме на вибір форм і методів роботи вчителя в ході навчання української мови.

У лінгводидактичній традиції визнається необхідність теоретичного розмежування зазначених понять. Культуру мови уважають галуззю

мовознавчої науки, яка вивчає стан сучасної літературної мови як чітко структурованої системи із внутрішніми закономірностями розвитку. Про динамічність цієї наукової дисципліни свідчить розмаїття її предметів дослідження, до яких на сучасному етапі розвитку, з-поміж інших, належать: 1) динаміка змін сучасної літературної мови та появи нових її варіацій; 2) вплив суспільно-політичних та науково-технічних інновацій на чинну мовну норму; 3) підтримка мовної чистоти в умовах мовної інтерференції, характерної для білінгвального середовища [4, с. 25].

На відміну від культури мови, що стосується мови як системи, культура мовлення нерозривно пов'язана з процесом мовленнєвої діяльності. Це явище має індивідуальний характер і відображає ступінь дотримання правил мовного етикету кожною окремою особистістю. Граматична правильність, яка формувала основу традиційного підходу до навчання мови, наразі розглядається як перша сходинка в багатоетапному процесі вдосконалення культури мовлення учнів. Виховання компетентних мовців вимагає також приділення уваги стилістичній відповідності й комунікативній доцільності мовлення [5, с. 8].

Свідчити про високий рівень мовленнєвої культури можна, якщо мовлення є:

- нормативним (вимова, лексичне значення слів та їх граматична сполучуваність відповідають вимогам літературної мови; відсутня субстандартна лексика, зокрема жаргонізми й діалектизми; інтонація відповідає меті висловлювання);
- логічним (відсутні суперечності між змістом думки та її мовним вираженням; виклад думок послідовний і зв'язний);
- змістовним (у мовленні відсутня інформація, що не сприяє розкриттю основної ідеї та досягненню комунікативної мети);
- доречним (мовець формулює висловлювання з огляду на тему, контекст та адресата спілкування);
- естетичним (емоційно-експресивне наповнення й оцінний потенціал висловлювання повною мірою відображаються в його мовному оформленні);
- різноманітним (уникають шаблонних повторень, мовець демонструє володіння широким спектром мовно-виражальних засобів) [6, с. 36-37].

Важливість підтримання високого рівня культури мовлення зумовлена необхідністю запобігання мовній деградації суспільства, що може призвести до занепаду духовної культури нації. Мова не лише відображає культурне багатство народу, а й визначає вектори подальшого культурного розвитку суспільства, що актуалізує необхідність створення здорового лінгвоекоекологічного середовища.

Наявні дослідження мовлення української молоді дають підстави свідчити про відсутність сприятливих умов для формування високої

мовленнєвої культури поза навчальним контекстом. Розповсюдженість діалектних норм та калькованих слів іншомовного походження підриває позиції літературної мови в суспільстві. Ненормативне мовлення членів родини й однолітків, яке також поширене в мережевому спілкуванні та засобах масової інформації, виховує відповідні моделі мовної поведінки в підлітків [8, с. 25].

Відтак, удосконалення усного й писемного мовлення на уроках рідної мови має відбуватися з урахуванням зазначених тенденцій. Успішний розвиток в учнів повноцінної мовно-культурної особистості можливий лише за допомогою комунікативно компетентного вчителя, який у процесі конструктивного спілкування на уроках рідної мови виконуватиме роль «мовного еталону» [1, с. 83]. Наявність навчальної мотивації спонукатиме здобувачів освіти формувати власне україномовне середовище спілкування та збагачувати мовлення в різних сферах діяльності. Додатковим стимулом може слугувати використання на уроках сучасних педагогічних технологій, що забезпечить інтерактивність і наочність навчання.

Ефективність формування культури мовлення у ході вивчення української мови забезпечено низкою чинників: урахуванням психофізіологічних аспектів сприйняття та мислення учнів різного віку; правильним доббором навчальних матеріалів залежно від дидактичної мети та інтересів здобувачів освіти; залученням учнів до різних форм парної та колективної роботи, що допоможуть повноцінно реалізувати їхній комунікативний потенціал [2].

Отже, урахування лінгводидактичних категорій культури мови й культури мовлення у ході опанування учнями шкільного курсу української мови дозволить виховати не просто грамотного мовця, а цілісну мовно-культурну особистість, здатну до ефективної й етичної комунікації. Дотримання зазначених вимог до вдосконалення мовленнєвої культури забезпечить доступність, системність та об'єктивність навчання, а також сприятиме формуванню національно свідомого суспільства.

Література

1. Бородин Н., Каленюк С. Формування мовної особистості учнів як провідне завдання мовної освіти. *Studia methodologica*. 2015. №41. URL: <http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/7216/1/Borodina%2C%20Kalenyuk.pdf>
2. Галаєвська Л. В. Формування мовленнєвої культури старшокласників на уроках української мови. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/714886/1/%D0%96%D0%B8%D1%82%D0%BE%D0%BC%D0%B8%D1%80%20%281%29.pdf>

3. Державний стандарт базової середньої освіти. URL: [https://zakon.rada.gov.ua/](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/898-2020-%D0%BF#n16)

laws/show/898-2020-%D0%BF#n16

4. Захарчук-Дуке О. Проблема культури мовлення у науковому полі сучасної лінгводидактики. *Українська мова і література в школах України : щомісяч. наук.-метод. та літ.-мистец. журн.* 2014. № 2. С. 19-25.

5. Мацько Л. І., Кравець Л. В. Культура української фахової мови : Навч. посіб. К.: ВЦ «Академія», 2007. 360 с.

6. Пентилюк М. І., Маруніч І. І., Гайдаєнко І. В. Ділове спілкування та культура мовлення : навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2011. 224 с.

7. Романчук С. М. Культура мовлення студентів як лінгвокогнітивна й моральна проблема: зміна акцентів після повномасштабного вторгнення Росії в Україну. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія : Філологія. Журналістика.* 2023. Т. 34 (73) № 1. Ч. 1. С. 76-80.

8. Хома О. М., Хома Т. В. Культура мовлення як складова культури особистості. *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology.* Budapest. V (51), Issue: 112, 2017. С. 24-27.

МЕДІАТЕКСТИ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

Васильківська Надія Адамівна

кандидат педагогічних наук,

доцент кафедри філологічних дисциплін початкової та дошкільної освіти

Тернопільського національного педагогічного

університету імені Володимира Гнатюка

vasulkivska8@gmail.com

Сучасне медійне суспільство сприяє застосуванню інформаційних технологій в освіті, створюючи, у такий спосіб, відповідні можливості для удосконалення процесу навчання. Зміни у змісті освіти, зумовлені розвитком світу масових комунікацій, передбачають необхідність навчати молоде покоління досліджувати різноманітні джерела інформації. Як зазначається в новій редакції Концепції впровадження медіаосвіти в Україні (2016 рік), стрімкий розвиток у сучасному світі інформаційно-комунікаційних технологій та системи мас-медіа нагально потребує цілеспрямованої підготовки особистості до вмілого і безпечного користування ними [1].

Саме школа є тим осередком, який повинен сприяти формуванню в учнів умінь сприймати різноманітні джерела інформації, аналізувати та оцінювати їх.

Розвиток медіаграмотності за теперішніх умов повинен розпочинатися з раннього дитинства, адже доступ до інформації із цифрових пристроїв у сучасних дітей є задовго до їх навчання у школі.

Проблема розвитку, формування медіаграмотності в учнів досліджувалась багатьма українськими вченими, як-от: О. Волошенюк, А. Волошина, І. Дичківська, А. Єрмоленко, Л. Кульчинська, О. Кучерук, Г. Миронеко, І. Мищишин, І. Носаченко, Г. Онгович, І. Сахневич, А. Шумаєва, С. Шумаєва. Цю проблему досліджували також і закордонні вчені: А. Белл, К. Ворсноп, П. Гаррет, Х. Дженкінс, М. Маклуен, Л. Мастерман, Дж. Фіске та ін.

Мета статті – окреслити можливості використання медіатекстів як засобу формування комунікативної компетентності учнів початкової школи.

Комунікативна компетентність є однією з ключових компетентностей нової української школи, адже кожна людина активно проводить комунікативну діяльність. А оскільки молодший шкільний вік є сприятливим для формування згаданої компетентності, то перед початковою школою постає відповідальне завдання: створити необхідні умови щодо реалізації згаданого завдання, вибрати найоптимальніші шляхи, найвдаліші засоби.

Ефективним засобом формування комунікативної компетентності учнів початкової школи є медіатекст. Будь-який інформаційний продукт (газети, журнали, малюнки, книги, відео, комікси та ін..) можна назвати медіатекстом з огляду на змістову сутність поняття *медіатекст* (від лат. *mediatextus* – посередник, засіб). Медіатекст – це носій інформації, представлений у будь-якому різновиді медіа [2, 153]. Використання медіатекстів сприяє дослідженню лінгвістичних явищ на уроках української мови та літературного читання, адже опрацювання матеріалу, сприйнятого в інформаційному просторі, є значно привабливішим для учнів. Проте варто зазначити, що, оскільки сучасне покоління переважно сприймає медіапродукти як засіб дозвілля, то перед учителем постає відповідальне завдання: навчити учнів сприймати медіатексти ще й як засіб пізнання, розвитку, самовдосконалення, самореалізації тощо.

Медіатексти сприяють розвитку, формуванню комунікативної компетентності школяра, основою якої є комунікативні вміння й навички, сформовані на базі мовленнєвих умінь та навичок. Формуванню комунікативної компетентності учня сприяє система вправ, завдань розпізнавального, конструктивного і творчого характеру із застосуванням медіатекстів. Такі завдання повинні бути спрямовані на розвиток усіх видів мовленнєвої діяльності: говоріння, аудіювання, письма й читання. У результаті виконання таких завдань учні навчаються співпрацювати, будувати діалог, вести дискусію, складати казки, загадки, писати есе, створювати фотоколажі, комікси тощо.

Найчастіше у шкільній практиці учителі використовують візуальні медіа: малюнки (предметні й сюжетні), листівки, картини, світлини, різновиди креолізованих текстів (комікси, постери, афіші, кардмейкінг, скрапбукінг, хмара слів та ін.). Досить важливою категорією медіатекстів, які часто застосовують учителі початкової школи, є аудіовізуальні медіа: відеоролики, мультфільми, фільми, рекламні ролики, буктрейлери, віртуальні екскурсії тощо. Чільне місце в освітньому процесі початкової школи посідають аудіальні медіа, як-от: радіовистава, аудіокнига, аудіозаписи, радіореклама, радіо диктант тощо.

Робота з медіапродуктами на уроках української мови і літературного читання в початковій школі здійснюється за такими напрямками: 1) використання медіа текстів з метою розвитку різних видів мовленнєвої діяльності; 2) дослідження медіапродуктів; 3) створення простих медіа. Сучасні технології навчання учитель повинен вдало поєднувати із класичними підходами до засвоєння учнями знань, враховувати специфіку застосування різновиду медіа, можливість використання їх на певному етапі уроку, тривалість використання тощо, – володіти методикою роботи з медіапродуктами на уроках української мови в початковій школі.

Щоб підготувати молоде покоління до життя в сучасному інформаційному суспільстві, треба вже з початкової школи навчати учнів осмислювати й аналізувати медіапродукти, оцінювати та інтерпретувати інформацію, подану в різних повідомленнях, усвідомлювати наслідки впливу медіапродукції на здоров'я людини.

Учитель повинен правильно і систематично налагоджувати роботу з використання медіатекстів на уроках української мови та літературного читання. Педагог повинен звертати увагу на зміст, завдання, методи та прийоми, форми роботи, що в кінцевому рахунку сприятиме формуванню у молодших школярів комунікативної компетентності.

Література

1. Концепція впровадження медіаосвіти в Україні (нова редакція) URL: <https://ms.detector.media/mediaosvita/post/16501/2016-04-27-kontseptsiya-vprovadzhennya-mediaosvity-v-ukraini-nova-redaktsiya/> (дата звернення: 24.10.2025)
2. Старагіна І. П., Волошенюк О. В., Мокрогуз О. П. Ганик О. В. Нова українська школа: організація медіаосвіти в початковій школі : навчально-методичний посібник . Київ : ПРОПАПР, 2021. 160 с.

ОСВІТНІЙ КОМПОНЕНТ «КОГНІТИВНА ЛІНГВІСТИКА» В СИСТЕМІ ПІДГОТОВКИ ВЧИТЕЛЯ-ФІЛОЛОГА

Вільчинська Тетяна Пилипівна

доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри української мови та славістики
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка
tetyana_v@ukr.net

Сьогодні, як ніколи, у системі професійної підготовки студентів на філологічних факультетах педагогічних вишів України велике значення має мовна освіта майбутнього вчителя, що органічно продовжує його формування як національно-мовної особистості. У ХХІ ст. «у зв'язку з гуманізацією мовознавства, поворотом до мовної особистості як медіума для проникнення в мову, занурену в життя» [1, с. 5], назріла гостра потреба вироблення нового розуміння ролі мови у здійсненні процесів пізнання й осмислення світу, встановленні взаємозв'язків між мовою, історією й культурою народу. Особливого значення все це набуває, коли йдеться саме про вчителя української мови і літератури. У зв'язку із чим цілком умотивованим серед вибіркового дисциплін лінгвістичного циклу виглядає такий освітній компонент, як «Когнітивна лінгвістика».

Метою запропонованого повідомлення є з'ясувати особливості підготовки вчителя-філолога під час вивчення однієї з вибіркового інтегральних мовних дисциплін когнітивного спрямування – «Когнітивної лінгвістики» у Тернопільському національному педагогічному університеті імені Володимира Гнатюка.

Переваги когнітивного підходу до вивчення мови полягають у тому, що він відкриває нові перспективи у формуванні уявлень про людську поведінку, урізноманітнюючи аспекти різних гуманітарних досліджень. Це дозволило вченим говорити частіше не про когнітивну науку, а про когнітивні науки, які мають відношення до природи знання та пізнання, джерел знань, їх розвитку тощо. Науковців цікавить не мова сама по собі, а глибинні структури свідомості її носіїв. Відтак основним у формуванні когнітивної парадигми в лінгвістиці стає інтерес до проблем зв'язку між мовою і мисленням людини, її загальнолюдськими та національно-культурними цінностями, тобто об'єктом стає людина та її внутрішній світ. Людину вивчають і як частину природи, і як члена певного суспільства, і як представника національної культури та носія відповідної мови. Саме мова дає ключ до розуміння поведінки людини та

механізмів її свідомості. Забезпечити засвоєння теоретичних знань, пов'язаних із такими базовими поняттями когнітивістики, як «концепт», «мовна особистість», «ментальність», «етнокультура», «картина світу» й деякими іншими, та вироблення стійких практичних навичок і покликана «Когнітивна лінгвістика» – наукова галузь, у якій «функціонування мови розглядається як різновид когнітивної, тобто пізнавальної, діяльності, а когнітивні механізми та структури людської свідомості досліджуються через мовні явища» [3, с. 9].

Зауважимо, що хоча наукових студій із когнітивної лінгвістики, загалом є достатньо (С. Жаботинська, Т. Космеда, Т. Радзієвська, О. Селіванова, Г. Яворська та ін.), проте праць методичного характеру, присвячених проблемам її викладання у вищій школі, відомо не так багато (Т. Вільчинська, Т. Ковалевська, Н. Слухай, Г. Яроцька та ін.).

Завданням курсу «Когнітивна лінгвістика», що розглядає мову як пізнавальне знаряддя кодування й трансформації знань, хоча вона є не лише внутрішньою здатністю людини, а й надана їй ззовні та створена незалежно від конкретного індивіда [2, с. 214], є вивчення теоретичних засад когнітивної лінгвістики та вироблення практичних навичок аналізу концептуальних одиниць.

На лекційних заняттях насамперед акцентуємо увагу на таких проблемах, як виникнення когнітивної лінгвістики в парадигмі сучасного мовознавства (час, передумови появи, основні світові центри, провідні вчені тощо), а також на поняттях картини світу (становлення терміна, співвідношення мовної і концептуальної картин світу, класифікації картин світу й ін.), категоризації і прототипу (штучна і природномовна категоризація, перецептивно зумовлені і соціальні прототипи), концептуалізації і концепту (становлення відповідних термінів, співвідношення концепту з дотичними поняттями, його ознаки, структура, типологія, методика аналізу та ін.), мовної особистості (різні виміри її реконструкції, типологія, структура тощо), концептосфери (склад, структура, класифікації тощо).

На практичних заняттях більше часу відводимо, аби студенти оволоділи навичками концептуального аналізу, навчилися визначати семантико-аксіологічну природу концептів, моделювати і структурувати як окремі концепти, так і концептосфери, аналізувати індивідуально-авторську картину світу тощо. Зазначимо, що до кожної теми подаються плани, контрольні запитання, завдання для самостійної роботи, література.

Наприклад, тема, присвячена картині світу, передбачає розгляд таких питань, як історія появи відповідного терміна та як він співвідноситься з поняттями «світ», «модель світу», «образ світу»; класифікація картин світу;

співвідношення мовної і концептуальної картин світу, превербальної, наукової і художньої та ін. Відповідно серед контрольних запитань до вказаної теми будуть такі: 1. Визначте поняття картини світу, назвіть її змістові та формальні риси. 2. Типологізуйте картини світу з урахуванням різних класифікаційних підстав. 3. Розкрийте діалектику співвідношення мовної і концептуальної картин світу. 4. З'ясуйте зміст поняття «превербальна картина світу». 5. Окресліть специфіку індивідуально-авторської картини світу. Для самостійної роботи запропоновано законспектувати статтю про картину світу; виписати, зазначивши джерело, дефініції понять «національна мовна картина світу» і «національна концептуальна картина світу» та дати відповідь у вигляді есе на питання: Чому мовну картину світу називають дзеркалом історії і культури народу? Щодо літератури до цієї теми, то подано десять джерел, серед яких праці Т. Вільчинської, К. Голобородька, В. Жайворонка, І. Голубовської, Т. Космеди, Ю. Мосенкіса, О. Снитко та ін.

Загалом навчальний курс «Когнітивна лінгвістика» має важливе методологічне значення, оскільки забезпечує фактичну і методичну основу для засвоєння студентами елементів сучасного лінгвоконцептуального аналізу, для розвитку вмінь відтворювати і порівнювати концепти в різних мовно-культурних традиціях, нарешті, для розуміння важливої загальнофілософської й загальнолінгвістичної проблеми – зв'язку мови та мислення людини.

Вивчення мови у когнітивному вимірі, на наш погляд, сприяє якісній підготовці філологів, дозволяє підготувати вчителя, готового до роботи в новій українській школі, здатного розуміти роль мови у процесах пізнання й осмислення світу. У ході спостережень було окреслено низку проблем, зумовлених проникненням когнітивізму у сферу мови, які потребують подальшого ґрунтовного вивчення, насамперед в аспекті лінгводидактики.

Література

1. Селіванова О. О. Актуальні напрями сучасної лінгвістики (аналітичний огляд). Київ : Видавництво українського фітосоціологічного центру, 1999. 148 с.
2. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми : підручник. Вид. 2-е, виправл. і доп. Черкаси, 2017. 890 с.
3. Слухай Н. В., Снитко О. С., Вільчинська Т. П. Когнітологія та концептологія в лінгвістичному висвітленні : навч. посіб. Київ : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2011. 367 с.

ФОРМУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ/УЧЕНИЦЬ ПРОФІЛЬНОЇ ШКОЛИ В НАВЧАННІ СИНТАКСИСУ

Лукутова Ірина Сергіївна

здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти
Криворізького державного педагогічного університету
irynalukutova@gmail.com

З активним розвитком медіаосвіти та медіаграмотності багато українських і зарубіжних лінгвістів досліджують застосування інформаційно-комунікативних технологій (ІКТ) в освітньому процесі, зокрема на уроках української мови. Л. Мастерман визначив ґрунтовну концепцію медіаосвіти, сформулював основні її принципи та сфери поширення. Р. Кубей та П. Офдерхейд досліджували медіаосвіту в аспекті формування у споживачів критичного сприйняття медіапродукції. Н. Габор, А. Литвина, Г. Онкович, І. Чемерис розглядали перспективи розвитку медіаосвіти в Україні, можливості використання медіаресурсів задля формування медіакомпетентності студентів. Д. Бачинський, В. Іванов, Л. Найдьонова, Б. Потятинник, Н. Череповська оприлюднили наукові розвідки про медіапсихологію освіти. Н. Білик, О. Гирич, В. Євченко, Л. Калініна, С. Ніколаєва аналізували інформаційну компетентність як складник професійної компетентності. О. Ігнатович досліджував інформаційно-комунікативні технології в професійному консультуванні особистості; Л. Дідух – інформаційно-комунікативну компетентність викладача; Т. Ващенко та Н. Горобченко – особливості формування інформаційно-комунікативної компетентності старшокласників.

Теоретичну базу реалізації компетентнісного підходу в мовній освіті закладено в працях таких відомих українських і закордонних лінгводидактів, як О. Горошкіна, І. Гудзик, С. Караман, Л. Мацько, А. Нікітіна, Є. Пассов, М. Пентилюк, О. Семенов, Т. Симоненко, Г. Шелехова та ін.. Головним складникам комунікативної компетентності й компетенції приділено увагу в працях А. Богуш, М. Вашуленка, Д. Ізаренкова, С. Карамана, Л. Мацько, М. Пентилюк. Методику реалізації компетентнісного підходу і формування мовної компетенції особистості висвітлено також у працях П. Білоусенка, О. Біляєва, І. Вихованця, С. Єрмоленко, Т. Напольної, присвячених проблемному навчанню; інтегроване вивчали О. Біляєв, Л. Варзацька, Л. Дворецька, О. Савченко; когнітивно-комунікативне – О. Горошкіна, А. Нікітіна, М. Пентилюк; інтерактивне – А. Границька, Л. Пироженко.

Навчання мови на текстовій основі досліджували О. Горошкіна, Т. Донченко, М. Крупа, Л. Мацько, А. Нікітіна, М. Пентиліук.

Фундаментом концепції Нової української школи (НУШ) у рамках компетентнісного підходу в освіті є формування інформаційно-комунікаційних навичок, що вимагає насамперед розвитку універсального мислення та уміння розв'язувати проблеми, а саме: здійснювати спостереження та логічні висновки, використовувати різні системи символів і абстрактних моделей, аналізувати ситуації з різних позицій, розуміти загальний контекст і прихований зміст висловлювань, а також постійно працювати над підвищенням цифрової компетентності в цій галузі.

Основним завданням очного/дистанційного/змішаного навчання сьогодні є розвиток творчих та інтелектуальних здібностей через відкрите та вільне використання всіх освітніх ресурсів і програм, у тому числі доступних в Інтернеті, де медіаграмотність є пріоритетним напрямком розвитку інформаційно-цифрової компетентності для всіх класів. Інтерактивне навчання відкриває нові можливості для інтеграції медіаосвіти в навчальний процес. Використання онлайн-платформ, відеоуроків, вебінарів та інших цифрових ресурсів дозволяє створити інтерактивне середовище, яке стимулює учнів/учениць до активного вивчення української мови, залучення їх до створення таких медіапродуктів, як блоги, відео (Reels), аудіоконтент або подкасти на соціально важливі теми; сприяє розвитку творчої думки та ініціативи для підготовки старшокласників до життя в інформаційному суспільстві, де вміння обирати, аналізувати й створювати медіаконтент є ключовими навичками модерної освіти інноваційного життя.

Завдання сучасного педагога-філолога полягає у вдалій, ефективній організації уроку української мови для всіх учнів профільної школи з максимальним залученням інтерактивних медіазасобів для розвитку однієї з ключових компетентностей Концепції Нової української школи (НУШ), а саме інформаційно-комунікаційної, що передбачає впевнене, критичне й відповідальне використання цифрових технологій для спілкування, здатність безпечно та етично застосовувати засоби інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) для створення, пошуку, обробки, обміну інформацією в майбутній професії, публічному просторі, приватному та діловому спілкуванні, юридичному оформленні документів тощо. С. Омельчук під комунікативною компетенцією розуміє сукупність знань про спілкування, умінь і навичок, потрібних для сприймання чужих і побудови власних програм мовленнєвої поведінки, адекватних цілей, сфер і ситуацій спілкування [3]. Зокрема, навчальна програма «Українська мова (профільний рівень) для 10–11 класів»

Т. Грубої, Л. Мацько, О. Семеног, Т. Симоненко, яка була розроблена на підставі Державного стандарту базової та повної загальної середньої освіти відповідно до Концепції профільного навчання в старшій школі (наказ Міністерства освіти і науки від 21.10.201 р. № 1456), положень концепції «Нова українська школа» (2016 р.), характеризує мовленнєву (комунікативну) змістову лінію, що спрямована на формування та розвиток мовленнєвих і мисленнєвих умінь/навичок: цілеспрямовано відбирати інформацію з різних видів джерел відповідно до поставлених завдань та критично оцінювати її вірогідність; аналізувати лінгвістичні особливості мовлення окремих персонажів, промов відомих людей минулого та сучасності, інформаційних відеороликів та кліпів. Це передбачає опанування основними типами мовлення (висловлюваннями, монологами, дискусіями, аргументами та дебатами); редагування зразків текстів; складання промов, діалогів та полілогів; підготовку до розв'язання особистих та суспільних проблем [2].

Найголовніший компонент уроку для сучасних учнів, які мають кліпове мислення, – можливість бути активними учасниками навчального процесу, а не пасивними слухачами. Це підвищує їх мотивацію та покращує якість засвоєння матеріалу завдяки використанню інтерактивних програм, платформ та додатків, машинного навчання, штучного й емоційного інтелекту, віртуальної та доповненої реальності, онлайн-ресурсів та соціальних мереж, що дозволяє створювати цікаві інтерактивні заняття з використанням таких мультимедійних елементів, як аудіо- та відеоматеріали, різноманітні методи та прийоми навчання, ігри, вправи під час вивчення базової лінгвістичної тематики та повторення тем про риторичні фігури синтаксису словосполучення, простого та складного речень (наприклад, «Синтаксис і стилістика тексту»; «Зображувально-виражальні засоби синтаксису: синтаксичний паралелізм; риторичне питання, звертання; повторювані сполучники»; «Особливості синтаксису художнього тексту»). Інтерактивні вправи, що формують конкретні знання, вміння та навички сприяють формуванню різних компетентностей учнів через активне залучення їх до освітнього процесу та підготовці до розв'язання ситуаційних завдань, дозволяють навчатися взаємодії на суб'єктно-суб'єктному рівні.

Інтерактивне навчання не може бути епізодичним і потребує максимальної участі кожного учасника навчального процесу до взаємодії, спонукає їх розвивати нові вміння, брати відповідальність за свої дії, ухвалювати рішення, працювати разом, поважати інших, досягати результатів, які є вигідними та корисними для них самих. Під час виконання завдання важливою є думка кожного, оскільки незалучення хоча б однієї особи до обговорення може суттєво погіршити спільний результат і мати негативні наслідки.

У процесі систематичної інтерактивно-інформаційної комунікації в учнів/учениць 10–11 класів формування лінгвістичної компетенції передбачає вміння обґрунтовувати власні переконання й цінності, формулювати, аргументувати й доводити свою думку, правильно її висловлювати, дискутувати для забезпечення розпізнавання мовних явищ і використання їх у «живому» мовленні. При цьому передбачено не ображати інших, поважати гідність кожної людини, свободу думки та слова оточення.

Для моделювання поведінки в реальному житті важливим є створення для учнів можливостей для активного пошуку нових ідей і шляхів вирішення окреслених завдань, де вчитель не прагне нав'язати свої думки, а діє разом та на рівні з ними. Навчання через досвід зосереджене на розв'язанні конкретних життєвих або змодельованих і наближених до реальних проблем, збагаченні власного соціального й культурного досвіду через залучення до різних подій, коли кожен учень має змогу побувати в ролі організатора, лідера, ментора, наставника чи самого вчителя, розкриваючи одну з лінгвістичних тем, наприклад «Синтаксис і стилістика тексту», «Зміст і будова тексту», «Складне синтаксичне ціле як синтаксично-стилістична одиниця тексту», «Сурядні і підрядні сполучники як засоби зв'язку в тексті», «Стилістичні функції абзацу» чи «Гіпертекст».

Мультимедіатехнології перетворили комп'ютер на повноцінного співрозмовника, дозволивши учням, не виходячи з будь-якої аудиторії, бути присутніми на лекціях провідних науковців, брати участь у конференціях, діалогах, вести кореспонденцію. Спектр використання мультимедійних технологій на уроках української мови пов'язаний зі створенням мультимедіапродуктів (енциклопедії, електронні книги, комп'ютерна графіка, фільми, пісні, бази даних, темарії, покажчики тощо). У них об'єднуються текстова, графічна, аудіо- та відеоінформація, анімація. Наприклад, електронна книга «Українська мова (профільний рівень)» для 11 класів С. Карамана, О. Горошкіної, О. Караман, Л. Попової [1] є принципово новим навчальним засобом, відкриває можливості читати, аналізувати «живі» озвучені сторінки, тобто надає можливості бачити, чути, переглядати відео завдяки згенерованим QR-кодам, відкриваючи перспективи та можливості вивчати напрямки лінгвістики для різних групових аудиторій учнів/респондентів, щоб формувати компетентного мовця.

Першим головним аспектом для впровадження та організації такого навчання є вибір цифрових освітніх платформ, таких як Google Classroom, Google Meet, Moodle, Zoom, Microsoft Teams. Ще одним важливим цифровим інструментом комунікативно-інформаційної компетентності є застосування доповненої реальності (AR) на уроках мови, що стало потужним інструментом в освіті. Інтегруючи AR-додатки, складні питання передають візуально та інтерактивно.

Окрім того, мотивацію та прихильність учнів можна було б значно підвищити шляхом поєднання елементів гейміфікації, тобто ігрового контенту. Здатність передавати знання таким безпосереднім і візуально привабливим способом знаменує собою важливий крок на шляху до сучасної та ефективної освіти. Навчальні ігри мають за мету, окрім засвоєння навчального матеріалу, ще й надання індивіду можливості самовизначитися, розвивати творчі здібності, що спричиняє емоційне сприймання змісту навчального матеріалу. Наприклад, учитель української мови створює квізи у Kahoot для перевірки словникового запасу для теми словосполучення, де учні/учениці змагаються за найвищий результат.

Під час вивчення елементів синтаксису доречними будуть такі інтерактивні форми:

1) вправи: «SCAMPER», «Мозкова атака», «Акваріум», «Карусель», «Це те, що мені подобається», «Дісней», «Шість капелюхів», «Квітка лотоса», «Гронування» («Асоціативний куш»), «Системний оператор», «Діаграма Венна», «Морський бій», «Лінія/шкала оцінювання»;

2) методи: «Ажурна пилка», «Візуалізація», «Дебати», «Дерево рішень», «Цикл Волта Дісней», «Мозковий штурм», «Дискусія», «Інsert»/«Вставка»;

3) техніки: «Бліцпобачення», «Вибувайлик», «Вимірювання температури», «Вікторина», «Два – чотири – всі разом», «Вхідні – вихідні квитки», «Дзига»/«Спінер», «Ілюстрація»/«Ескіз»/«Скетч»/«Комікс»/«Скрайбінг», «Кубування», «Інценізація», «Дві зірки й побажання», «Павутина» та багато ін.

Отже, зважаючи на значну кількість технологічних ресурсів, підкреслюємо можливість започаткування проєкту для вчителів «Бери і роби», який міститиме рекомендації для інтерактивного навчання: додатки, платформи, візуальні й аудіозасоби, прийоми, методи й методики їх застосування на уроках для розвитку суб'єктно-суб'єктної інформаційно-комунікативної компетентності.

Перспективи подальших досліджень убачаємо у класифікації та комплектації пропонованих методів, прийомів, інтерактивних засобів навчання, щоб наочно продемонструвати компетентнісний потенціал кожного учасника освітнього процесу на всіх видах уроків української мови.

Література

1. Горошкіна О. М., Караман О. В., Караман С. О., Попова Л. О. Українська мова (профільний рівень) : підруч. для 11 кл. закл. загал. серед. освіти. Харків : Вид-во «Ранок», 2019. 273 с. :

URL : <https://interactive.ranok.com.ua/course/pdrychniki/ykranska-mova-proflniyi-rven-pdrychnik-dlya-11-klasy-zakladv-zagalno-seredno-osvti-karaman-s-o-goroshkna-o-m-karaman-o-v-porova-l-o> (дата звернення : 27.09.2024).

2. Груба Т. Л., Мацько Л. І., Семеног О. М., Симоненко Т. В. Українська мова (профільний рівень). Навчальна програма для 10–11 класів ЗНЗ : філологічний напрям, профіль – українська філологія (наказ МОНУ від 23 жовтня 2017 р. №1407). 84 с. URL : <https://osvita.ua/school/program/program-10-11/58818/> (дата звернення : 27.09.2024).

3. Омельчук С. А. Сучасна українська лінгводидактика : норми в термінології і мовна практика фахівців : монографія. Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2019. 365 с.

ДОСВІД ВИКОРИСТАННЯ ІННОВАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У ПРОФЕСІЙНІЙ ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ-ФІЛОЛОГІВ ПІД ЧАС ВИКЛАДАННЯ ПЕДАГОГІЧНИХ ДИСЦИПЛІН

Осипова Тетяна Юріївна

доктор педагогічних наук, професор,

професор кафедри педагогіки

Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний
університет імені К. Д. Ушинського»

osipovatanya2009@gmail.com

Модернізація системи вищої педагогічної освіти в Україні передбачає оновлення і пошук нових форм і методів навчання з метою підготовки вчителів різних спеціальностей, які вирізняються готовністю до здійснення інноваційної діяльності, впровадження новаторських ідей в освітній процес, спрямованих на формування різнобічно розвиненої, творчої особистості школярів, які в подальшому будуть створювати і розвивати майбутнє України. Про це зазначено в Законах України «Про освіту», «Про вищу освіту», «Про загальну середню освіту», «Концепції нової української школи», тощо. Про необхідність підготовки інноваційного педагога наголошено в Професійному стандарті «Вчитель загальної середньої освіти [8, с. 879]. Важливу роль відіграють у цьому процесі педагогічні дисципліни.

Термін *технологія* (від грец. *techne* – мистецтво, майстерність; *logos* – наука, закон), за визначенням Н. Руденко, – це спосіб реалізації людьми конкретного складного процесу з розподілом його на систему послідовних взаємопов'язаних процедур і операцій, які виконуються більш-менш стандартно і мають на меті досягнення високої ефективності [10, с. 19].

У закладах освіти зазвичай використовують *педагогічні технології*, які, за визначенням С. Гуменюк, є синтезом педагогічних досягнень, поєднанням традиційних, досконалих форм і методів із сучасними ефективними освітніми інноваціями і ґрунтуються на досягненнях психологічної, педагогічної та суспільних наук, передовому педагогічному досвіді. У цілому, зазначає науковець, педагогічна технологія реалізується як систематична, цілеспрямована, свідомо проєктована діяльність, що відрізняється від неструктурованого елементарного виконання, і тому служить досягненню мети з найменшими витратами [4, с. 187].

Іншими дослідниками (С. Вітвицька, Н. Колесник) поняття «педагогічна технологія», розглядається як наукове проєктування навчального, виховного й управлінського циклів освітнього процесу, спрямованих на досягнення гарантованого результату й комфортних умов для всіх учасників процесу [3, с. 551].

Під час професійної підготовки майбутніх учителів філологічних дисциплін надзвичайно важливу роль відіграють *інноваційні технології* навчання, використання яких готує студентів до впровадження таких технологій у подальшій професійній діяльності [7, с. 205].

Інноваційні технології мають потенціал у підготовці майбутніх учителів-словесників, які здатні активно й успішно функціонувати в різноманітних соціально-професійних галузях нашої країни та поза її межами [7, с.206].

Не можемо не погодитись із твердженням Л. Даниленко, що в умовах інноваційних змін, які відбуваються сьогодні в системі української освіти, освіта має ґрунтуватися на засадах сучасних наукових досягнень у галузі навчання дорослих і педагогічної інноватики [5, с. 21]. Упровадження інноваційних технологій пов'язане із соціальними та суспільними процесами та подіями, глобалізацією та інтеграцією нових знань. Термін «інновація» (від англ. novation) означає нововведення, заміну чого-небудь новим. Упровадження різних нововведень незмінно зумовлює соціальні зміни в суспільстві. Педагогічна інновація є одним із видів цих соціальних інновацій. У такий спосіб, простежується залежність між інноваційними підходами педагога і його педагогічною майстерністю [1].

З огляду на зазначене, важливим завданням закладів вищої педагогічної освіти є розвиток особистісних і професійних якостей майбутніх учителів, необхідних для здійснення *інноваційної діяльності*, яку науковці (Т. Грітченко, О. Комар, О. Кравчук) визначають як комплекс заходів, що використовуються з метою забезпечення інноваційного процесу на тому чи тому рівні освіти. До основних функцій інноваційної діяльності, на думку дослідників, належать зміни компонентів педагогічного процесу: цілей, змісту освіти, технологій, форм, методів, засобів навчання, системи управління тощо. До складу

інноваційної діяльності входять: науковий пошук, створення нововведення, реалізація нововведення, рефлексія нововведення [6, с. 113].

Нині в освітньому процесі закладів вищої педагогічної освіти під час професійної підготовки майбутніх учителів застосовуються різноманітні інноваційні технології. Опишемо досвід використання деяких інноваційних технологій, які використовуються під час викладання педагогічних дисциплін.

Однією із інноваційних технологій, які використовуються під час вивчення педагогічних дисциплін є *проектні технології*, які викликають значний інтерес у студентів. Так, на практичних заняттях з педагогіки, зі студентами в межах модулю «Загальні засади педагогіки» проводяться семінар «Законодавство України про освіту», для проведення якого вони, розподілившись по групах завчасно отримують завдання опрацювати й розробити проект-презентацію таких законодавчих документів у галузі освіти, як Закон України «Про освіту», Закон України «Про загальну середню освіту», Закон України «Про позашкільну освіту», Концепція Нової української школи тощо. На іншому практичному занятті майбутні вчителі готують презентації (проекти) для проведення круглого столу «Сучасні методологічні підходи в педагогіці», розподілившись по групах, вони шукають і готують матеріали про використання аксіологічного, культурологічного, системного, синергетичного, компетентнісного підходів, які використовують на сучасному етапі в педагогічних дослідженнях, визначають мету, принципи їх застосування, наводять приклади дотримання означених підходів у наукових дослідженнях відповідно до спеціальності [2, с. 99].

Також у викладанні педагогічних дисциплін широко використовуються *інтерактивні технології*. Інтерактивні технології, за визначенням науковців, це: сукупність і певна послідовність педагогічних методів, спрямованих на реалізацію дидактичної мети, активізацію суб'єкт-суб'єктної взаємодії учасників освітнього процесу, що впливає на якість підготовки учнів, активізацію їхньої мисленнєвої діяльності (Н. Руденко); організація освітнього процесу, за якої студенти обов'язково беруть участь у колективній взаємодії під час навчального пізнання. Інтерактивні технології навчання своїм сутнісним змістом і структурою передбачають чітко спланований результат навчання (В. Химинець, М. Кірик); спеціальна форма організації пізнавальної діяльності, коли кожен суб'єкт включений у процес навчання, залучається до взаємодії, діалогу як між викладачем і студентами, так і між самими студентами» (В. Ягоднікова).

Відзначимо, що лекційні заняття з педагогіки проходять здебільшого у форматі лекції-бесіди, під час проведення якої студенти не лише отримують знання з певних тем, а й беруть активну участь в їх обговоренні, висловлюють власні міркування щодо розглядуваних понять чи педагогічних явищ, тобто

використовуються інтерактивні лекції. Такий формат сприяє розвитку критичного мислення студентів, формуванню комунікативних (вміння висловлювати власну думку, відстоювати її правомірність), аналітичних і рефлексивних умінь (аналізувати прослухану інформацію, робити власні висновки).

На практичних заняттях зі студентами використовуються семінари, круглі столи, дебати, дискусії, ділові ігри, рольові ігри, тренінги, майстер-класи тощо. Зазначимо, що підготовка до проведення практичних занять передбачає як індивідуальну, так і групову діяльність майбутніх учителів. Під час підготовки до практичних занять ми акцентуємо увагу студентів на необхідності дотримання академічної доброчесності, тобто обов'язковою умовою презентації, яку готують майбутні вчителі, є наведення списку використаних джерел, які студенти опрацьовують під час висвітлення тієї чи тієї інформації. Відтак, можемо відзначити, що семінарські заняття, які передбачають обмін знань студентів щодо запропонованих завчасно питань, сприяють активізації їхньої пізнавальної активності, забезпечують мотивацію до здійснення педагогічної діяльності і досягнення в ній успіху, поглиблюють теоретичні знання щодо професійної діяльності вчителя загалом й української мови та літератури зокрема, сприяють розвитку дослідницьких, аналітичних, рефлексивних умінь, виробленню вмінь і навичок роботи в команді, умінь дотримання академічної доброчесності тощо.

Значний інтерес у майбутніх учителів викликають заняття, які проходять у форматі дискусій (наприклад, «Сучасний учитель – який він?», «Чи повинен учитель бути артистом?») чи дебатів («Біологізаторська і соціологізаторська концепції розвитку особистості: за і проти»), на яких кожний студент має можливість висловити свою думку щодо розглядуваного питання, вислухати думки інших студентів. Зазначимо, що під час виступів студенти завзято намагаються довести свою думку, аргументувати правильність саме своєї позиції, що подекуди призводить до виникнення суперечок, але майбутні вчителі відзначають, що проведення занять у формі дискусій не лише є цікавими для них, а й навчають їх не лише відстоювати свою думку, знаходити відповідні аргументи, а й вони набувати таких важливих умінь, як слухати один одного, не перебивати того, хто виступає, вступаючи в суперечку, не застосовувати образливих слів, що є дуже важливим у професійній діяльності вчителя.

Ще одним видом практичних занять, у яких студенти із задоволенням беруть участь, це рольові («Класна година», «Батьківські збори») і ділові (Фрагменти виховних заходів, нетрадиційних уроків, позакласних заходів зі спеціальності тощо) ігри, коли одні із них виконують роль учителя, а інші виступають в ролі учнів чи батьків, тобто пропонувані ситуації є максимально

наближеними до професійної діяльності. Зазначимо, що студенти під час обговорення занять відзначають привабливість таких форм організації лекційних і практичних занять, які передбачають їхню активність у проведенні, змушують знаходити необхідну інформацію, що сприяє розвитку не лише їхньої пізнавальної діяльності, а навчав, у такий спосіб можна організовувати навчальну й виховну діяльність з учнями в подальшій професійній діяльності [9].

Отже, використання інноваційних технологій в освітньому процесі підготовки майбутніх учителів філологічних дисциплін, сприяє розвитку в них дослідницьких, комунікативних, аналітичних, рефлексивних умінь, умінь працювати в команді, тобто можемо стверджувати, що інноваційні технології значно впливають на розвиток необхідних професійних якостей майбутніх учителів, що дозволить їм виконувати професійну, в тому числі й інноваційну, діяльність з учнями в ході викладання української мови і літератури в закладах загальної середньої освіти.

Література

1. Артюшина М. Сутність та особливості інноваційно-орієнтованого підходу у сучасній школі. *Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету*. 2009. Ч. 3. С. 15–22.
2. Бартенєва І. О., Ноздрова О. П., Осипова Т. Ю. Використання проєктних технологій під час викладання педагогічних дисциплін у професійній підготовці майбутніх учителів. *Інноваційна педагогіка*. 2024. № 68. Т. 1. С. 97–100.
3. Вітвицька С. С., Колесник Н. Є. Підготовка майбутніх учителів початкової школи до формування предметно-перетворювальної компетентності учнів засобами проєктних технологій. *Наукові інновації та передові технології*. 2023. № 10 (24). С. 544–554.
3. Гуменюк С. В. Формування професійної компетентності майбутніх учителів засобами інтерактивних технологій. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми*. 2014. № 39. С. 187–190.
4. Даниленко Л. Післядипломна педагогічна освіта в умовах інноваційних змін. *Післядипломна освіта в Україні*. 2011. № 2 (11). С. 21–23.
5. Комар О. А., Грітченко Т. Я., Кравчук О. В. Інноваційні процеси в освіті: від новаторського руху вчителів до інновацій у підготовці педагогічних кадрів : монографія. Умань : Візаві, 2020. 234 с.
6. Кутова С. О. Інноваційні підходи до підготовки майбутніх учителів-словесників як виклик часу. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2021. № 78. С. 204–209.

7. Осипова Т. Ю. Розвиток інноваційної позиції педагогів у системі післядипломної освіти. *Перспективи та інновації науки. Серія педагогіка*. 2025. № 1 (47). С. 878–889.

8. Осипова Т. Ю., Галіцан О. А. Роль інтерактивних технологій у формуванні науково-дослідницької культури майбутніх учителів. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2024. Вип. 74. Т. 1. С. 377–382.

9. Руденко Н. М. Підготовка майбутніх учителів початкової школи в умовах коледжу до застосування інтерактивних технологій на уроках математики : Дис...канд. пед. наук : 13.00.04. Київ, 2016. 288 с.

ТЕКСТОЦЕНТРИЧНИЙ ПІДХІД У НАВЧАННІ МОРФОЛОГІЇ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ: МОЖЛИВОСТІ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Пересунько Поліна Юріївна

здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти
Криворізького державного педагогічного університету
polina.lev.kr@gmail.com

Сучасна мовна освіта в Україні спрямована на розвиток особистості учня, здатної свідомо, грамотно і творчо користуватися мовними засобами в різних комунікативних ситуаціях. У зв'язку з переходом до компетентнісного навчання актуалізується необхідність пошуку ефективних методичних підходів, які забезпечують єдність мовної теорії та мовленнєвої практики. Одним із таких підходів є текстоцентричний, що розглядає текст як центральну одиницю навчання, мислення і спілкування.

Текстоцентричний підхід у лінгводидактиці трактується як орієнтація освітнього процесу на текст – головну одиницю мовлення, пізнання й мислення, у межах якої реалізуються всі рівні мовної системи: фонетичний, морфологічний, лексико-семантичний і синтаксичний. Його мета полягає у формуванні в учнів цілісного уявлення про мову як систему, що функціонує в тексті, а не в ізольованих структурах. У роботі з текстом учні не лише засвоюють граматичні норми, а й опановують механізми побудови зв'язного висловлення, вчаться усвідомлено використовувати мовні засоби відповідно до комунікативного завдання.

У методичній літературі текстоцентричний підхід часто розглядають як одну зі складових компетентнісного підходу, оскільки він сприяє формуванню мовної, комунікативної, соціальної, культурної, навчальної компетентностей. У практиці ж викладання текстоцентричний підхід допомагає реалізувати наскрізні змістові лінії НУШ (Нової української школи), наприклад, читацьку компетентність або екологічну свідомість – через зміст текстів. Хоч текстоцентричний підхід має

тісний зв'язок із комунікативним, компетентнісним і діяльнісним підходами, проте вирізняється тим, що текст розглядається не лише як засіб розвитку мовлення, а й як основний дидактичний матеріал для вивчення мовної системи. У процесі навчання морфології текст виступає водночас і об'єктом аналізу, і засобом практичного застосування знань. Це надає змогу перейти від формального засвоєння граматичних понять до усвідомлення їхніх функцій у мовленні.

Однією з найважливіших переваг текстоцентричного підходу є його практична спрямованість. Замість ізольованого вивчення морфологічних правил учні аналізують мовні одиниці в цілісному тексті, що забезпечує глибше розуміння граматичних явищ і сприяє ефективнішому застосуванню засвоєного матеріалу на практиці. Такий спосіб навчання стимулює мовленнєву активність, формує вміння логічно мислити, добирати правльні мовні засоби, збагачує словниковий запас і розвиває культуру письма.

Застосування текстоцентричного підходу у вивченні морфології має низку методичних можливостей:

- інтеграція знань із різних рівнів мовної системи;
- реалізація міжпредметних зв'язків (мови й літератури, історії, суспільствознавства тощо);
- формування критичного мислення шляхом аналізу текстів різних типів і стилів;
- розвиток творчих здібностей через створення власних висловлень;
- підвищення мотивації до навчання завдяки роботі з цікавим, змістовним матеріалом.

Важливою умовою ефективного впровадження текстоцентричного підходу є добір текстового матеріалу, який відповідає віковим особливостям учнів і має пізнавальну та естетичну цінність. Тексти повинні містити приклади граматичних форм, що підлягають вивченню, стимулювати учнів до аналізу, узагальнення й творчого відтворення інформації. Доцільно використовувати уривки з художніх, публіцистичних і науково-популярних джерел, а також тексти, створені самими учнями.

Реалізація текстоцентричного підходу передбачає поетапну систему роботи з текстом:

- 1) первинне сприйняття (читання або слухання);
- 2) аналітична діяльність (виокремлення морфологічних одиниць, з'ясування їхніх функцій);
- 3) практичне застосування (трансформація тексту, добір аналогічних прикладів, творення власного висловлення).

Така організація навчальної діяльності формує в учнів не лише знання про морфологічні явища, а й уміння їх застосовувати, розуміти смислові відтінки граматичних форм у реальному мовленні. Учитель у цьому процесі виступає фасилітатором, який створює умови для активного мовленнєвого досвіду та співпраці. Практичне значення текстоцентричного підходу підтверджується розробленими у магістерській роботі вправами й методичними рекомендаціями. Вони демонструють, що систематичне використання тексту як навчального матеріалу сприяє розвитку компетентностей учнів – мовної, комунікативної, культурної, соціальної. Робота з текстом допомагає учням не лише запам'ятати морфологічні форми, а й усвідомити їхню роль у вираженні думки, емоцій, стилістичних відтінків.

Перспективи застосування текстоцентричного підходу у навчанні морфології полягають у його поєднанні з сучасними освітніми технологіями – інтерактивними платформами, проєктною діяльністю, цифровими ресурсами для аналізу тексту. Це відкриває нові можливості для самостійної пізнавальної діяльності учнів, розвитку творчого потенціалу та формування стійкої мотивації до вивчення української мови.

Отже, текстоцентричний підхід у навчанні морфології української мови забезпечує цілісність навчального процесу, поєднує знання про мову з практикою мовлення, сприяє формуванню критичного мислення та мовної особистості. Його впровадження є перспективним напрямом удосконалення шкільної мовної освіти, оскільки такий підхід відповідає сучасним вимогам компетентнісного навчання й орієнтує учнів на свідоме, осмислене використання мовних засобів у власній комунікативній діяльності.

Література

1. Візінська М. Робота з текстом на уроках української мови як засіб активізації когнітивно-дослідницької діяльності учнів. Дидактичний матеріал. Ч. 1: Синтаксис і пунктуація. Івано-Франківськ : Нова зоря, 2016. 376 с.
2. Галаєвська Л. В. Текстоцентричний підхід до формування мовленнєвих умінь і навичок учнів та його реалізація в підручнику української мови. 2017. Вип. 19. С. 68–79.
3. Горошкіна О. М., Караман О. В. Формування креативності майбутніх учителів української мови як лінгводидактична проблема. *Українська мова і література в школах України*. 2014. № 12. С. 29–33.
4. Дика Н. М. Формування мовної особистості учня загальноосвітнього навчального закладу в умовах реалізації концепції нової української школи. *Молодий вчений*. 2017. №1. С. 294–297.

5. Лавренюк В. В. Інноваційні і традиційні підходи у викладанні лінгвістичних дисциплін. *Дивослово*. 2020. №2. С. 2–5.

6. Пентилюк В. П., Олексенко І. В. Гайдаєнко, Окуневич Т. Г. Навчально-й науково-дослідна робота студентів-філологів : навч.-метод. посіб. для студентів. Вид. 2-е, переробл. й доповн. Херсон : Айлант, 2020. 158 с.

7. Пентилюк М. І., Горошкіна О. М., Попова Л. О., Нікітіна А. В., Мордовцева Н. В. Словник-довідник з української лінгводидактики / за заг. ред. М. Пентилюк. Харків : Видавнича група «Основа», 2016. 172 с.

8. Пентилюк М. Навчання української мови в середній та вищій школі в аспекті лінгводидактики. Актуальні проблеми мовознавства та літературознавства : зб. наук. праць. Тирасполь, 2015. С. 313–319.

9. Семеліт О. В. Текстоцентричний підхід у методиці викладання української мови як засіб формування комунікативної компетентності учнів. *Таврійський вісник освіти*. 2015. № 2. С. 237–245.

ФОРМУВАННЯ МОВНОГО ІМІДЖУ МАЙБУТНІХ ЮРИСТІВ У ВИВЧЕННІ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ ЗА ПРОФЕСІЙНИМ СПРЯМУВАННЯМ

Скидан Сергій Олександрович

доктор педагогічних наук,

кандидат філологічних наук, професор,

професор кафедри мовної підготовки,

Криворізький навчально-науковий інститут

Донецького державного університету внутрішніх справ

skidansergij838@gmail.com

Фахова підготовка майбутніх юристів апелює не лише до засвоєння теоретичного матеріалу інтегративного характеру, оскільки сучасне розуміння права має як синхронне, так і діахронне прочитання з позиції поступу права, розвитку понять демократичних цінностей, державотворення, розроблення правових механізмів дотримання прав громадянина, але також вироблення мовного іміджу, який окреслює цілісність особистості, визначає її ціннісні орієнтації через мовну картину світу. Мовний імідж інтерпретують у безпосередньому взаємозв'язку з поняттями «мовна освіта», «мовне виховання», «культура фахового мовлення». Якщо мовна освіта юриста є процесом і результатом діяльності, спрямованої на оволодіння юридичною наукою з опертям на теорію мови задля подальшої успішної фахової комунікації, то мовне

виховання юриста визначає рівень сформованості громадянських цінностей, осмислення правової культури як чинника прогресу людської цивілізації.

У викладанні курсу «Іноземна мова за професійним спрямуванням» слід звертати увагу на вироблення належного рівня вмінь і практичних навичок користуватися засобами мови у продукуванні юридичних текстів залежно від жанристики, а також в офіційній усній комунікації.

З огляду на те, що тексти юридичного спрямування за типом викладу побудовані структурно і змістовно як тексти-докази, тексти-міркування і тексти-визначення, рекомендовано працювати з перекладними текстами, порівнюючи термінологічні смислові поля, а також мовні відповідники у відтворенні логіки доведення. Спостереження проводили при вивченні текстів законодавчих актів, текстів історичної тематики, що містили інформацію юридичного напрямку.

Окрему увагу приділяли вивченню геральдики, що мало вияв у доборі символічних декларацій, текстового супроводу. Здобувачі вищої юридичної освіти зіставляли державні символи, описували їх, звертались до історії їх створення, а також історико-культурних детермінацій у їх виборі. Тексти державного гімну країн читали виразно, коментували історико-державницьку вагу геральдичного поля країни. Одним із різновидів роботи з текстами іноземною мовою було створення інформаційної довідки про свята державницької ваги, які містили коментар про історію, що спонукала до відзначення тієї чи тієї події, апеляцію до історичної пам'яті, а також обґрунтування ваги свята задля демократичного поступу.

У формуванні мовного іміджу значну увагу приділяли на заняттях мовному стилю текстів пам'яток (фрагментів універсалів, законів, актів тощо), що розширювали уявлення майбутніх юристів про історико-культурний і суспільно-політичний чинник розвитку юридичної мови. Завдання, які виконували в роботі з такими текстами здобувачі вищої юридичної освіти, полягали у виокремленні стильових ознак текстів означеного періоду; роботі з укладання фахового словника, яким послуговувалися правники, виписування й аналіз усталених зворотів юридичного змісту тощо. Зіставлення текстів юридичного спрямування синхронного й діяхронного зрізів уможливило простеження етапів формування юридичного й законодавчого підстилів офіційно-ділового стилю іноземної (англійської) й української мов.

У вивченні іноземної мови за професійним спрямуванням належну увагу задля вироблення мовного іміджу юриста приділяли виробленню вміння вести дискусію, що має вияв у вмінні добирати аргументи задля доведення або спростування задекларованої позиції. У дискусії дотримувалися правил етикету (повага до опонента; критика, ґрунтована доведенні відповідно до логіки

провадження юридичного пошуку, відповідно до закону). Дискусію розгортали на основі текстових фрагментів юридичного спрямування, які стосувалися розгляду питань, пов'язаних із порушенням законодавства; удосконалення законодавчих механізмів тощо.

У роботі з мовним матеріалом юридичного спрямування задля вироблення належного рівня культури фахової мови добирали тексти інтегративного спрямування.

Інтегративне подання навчального матеріалу сприяє:

- вивченню суголосного тезаурусу, що надалі уможливить успішний розгляд питань, які апелюють до компетентного розгляду в кількох галузях на основі формулювання проблеми з допомогою використання термінів;

- застосуванню алгоритмів, використовуваних у суміжних галузях, задля досягнення розв'язку (до прикладу, спостереження над розвитком внутрішньої форми мовних одиниць «людина», «особа», «фізична особа», «юридична особа» в текстах юридичного спрямування);

- актуалізації фахових знань, набутих у вивченні навчальної дисципліни, яка логічно пов'язана з мовною (іноземною мовою за професійним спрямуванням); добирали тексти задля читання, коментаря, аналізу основних положень юридичного змісту;

- репрезентації й аргументації у продукуванні академічних (власне наукових) текстів юридичного спрямування, що вимагає дотримання кодифікованих мовних норм; звертали увагу на лексичні, синтаксичні і стилістичні помилки; здобувачі вищої юридичної освіти редагували тексти, пропонували свій варіант, коментуючи правлення на основі чинного правопису іноземної мови, ознак функціональних стилів;

- виробленню вміння компресії текстів різногалузевого уналежнення (самостійне опрацювання майбутніми юристами фахових текстів шляхом їх добору відповідно до обраної тематики).

У вивченні іноземної мови за професійним спрямуванням звертали особливу увагу на дотримання академічної доброчесності у підготовці авторського академічного тексту на задану тематику. Здобувачі вищої юридичної освіти працювали за двома напрямками:

- реферування тематичного тексту з відповідним покликанням на авторитетних науковців (додатково майбутні юристи працюють над текстологічною версією довідки про персоналію, її внесок у розвій юридичної науки);

- компресія текстів, створених іншими авторами, послідовний їх аналіз, критичний розгляд висловлених позицій; з опертям на здійснений аналіз продукування власного текстового супроводу юридичного спрямування;
- написання академічного есе тематичного спрямування, презентація обраного поля юридичного дискурсу.

Робота з текстами професійного спрямування передбачала також роботу зі словниками, що сприяло виробленню лексикографічної грамотності майбутніх юристів. Здобувачі укладали мінісловник до спродукованого тексту; зіставляли словникові статті, наведені в національних словниках задля встановлення семантичних відповідностей у тлумаченні денотату того чи того поняття.

Формування мовного іміджу майбутніх юристів у курсу «Іноземна мова за професійним спрямуванням» ґрунтоване на засвоєнні теоретичного матеріалу, уможливлене усвідомленим ставленням до вироблення культури фахової мови, культури мовлення юриста, реалізації його соціальної ролі.

Література

1. Авшенюк Н. Педагогіка транснаціональної вищої освіти: концептуальні засади : навч. посіб. Київ : Інститут обдарованої дитини НАПН України, 2015. 185 с.
2. Загнітко А., Загнітко Н. Моно- і полілінгвоперсона в дискурсивних практиках: мовленнєво-поведінкові вияви. *Мова: класичне – модерне – постмодерне*. Київ : Дух і Літера, 2017. Вип. 3. С. 19–29.

ПУНКТУАЦІЙНА ГРАМОТНІСТЬ УЧНІВ ЯК ЛІГВОДИДАКТИЧНА ПРОБЛЕМА

Сокол Вікторія Вікторівна

здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти
Криворізького державного педагогічного університету
sokolviktoria136@gmail.com

Пунктуаційна грамотність учнів ґрунтована на засвоєнні таких понять, як-т: пунктуація, розділові знаки, пунктограма та пунктуаційне правило.

Термін *пунктуація* походить від латинського слова *punctuatio* і латинського *punctum* – крапка. За визначенням науковців, пунктуація – це: 1) сукупність розділових знаків, які використовуються в писемному мовленні; 2) система загальноприйнятих правил уживання розділових знаків; 3) процес розставляння розділових знаків на письмі.

В українських академічних граматиках, окремих шкільних підручниках

пунктуацію здебільшого відносять до правописних норм, залишаючи її вивчення поза граматиною. Проте багато мовознавців, зокрема А. Загнітко, А. Медушевський, К. Шульжук та ін., розглядають пунктуацію в розділі «Синтаксис», вважаючи розділові знаки репрезентантами певних типів смислових, структурних і ритміко-мелодійних малюнків.

Пунктуацію вивчають у трьох аспектах:

- 1) система загальнообов'язкових графічних позаалфавітних знаків, призначених для графічної організації й членування писемного тексту;
- 2) сукупність правил, кодифікувальних норм пунктуаційного оформлення писемного тексту;
- 3) розділ мовознавства, який вивчає закономірності системи пунктуаційних знаків, їх функції і норми вжитку; досліджує особливості пунктуації як цілісної системи [4, с. 119].

Під пунктуацією (від лат. *punctuation*, *pinctum* – крапка) переважно розуміють систему загальноприйнятих правил про вживання на письмі розділових знаків, також і самі розділові знаки, які служать для членування писемного мовлення (зокрема тексту) відповідно до його синтаксичних, смислових або інтонаційних особливостей та графічної організації. Особлива роль пунктуації полягає в тому, що з її допомогою висловлюють ті смислові відношення й відтінки думки, які неможливо передати лексичними, синтаксичними та іншими засобами мови навіть попри їх істотний вплив на розуміння писемного мовлення.

Проблеми теорії і методики орфографії та пунктуації досліджували у своїх працях Н. Алгазіна, М. Баранов, О. Біляєв, Н. Бондаренко, М. Вашуленко, С. Дорошенко, Г. Іваницька, С. Омельчук, О. Текучов, І. Хом'як, Н. Шкурятяна, І. Ющук, С. Яворська та ін.

Засвоєння пунктуації, яка вивчається у зв'язку із синтаксисом, проходить такі етапи: I – початковий; II – пропедевтичний; III – принагідний; IV – систематичний. Робота розпочинається у початковій школі (I етап), продовжується в 5 класі в процесі повторення на початку року і при вивченні пропедевтичного курсу синтаксису і пунктуації (II етап), триває під час опрацювання окремих частин мови (іменника – звертання, дієприкметника й дієприслівника – відповідні звороти тощо) (III етап). Найбільш системно пунктуація вивчається в курсі синтаксису у 8-9 класах (IV етап). У профільній школі правописні вміння вдосконалюються на основі узагальнення й систематизації здобутих знань, у процесі роботи над культурою мови і стилістикою, які виділяють в окремий V етап.

Пунктуаційна грамотність учнів формується поступово, в міру засвоєння передбачених програмою відомостей. Н. Бондаренко стверджує, що «ефективність формування пунктуаційної грамотності учнів залежить від врахування принципів

пунктуації як розділу науки про мову. Саме вони у комплексі з іншими складниками забезпечують наукову основу навчання пунктуації» [2, с. 30].

Дослідниця зауважує, що формування правописної компетентності учнів спирається, з одного боку, на лінгвістичні відомості, що лежать в основі відповідних правил, а з іншого, – на ті специфічні поняття й закономірності, на яких ґрунтуються орфографія і пунктуація як розділи науки про мову [2, с. 27].

Найважливішим призначенням методики вивчення пунктуації є розуміння учнями комунікативної ролі розділових знаків, що є актуальною проблемою в сучасній лінгводидактиці. Становлення навичок правопису передбачає сформованість в учнів поняття про пунктуацію, умінь розрізняти розділові знаки, розпізнавати пунктограми, знання відповідних правил і способів їх застосування.

У науковій літературі розділові знаки тлумачаться як спеціальні знаки, що утворюють особливу частину графічної системи мови й обслуговують ті аспекти писемного мовлення, які не можуть бути виражені буквами та іншими позначеннями. Основне їх призначення – вказувати на смислове членування мовлення, сприяти виявленню його синтаксичної будови і ритмомелодики.

Розділові знаки, зокрема, визначають синтаксичну будову мови; гарантують адекватне усвідомлення і сприймання змісту прочитаного; вказують на комунікативний намір того, хто пише, реалізуючи його через відповідний тип речень; забезпечують логіко-смислове членування мовлення, позначають структурні й смислові відношення між частинами висловлювання; слугують для розмежування мовних одиниць, вираження смислових відтінків, емоційності, ритмомелодики, інтонації; надають зовнішню інформацію про текст (лапки вказують на цитату, три крапки – на незакінченість висловлювання тощо).

Використання розділових знаків регулюється спеціальними пунктуаційними правилами, як-от: правильне використання (або невикористання) розділового знака, конкретний випадок застосування пунктуаційного правила називають пунктограмою (наприклад, кома при звертанні, однорідних членах речення, крапка в кінці речення тощо).

У чинних шкільних програмах і підручниках поняття «пунктограма» дається для практичного засвоєння. У широкому розумінні це загальна назва розділових знаків, за допомогою яких оформляють одну синтаксичну конструкцію або один синтаксичний елемент. У вузькому трактуванні пунктограмою називають конкретний випадок застосування правила: «Крапка в кінці речення». Пунктограма і розділовий знак – поняття не тотожні. Той самий розділовий знак може входити в різні пунктограми. Усвідомлення відмінностей між ними сприятиме кращому розумінню учнями функцій, що їх виконують розділові знаки, розвиткові пунктуаційної пильності.

Основні пунктограми умовно поділяють на 5 груп:

1 група – розділові знаки в кінці речення – крапка, знак питання і знак оклику. Навички їх уживання потребують умінь членувати мовлення на смислові сегменти, встановлювати емоційне забарвлення висловлювання.

2 група – розділові знаки в реченнях з однорідними членами.

3 група – кома і знак оклику при звертанні, вживання кожної з яких регулюється окремими правилами. Так, використання коми визначається місцем звертання в реченні, яке може знаходитися на початку, в середині та в кінці. Система завдань і вправ підручника повинна передбачати роботу з усіма трьома варіантами місцезнаходження пунктограми.

4 група – пунктограми-розділові знаки, які ставлять між частинами складного речення (кома, крапка з комою, двокрапка, тире).

5 група – пунктограми, призначені для оформлення прямої мови.

Формування орфографічної та пунктуаційної грамотності учнів реалізується через соціокультурну змістову лінію, впровадження моделі вивчення мови на основі тексту і взаємозв'язаного опанування видів мовленнєвої діяльності. Недостатня пунктуаційна грамотність спричиняє смислові, змістові й логічні помилки, що призводять до неправильного розуміння написаного, перешкоджають ефективному спілкуванню. Тому вдосконалення мовленнєвого розвитку учнів повинно супроводжуватись підвищенням рівня їх правописної, зокрема пунктуаційної грамотності. Формуючи орфографічні та пунктуаційні навички, необхідно зважати на принципову відмінність між ними. Якщо основним завданням розвитку орфографічних навичок є їх автоматизація, то становлення пунктуаційних навичок потребує, по-перше, вміння розбиратися в синтаксичній структурі висловлювання; по-друге, усвідомлення можливості різного пунктуаційного оформлення подібних синтаксичних структур; по-третє, розуміння залежності вживання того чи того розділового знака від смислу конкретного висловлювання.

Основна мета роботи з орфографії та пунктуації в школі – сформувати в учнів відносну правописну грамотність, що ґрунтується на засвоєнні й практичному застосуванні знань про правописні норми. На думку Н. Бондаренко, ефективність формування правописної компетентності учнів підвищиться за умов:

- застосування компетентнісного підходу у навчанні правопису;
- опанування українського правопису на основі врахування його закономірностей;
- взаємозв'язку навчання орфографії та пунктуації з різними рівнями й аспектами мови;
- оптимального поєднання методів, прийомів, засобів та організаційних

форм навчання;

– створення системи завдань і вправ, спрямованої на поетапне формування стійких правописних умінь і навичок [2, с. 112].

Особливість становлення пунктуаційної грамотності учнів полягає в тому, що відповідний теоретичний матеріал не виокремлено в самостійний розділ. Він вивчається у безпосередньому зв'язку з синтаксисом і спеціально спланованою роботою з розвитку мовлення учнів. Тому неодмінною умовою формування пунктуаційних навичок є врахування внутрішньопредметних зв'язків, закріплення навичок у процесі вивчення фонетики, орфоєпії, лексикології, фразеології, будови слова, словотвору, морфології.

Формування правописної компетентності учнів передбачає досягнення ними орфографічної та пунктуаційної грамотності. На думку І. Ющука, «пунктуаційна грамотність формується на основі знання пунктуаційних правил і синтаксичного та смислового аналізу речень [6, с. 14]. Пунктуаційні правила досить часто безпосередньо пов'язані з синтаксичним матеріалом, що зумовлює необхідність вивчення пунктуації на синтаксичній основі, адже синтаксис є базою для формування пунктуаційних навичок. Учителі-практики стверджують, що синтаксичний аналіз є одним із найбільш ефективних засобів вироблення стилістичної вправності учнів: аналізуючи речення, вони звикають придивлятися до ролі й значення його окремих компонентів і потім так само уважно ставляться до них у власних висловлюваннях.

Н. Ковальчук зазначає, що «прагнення до вирішення пунктуаційних завдань, а отже, і вдосконалення методів і прийомів навчання пунктуації в школі, неможливе без опори на системний зв'язок і взаємодію трьох основних принципів пунктуації» [5, с. 67]. Тому цілком закономірно, що українська пунктуація традиційно вивчається на засадах системно-мовного підходу й вимагає комунікативно-діяльнісного, функціонального і текстоорієнтованого підходів.

Отже, пунктуація, як і орфографія, має соціальне значення, бо полегшує спілкування людей за допомогою як писемного, так і усного мовлення. Звідси передумовою успіху в навчанні пунктуації є постійна увага до її призначення, до функцій розділових знаків.

Література

1. Бондаренко Н. В., Скрипець Н. М. Диктант як ефективний прийом навчання правопису. *Дивослово*. 2014. №2. С. 2–6.
2. Бондаренко Н. В. Формування правописної компетентності учнів 5-7 класів на уроках української мови : посібник. Київ : Вид. дім «Сам», 2017. 112 с.
3. Загнітко А., Миронова Г. Синтаксис української мови. Теоретико-прикладний аспект. Brno : Masarykova univerzita, 2013. 225 с.

4. Загнітко А. Український синтаксис: теоретико-прикладний аспект. Донецьк, 2009. 137 с.
5. Ковальчук Н. П. Структура і зміст пунктуаційної компетентності. *Теоретична і дидактична філологія*. 2014. Вип. 17. С. 66–76.
6. Ющук І. Роздум про мету викладання рідної мови в школі. *Дивослово*. 2004. № 9. С. 10–14.

КОРПУСНІ ІНСТРУМЕНТИ І ВЕЛИКІ МОВНІ МОДЕЛІ НА ЗАНЯТТЯХ ЗІ СТИЛІСТИКИ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Таран Оксана Сергіївна

кандидатка філологічних наук, доцента,

доцентка кафедри філології

Українського католицького університету

taran.o@ucu.edu.ua

Використання інструментів ШІ вже стало нашим сьогоденням не тільки в галузі програмування, дизайну, бізнесу й менеджменту, SMM і SEO, але й у перекладознавстві, лінгводидактиці та лінгвістиці, про що свідчать, зокрема, навчальні курси в освітніх програмах філологічних факультетів (як-от: курс «Штучний інтелект і гуманітаристика» в ЛНУ імені Івана Франка).

Нині спостерігаємо широкий вибір на різних фінансових умовах курсів з вивчення інструментів ШІ: як на освітніх платформах (Coursera, Prometheus, EdEra, Udemu), так і від компаній, які пропонують освітні послуги переважно в галузі IT та маркетингу (EPAM University, SoftServe Career, GoIT). Під егідою Мінцифри і МОН України розроблено курси і для широкого загалу («Курс зі штучного інтелекту: від початківця до експерта» від FRACTAL), і для освітян («Великий курс про штучний інтелект в освіті» від ГО «Прогресивні», «Академія ШІ для освітян від Google»). Однак курсів про ШІ для філолога / лінгвіста практично немає. У межах проєкту "Network for Ukrainian Studies: Courses in Digital Ukrainian Philology 2024/2025" Єнського університету (Німеччина) розроблено авторський курс Наталії Чейлитко "Large Language Models for Linguists" для викладачів-лінгвістів (<https://www.ukr.uni-jena.de/uk/30/navchalni-proyekti>). Для студентів у межах проєкту Гельсінського університету запропоновано два курси: «Генеративний штучний інтелект: основи промт-інжинірингу» та «Великі мовні моделі для лінгвістів» (<https://blogs.helsinki.fi/digihum-ua>).

На кафедрі філології УКУ вже другий рік поспіль інструменти ШІ впроваджуються в навчальний процес, зокрема в дисциплінах лінгвістичного

блоку: «Комп'ютерна і корпусна лексикографія», «Стилістика української мови» та на магістерському курсі «*Anthropology of Borderland*». Торік була успішно захищена дипломна робота «Використання нейронних мереж для створення паспорта жанру (на основі усного корпусу українськомовних текстів «Щоденники війни»)» Поліни Онищенко (наукова керівниця – Оксана Таран, технічна консультантка – Наталія Чейлитко (Єнський університет)). Це дослідження виконане на стику стилістики й такого новітнього напрямку в прикладній лінгвістиці, як комп'ютерна наратологія, що включає, зокрема, такі питання: комп'ютерне анотування наративів, формальне моделювання розвитку сюжету, комп'ютерний аналіз наративів різних типів тощо. Теоретичним підґрунтям послугувала монографія Світлани Бибики «Усна літературна мова в українській культурі повсякдення» (Ніжин, 2013), у якій описано алгоритм створення паспорта жанру, оснований на ручному аналізі текстів. Студенткою був запропонований алгоритм промптів для великих мовних моделей (а в роботі протестовано кілька таких моделей), який дозволяє побудувати мапу концептів твору, а також визначити його жанрові особливості, тобто напівавтоматизований аналіз наративу, що може бути використаний для опису паспортів інших жанрів і піджанрів. Цьогоріч тематика курсових і кваліфікаційних робіт УКУ передбачає вивчення етичних питань використання ШІ в перекладі, в маркетинговому дискурсі тощо.

Курс стилістики традиційно передбачає вивчення стильових різновидів мови та стилістичних можливостей мовних одиниць різних рівнів. Для визначення характерних особливостей стилів мови, жанрів і піджанрів зазвичай студенти відштовхуються від цілісних описів, поданих у підручниках, на основі яких складають таблицю стилів, у яку також вписують основне призначення й сферу використання стилів, а також основні мовні засоби. Однак у більшості посібників ця інформація є дещо застарілою і не відбиває реальну ситуацію з дифузією жанрів і стилів, не враховує жанри, які з'явилися з появою Інтернету та соцмереж (блоги, подкасти і т.д.), з розширенням сфер побутування усного мовлення в письмовій формі (чати, коментарі тощо), зі стрімким входженням графічних позначень емоцій не тільки в текстах суто розмовного стилю. Усі ці проблеми найбільш яскраво підсвічуються, коли студенти звертаються до мовних корпусів (найбільш стилістично розмаїтим і з найбільшою метарозміткою є Генеральний регіонально анотований корпус української мови (ГРАК) [1]). Так, ГРАК подає відмінну від традиційної диференціацію стилів і жанрів. Студенти вчаться створювати власний підкорпус обраного стилю, аналізувати тексти, які в нього ввійшли, на їх основі визначають мовні засоби. Наступним етапом роботи зі стилями є складання короткого тексту (на 10-15

речень) на одну й ту саму тему, але в різних стилях. Отриманий текст аналізують за заданими параметрами (тими, що прописані в таблиці стилів). На останньому етапі це саме завдання вони задають для мовної моделі, причому для порівняння ефективності обирають 2-3 моделі, вчать створювати промпт, критично оцінюють результат.

Такі форми роботи розвивають у студентів-філологів не тільки навички використання цифрових ресурсів, але насамперед критичне мислення, вміння аналізувати й синтезувати інформацію, формують усвідомлене ставлення до можливостей та обмежень технологій III.

Література:

1. Генеральний регіонально анотований корпус української мови (ГРАК) / М. Шведова, Р. Фон Вальденфельс, С. Яригін, А. Рисін, В. Старко, Т. Ніколаєнко, А. Лукашевський та ін. Київ, Львів, Єна, 2017–2025.

ПРОЄКТУВАННЯ ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА ЯК ЧИННИК ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ЗАКЛАДУ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

Трубачева Світлана Едуардівна

кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник,
завідувач відділу інновацій та стратегій розвитку освіти

Інституту педагогіки

Національної академії педагогічних наук України

trubachevas@gmail.com

Інноваційний розвиток закладу загальної середньої освіти розглядають як визначальний орієнтир у реалізації стратегії вітчизняної освітньої політики. Інновації сприяють якісним змінам в організації освітнього процесу, з одного боку, дозволяють корегувати освітню мету з оперттям на зрослу роль інформаційного освітнього ресурсу, а також можливості сучасних інформаційно-комунікативних технологій, – з іншого.

Безумовно, інноваційний розвиток пов'язаний насамперед із динамічними процесами в освітній галузі, які окреслюють методику викладання, зокрема, динамічний характер, оновлення дидактичного ресурсу, відповідно до освітніх запитів здобувачів. Окремого розгляду заслуговує інтеграція галузевого дискурсу, коли відповідно до поступу наукових опри явлень дидактично оброблена інформація визначає подальший напрям провадження освітньої діяльності. Зокрема, інтеграція природничих, гуманітарних наук декларує на противагу

знаннєво орієнтованого, спрямованого на вивчення теоретичного матеріалу з окремої галузі, полі предметне, що вможлиблює розширення світогляду, а також формування системної полігалузевої наукової картини світу. Такий підхід до організації освітнього середовища апелює до здійснення інноваційних змін у роботі закладу загальної середньої освіти, коли розвиток пов'язують із пошуком, апробацією і послідовним упровадженням новітніх форм, методів навчання, розробленням інноваційних методик, спрямованих на удосконалення освітніх складників, використання сучасних інформаційно-комунікативних технологій.

Відтак, проєктування освітнього середовища визначає інноваційний розвиток закладу, сприяючи:

- забезпеченню доступності, неперервності в наданні освітніх послуг;
- досягненню якості, яку розуміємо як відповідність освітнього складника і сучасних досягнень у тій чи тій галузі, динамічне оновлення з урахуванням освітніх потреб здобувачів освіти, рівня навчальних досягнень, запитів ринку праці.

У проєктуванні освітнього середовища вагомим є розроблення нормативно-правової бази, що регламентує інноваційну діяльність закладу, тобто управління інноваційними процесами слід витлумачувати на рівні управління насамперед якості освіти.

Окремо слід розглянути питання переосмислення аксіологічних цінностей, що визначають, у свою чергу, прогрес суспільних цінностей. Ідеться про усвідомлення освіти як вагової цінності особистості. Рефлексія особистістю якості набутої освіти спонукає її до подальшого удосконалення, навчання упродовж життя, що вможлиблює безперервний пошук інформації, оволодіння новітніми технологіями, віднайдення авторських рішень у розв'язанні фахових завдань. Викладене вище дозволяє також висновувати про те, що нині в межах вітчизняного і міжнародного освітнього простору завданням є забезпечення умов для формування цілісної особистості, з одного боку, створення можливостей для розкриття її унікального внутрішнього потенціалу, тобто вияву індивідуальності, – з іншого. Зміна суспільних поглядів на зміст освіти визначає інноваційний підхід до створення освітнього середовища.

Інноваційна діяльність учителя безпосередньо сприяє досягненню поставленої мети – формування людини життєтворчої, яка має почуття гідності, є свідомим громадянином, який бере активну участь у державотворчих процесах; фахівця, який перебуває в діалозі культур, безперервно підвищує професійний рівень. Відтак, така діяльність учителя-новатора насамперед оптимізує навчальний процес, який відповідає тенденціям суспільного запиту, здійснює раціональне управління авторськими нововведеннями, що значною мірою підвищує якість навчання, оскільки розроблені технології навчання

сприяють ефективному засвоєнню навчального матеріалу, при цьому важливим показником їх ефективності є досягнення мети в умовах співвідношення дій і витрачених зусиль задля їх успішного впровадження.

Окреслимо актуальність сучасних інноваційних технологій, що вможливають проєктування освітнього середовища закладу загальної середньої освіти:

- Структурно-логічні технології орієнтовані на поетапність, що дозволяє з опертям на диференційований контент надавати завдання індивідуально, формулюючи дидактичні завдання залежно від поступу здобувача освіти.

- Ігрові технології орієнтовані на відповідну форму взаємодії, коли засвоєння тематичних знань, вироблення вмінь відбувається на основі гри, учитель добирає завдання відповідно до рівня знань здобувача, а також узгоджено з сюжетом гри. Особливістю ігрових технологій є також організація дій здобувачів відповідно до певних правил, що сприяє організації учнів та учениць.

Ігрові технології навчання сприяють вияву творчості, оскільки залишають простір для презентації альтернативної відповіді. Такі технології також сприяють колективному згуртуванню в умовах інтерактивного навчання, сприяє успішній соціалізації.

- Комп'ютерні технології активно реалізовано в дидактичних системах, визначаючи триєдину взаємодію педагога, комп'ютера й учня / учениці. Навчальні програми за функційним уналежненням є інформаційними (знаннєво орієнтований контент, поданий тематичними блоками; схематично; причинно-наслідковим анімаційним супроводом тощо; контент оновлюють відповідно до освітніх запитів здобувачів, а також з урахуванням сучасних досягнень у галузі; також слід ураховувати текстоцентричний критерій).

Описані технології можуть мати синкретичний характер, тобто поєднувати характеристики двох і більше технологій, що визначає їх унікальність, з одного боку, авторське рішення зумовлене поставленою метою, – з іншого. Теоретичний матеріал, який учитель добирає як текстовий супровід до розробленої технології, має послідовно відповідати теорії, як-от:

- теорія формування понять на основі рекомендованого асоціативно-рефлекторного навчання (система понять, з якими ознайомлюються учні та учениці, може відтворювати поступ до відкриття; узаємозв'язок явищ на рівні понять; інтегративне подання матеріалу, коли поняття розглядають на рівні об'єкта дослідження суголосних галузей);

- теорія поетапного формування розумових дій;

– сугестопедичний виклад матеріалу, коли через поєднання навчальної комунікації (вербальний рівень) і невербальну символіку відбувається полісинестезійна взаємодія при засвоєнні матеріалу;

– теорія, яка має опертям дослідження, що підтверджують визначальну роль теоретичного навчання у формуванні інтелекту, вироблення умінь здійснювати логічні операції.

Упровадження новітніх технологій передбачають також організацію самостійної роботи здобувачів, зокрема, навчальні програми уможливають багаторазове повернення до тематичної інформації; у самостійній роботі учня з навчальним матеріалом учитель спрямовує на індивідуальний пошук; орієнтує на завдання, які сприятимуть подоланню освітніх втрат.

Проектування освітнього середовища (забезпечення відповідних умов упровадження інноваційних технологій; надання учителям можливість вибору альтернативних технологій, рефлексія учителем необхідності професійного розвитку; розроблення нормативно-правової бази задля реалізації права освітнього закладу реалізовувати освітню стратегію задля задоволення запитів регіону, держави) визначає перспективу інноваційного розвитку закладу загальної середньої освіти.

Література

1. Дичківська І. М. Інноваційні педагогічні технології : навч. посіб. Київ : Академвидав, 2004. 352 с.

2. Організаційно-педагогічні засади інноваційного розвитку ЗНЗ : монографія / Щекатунова Г. Д., Тесленко В. В. та інші. / за ред. Щекатунової Г. Д. Київ : Педагогічна думка, 2013. 264 с.

ЛІНГВОДИДАКТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ МАТЕМАТИЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ В НАВЧАННІ МОРФОЛОГІЇ

Хараїм Марія Іванівна

здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти

Криворізького державного педагогічного університету

mashaharaim63@gmail.com

На сучасному етапі однією з провідних цілей загальної освіти є формування в учнів ключових компетентностей, серед яких особливу роль відіграє математична. Вона передбачає розвиток умінь мислити логічно, аналізувати, узагальнювати, створювати моделі та переносити отримані знання у практичну діяльність. Значущість математичної компетентності

простежується не лише в галузі математики, але й у вивченні мовних дисциплін, зокрема української мови.

На основі аналізу наукових досліджень (З. Бакум, О. Біляєва, М. Головань, С. Караман, І. Кучеренко, М. Пентилюк, С. Раков) встановлено, що науковці по-різному трактують сутність поняття «математична компетентність», тому в науковому дискурсі відсутнє його однозначне визначення. Виокремлено основні структурні складники математичної компетентності та визначено провідні методичні підходи до вивчення морфології української мови.

У сучасній методиці навчання української мови лінгводидактичні основи морфології трактуються як єдина система, що включає теорію, методику й практичні прийоми вивчення морфологічного матеріалу в школі.

Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти виділяє особистісно орієнтований, компетентнісний та діяльнісний підходи. З. Бакум [1, с. 58] зазначає, що «підхід» – основні стратегічні напрями, які охоплюють всі компоненти навчання, його мету, завдання і зміст, способи їх досягнення, технології навчання, критерії ефективності освітнього процесу, систему контролю.

Особистісно орієнтований підхід – процес спрямований на взаємодію і плідний розвиток особистості педагога та його учнів на основі рівності у спілкуванні та партнерства у навчанні [2].

Зміст діяльнісного підходу полягає у розвитку в учнів практичних умінь та навичок, які дозволяють ефективно застосовувати здобуті знання в реальних життєвих ситуаціях і в процесі соціальної взаємодії [2]. За визначенням І. Кучеренко [3, с. 18], діяльнісний підхід передбачає організацію навчання таким чином, щоб учень не лише засвоював теоретичний матеріал, а й умів реалізовувати його на практиці, зокрема у сфері спілкування.

Компетентнісний підхід зосереджує увагу на формуванні в учнів як ключових, так і предметних компетентностей [2]. На думку М. Пентилюк, він виступає своєрідним вказівником для педагога, орієнтуючи його професійну діяльність на досягнення основної мети освіти – становлення мовної особистості. Такий учень має володіти системою знань, умінь і навичок, які забезпечують високий рівень комунікації в різноманітних життєвих ситуаціях [6, с. 5].

Розвиток математичної компетентності учнів під час опанування морфології значною мірою залежить від доцільності вибору вчителем методів навчання. Саме від уміння педагога обрати ефективні форми і прийоми роботи залежить реалізація освітніх завдань і функцій навчального процесу. Науковці (О. Біляєв, С. Караман, І. Олійник, М. Пентилюк) трактують метод навчання як цілісну взаємодію вчителя й учнів, спрямовану на засвоєння мовних знань,

розвиток умінь і навичок, а також на активізацію пізнавальної діяльності школярів.

І. Кучеренко [4, с. 49] поділяє методи за такою класифікацією:

1) за метою і компетентнісно-цільовим призначенням уроку на методи розвитку мовної, мовленнєвої, комунікативної компетентності;

2) за напрямом організації процесу навчання на уроці на методи мотивації, цілевизначення, засвоєння знань, формування вмінь і навичок, рефлексії, контролю.

Під час організації уроку методи навчання реалізуються за допомогою різноманітних прийомів, які добираються відповідно до визначеної мети та конкретних завдань навчальної діяльності. Прийом виступає складовою частиною методу, способом його практичного втілення, окремим елементом пізнавального процесу. Відмінною особливістю прийому порівняно з методом є, по-перше, його здатність бути складовою різних методів, а по-друге – його частковий характер, через що його часто називають деталлю або компонентом методу [5, с. 68].

Доцільно використовувати такі прийоми: морфологічний розбір слова як частини мови, добір слів у потрібній граматичній формі, зіставлення різних граматичних форм, заміна одних форм іншими, складання словосполучень і речень із заданими формами слів. Ефективними також є спостереження за функціонуванням паралельних морфологічних форм, складання таблиць і заповнення готових прикладами, що сприяє глибшому засвоєнню мовних закономірностей і розвитку граматичних навичок учнів.

Важливу роль у цьому процесі відіграють вправи, які не лише сприяють закріпленню теоретичних знань, а й формують практичні вміння аналізувати мовні явища, застосовувати правила у власному мовленні, розвивають логічне мислення та мовленнєву компетентність. Добре дібрані завдання допомагають поєднувати лінгвістичні та математичні елементи, забезпечуючи міжпредметні зв'язки й підвищувати ефективність навчального процесу.

Н. Дика [3, с. 28] пропонує таку класифікацію вправ: мотиваційно-орієнтувальні, спрямовані на розвиток умінь визначати те чи інше лінгвістичне поняття, прогнозування загального результату дискусійних питань з мови і мовлення; репродуктивні: пов'язані з умінням відтворювати вивчене, добирати лінгвістичні поняття за певними критеріями, виділяти істотну інформацію; оцінно-контрольні: вправи і завдання передбачають розвиток умінь перевіряти правильність визначень лінгвістичних понять, оцінювати відповіді відповідно до розроблених вимог.

Отже, формування математичної компетентності в процесі навчання морфології української мови ґрунтується на лінгводидактичних засадах, що

поєднують теоретичні положення, методичні підходи та практичні прийоми роботи. Ефективність цього процесу забезпечується цілеспрямованим добором методів і вправ, які сприяють розвитку аналітичного мислення, мовленнєвої активності та міжпредметних зв'язків. Такий підхід не лише підвищує якість засвоєння морфологічного матеріалу, а й сприяє формуванню в учнів ключових компетентностей, необхідних для успішної комунікації та самореалізації в сучасному суспільстві.

Література

1. Бакум З. Навчання української мови в старшій школі: реалії та перспективи. Рідна школа. 2010. № 7-8. С. 57–60.
2. Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти : Постанова Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2011 р. № 1392.
3. Дика Н. М. Робота з учнями старшої школи над лінгвістичними поняттями: вивчення складнопідрядного речення. *Педагогічний процес: теорія і практика*. 2015. № 5. С. 37–42.
4. Кучеренко І. А., Пентилюк М.І. Теорія і технологія сучасного уроку української мови : навч.-метод. посіб.; МОН України, Херсонський державний університет. Херсон : Айлант, 2022. 352 с.
5. Методика навчання української мови в загальноосвітніх закладах : модульний курс : посібник для студентів пед. університетів та інститутів / кол. авторів за ред. М. І. Пентилюк. Київ : Ленвіт, 2011. 368 с.
6. Пентилюк М. Компетентнісний підхід до формування мовної особистості в євроінтеграційному контексті. *Українська мова і література в школі*. 2010. № 2. С. 2–5.

ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ДИДАКТИЧНИХ ІГОР ПІД ЧАС ВИВЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО ОФІЦІЙНО-ДІЛОВОГО МОВЛЕННЯ В СТАРШІЙ ШКОЛІ

Яценюк Вікторія Валентинівна

здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти
Криворізького державного педагогічного університету,
vzmeyka8@gmail.com

Вільне володіння державною українською мовою в професійній комунікації є важливою умовою втілення соціально-педагогічної парадигми освіти, оскільки забезпечує продуктивність, результативність, правильність комунікативної діяльності сучасного педагога, формує нормативну мовну

поведінку учнів упродовж навчання в загальноосвітніх закладах, є основою самореалізації, духовного й інтелектуального зростання особистості.

Запит суспільства на творчу особистість в аспекті вирішення проблеми якості мовної освіти потребує введення додаткових ресурсів із високим дидактичним потенціалом. Йдеться про організацію інтерактивного навчання з використанням дидактичних ігор під час вивчення українського ділового мовлення в старшій школі.

Дидактичну гру можна розуміти як метод навчання, який допомагає засвоєнню знань і навичок, що містять складові гри, базується на дотриманні встановлених правил і дозволяє учням навчитися перемагати чи приймати програш [2]. Отриманий кінцевий результат демонструє рівень наближення до дидактичної мети, мотивує на подальшу діяльність, на краще вивчення теми.

Гра – невід’ємний елемент уроків української мови та літератури – стимулює пошукову і творчу діяльність учнів, заохочує до аналізу мовних фактів, аналітичного читання художніх творів, розвиває спонтанне мовлення, виявляє приховані емоції, вносить у навчальний процес почуття задоволення (див. [3]).

Доцільність використання дидактичної гри як засобу навчання учнів української мови в 11 класі, формування ключових і предметних компетентностей зумовлює необхідність обґрунтування психологічних чинників, як-от: критичне ставлення до знань, інтроспективність мислення, розвиток уваги, сприймання, пам’яті, розумовий розвиток, розвиток мовлення.

У науковій літературі з психології описано типологічні особливості учнів 11 класу (15 – 17 років) – це, рання юність, прикметними ознаками якої названо прагнення до самоствердження, вільного вираження думок, активного розвитку самосвідомості, критичного мислення. Визначальним для юнацького віку є прагнення узагальнювати, шукати причинно-наслідкові зв’язки, спільне і відмінне; формувати висновки; виявляти високу змагальну активність [1].

Юнацький вік – важливий період для розвитку словесно-логічного мислення, монологічного, діалогічного і писемного мовлення, вироблення індивідуального стилю інтелектуальної діяльності. Урахування психологічних особливостей старшокласників на уроках української мови сприяє розвитку пізнавального інтересу й ініціативності учнів, формує в них навички самоаналізу, вміння працювати в команді, мотивує до подальшого професійно зорієнтованого навчання.

Актуальність обраної теми визначається тим, що використання дидактичних ігор на уроках української мови забезпечує проведення цих уроків відповідно до найсучасніших загальнопедагогічних, психологічних і

дидактичних вимог, адже гра враховує вікові та індивідуальні особливості учнів, формує пізнавальну самостійність й активність школярів, витворює єдність словесних, наочних і практичних методів навчання.

Головною метою уроків розвитку мовленнєвих умінь і навичок з української мови із застосуванням дидактичних ігор у старшій школі є поглибити та систематизувати знання про українське офіційно-ділове мовлення, навчити грамотно оформляти розписку, оголошення, характеристику, автобіографію, заяву, довіреність, документи для вступу у вищий навчальний заклад; розвивати логічне, критичне, аналітичне та творче мислення, пам'ять, мовлення та культуру письма; формувати в здобувачів освіти навички самооцінки, самоконтролю своєї навчальної діяльності; збагачувати їхній словниковий запас; виховувати культуру ділового мовлення, відповідальність, дотримання норм культури спілкування, любов і шанобливе ставлення до мови рідної держави.

Щоб учні могли обирати доцільну для ділового спілкування мовленнєву форму, вдосконалювати культуру офіційно-ділового спілкування, застосовувати орфографічні й пунктуаційні норми при створенні й відтворенні текстів офіційно-ділового стилю, оформлювати документи для вступу у вищі навчальні заклади, доцільно використовувати на уроках української мови такі дидактичні ігри, як-от:

- «Склади документ» – учні отримують завдання створити документ за зразком або заданими умовами (заява, клопотання, наказ, протокол, довідка);
- «Ділові папери на картках» – учні отримують картки з поданим початком, потрібно продовжити текст документа (лист-повідомлення, відгук тощо);
- «Гра в асоціації» – перша команда учнів називає ключові слова документа, а друга – за обмежений час визначає його призначення;
- «Діловий переклад» – учні перетворюють фрагмент тексту художнього стилю на текст офіційно-ділового мовлення (наприклад, опис події як звіт);
- «Удосконалення тексту» – учні переписують наданий текст, змінивши стиль викладу на офіційно-діловий;
- «Дискусії в діалогах» – робота в парах: обирають актуальну тему і проводять дискусію з дотриманням культури ділової комунікації;
- «Прийом на роботу» – один учень грає роль керівника компанії / лікарні / ліцею, а інший – кандидата на посаду менеджера / лікаря / вчителя, при цьому вони відпрацьовують навички ділової бесіди;
- «Телефонна розмова» – рольова гра (діалог);

- міні-конференція на одну з тем: «Етикетна поведінка в мовленні», «Займенник у сфері етикетного мовлення», «Невербальні засоби спілкування»;
- міні-конференція на одну з тем: «Якою Ви уявляєте ділову людину майбутнього?», «Що Ви зробили для того, щоб підготуватися до життя в дорослому світі?», «Які Ваші плани на майбутнє?»;
- «Експерт-стиліст» – учням пропонують набір текстів, серед них зразки офіційно-ділового, наукового, художнього стилів або документів із помилками, завдання – знайти та виправити недоліки, визначити стилістичну належність текстів;
- «Юридичні кейси» – учні аналізують короткі уривки з нормативних актів, протоколів, договорів та відшуковують ключові слова, називають особливості структури документів;
- «Гра в арбітра» – дві команди учнів отримують завдання вирішити спірну ситуацію, використовуючи при цьому правила офіційно-ділового спілкування, учитель-арбітр має винести правильне арбітражне рішення;
- «Договір-гра» – учні, розподілені на групи, складають договори (купівлі-продажу, надання послуг тощо);
- «Заява майбутнього» – кожен учень пише заяву на бажану посаду в уявній компанії, при цьому розвивають навички самопрезентації та правильного оформлення документів;
- «Ситуативний тренінг» – учні практикують навички ділової розмови, доречно та точно формулювати свої думки, уважно слухати й відповідати згідно з нормами мовленнєвого етикету;
- «Круглий стіл» на одну з тем: «Сучасний стан водойм Дніпропетровської області», «Засоби захисту рослин та наслідки їхнього застосування для екології біосфери», «Економічна рентабельність зеленого туризму»;
- «Жартівливе оголошення» – завдання скласти жартівливе оголошення за сюжетами українських народних казок тощо.

Застосовуючи дидактичні ігри під час вивчення українського офіційно-ділового мовлення в старшій школі, учитель програмує такі вміння учнів: обирати доцільну для ділового спілкування мовленнєву форму; дотримуватися культури офіційно-ділового спілкування в різних комунікативних ситуаціях; застосовувати орфографічні й пунктуаційні норми при створенні й відтворенні текстів офіційно-ділового стилю; редагувати тексти офіційно-ділового стилю, зокрема й власні; вести дискусії в діалогах та ділову (телефонну) розмову; оформляти документи для вступу у вищий навчальний заклад; писати характеристику, автобіографію, заяву, довіреність, розписку; розрізняти види

ділових паперів; розв'язувати будь-які навчальні завдання творчо, оригінально, по-новому.

Дидактичні ігри не лише надають можливість весело та просто вивчати офіційно-ділове мовлення, а й сприяють комунікативним навичкам, стимулюють інтерес до вивчення необхідних у дорослому житті знань, а це підґрунтя для участі в конкурсах, написання проєктів, звернень, заяв. Володіння навичками офіційно-ділового мовлення формує мовленнєву компетентність, готує учнів до реального дорослого життя та професійної комунікації.

Мовна грамотність і культура ділового мовлення надають перевагу в кар'єрі, сприяють налагодженню суспільних зв'язків, тож офіційно-діловий стиль мовлення варто вивчати не з примусу, а як практичний інструмент управління реальністю, із повагою до правових норм. Для ділового спілкування важливо опанувати техніку живого контакту з ефектом аргументації, логіки відповідно до всіх правил і норм.

Організація уроку з використанням дидактичних ігор забезпечує оперативне внесення необхідних коректив у навчальний процес, щоб реагувати на виклики сьогодення. Дидактичні ігри, ігрові вправи і прийоми дають можливість учителеві не тільки підвищити активність учнів на кожному етапі уроку, а й залучити пасивних дітей до творчої розумової діяльності.

Література

1. Савчин М. В., Василенко Л. П. Вікова психологія : навч. посіб. Київ : Академвидав, 2011. 368 с.
2. Семенов В. Г. Дидактична гра. Київ : Педагогіка. 1992. 104 с.
3. Столбецька Н. Дидактичні ігри на уроках української мови та літератури. Вінниця, 2015. 47 с.

СЕКЦІЯ

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПСИХОЛІНГВІСТИКИ, СОЦІОЛІНГВІСТИКИ ТА ЛІНГВОФІЛОСОФІЇ

ВІДНОВЛЮВАЛЬНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ТАЙЦЗИЦЮАНЬ У РОБОТІ З ПСИХІЧНИМИ РОЗЛАДАМИ: ПСИХОЛІНГВІСТИЧНИЙ АСПЕКТ

Акімова Наталія Володимирівна

доктор психологічних наук, професор,
професор кафедри соціальних та поведінкових наук
Херсонського державного аграрно-економічного університету
akimova_n@ksaeu.kherson.ua

В умовах війни внаслідок тривалого стресу та непередбачуваних й загрозливих умов життя різко зростає кількість психічних аномалій, патологій, розладів та акцентуацій. Паралельно із цим здійснюється активний пошук нових засобів допомоги й корекції. У межах таких досліджень науковці звертаються до традиційних давніх практик, однією з яких є тайцзицюань.

Мета дослідження – окреслити відновлювальний потенціал тайцзицюань у роботі з психічними розладами.

У класичному розумінні тайцзицюань – це один зі стилів китайського ушу та кунгфу, що характеризується плавними, але точними рухами, і є демонстрацією координації, вміння контролювати час, напругу та розслаблення, силу та м'якість. Кожна конкретна демонстрація комплексу тайцзицюань нагадує танець, який має початок і кінець, передбачає розмірені рухи вперед уздовж уявної лінії та назад, і у такий спосіб, так само, як і танець, комплекс тайцзицюань транслює собою певну історію, повідомлення, текст. Цей текст не лише про емоції та почуття, він про стан, в якому перебуває людина, про те, наскільки добре вона контролює свої рухи, своє тіло, свої емоції та своє життя. Цей текст динамічний, так само як танець, який не можна двічі повернути зі 100% ідентичністю, не можна повторити і комплекс тайцзи. Та на відміну від танцю тайцзицюань не можна відіграти зі заздалегіть визначеним виразом обличчя (воно за вимогою стилю має бути розслабленим). Кисті рук також мають рухатися вільно та природньо, немає формальних позицій долоней, їх не можна сховати за партнера, але по цих рухах можна прочитати стан, у якому перебуває людина, її рівень напруги.

Ідеї викорастання східних здоровчих систем для зниження рівня інтрапсихічної тривожності трапляються ще в класичних працях К. Г. Юнга. Далі вони набули подальшого розвитку в межах тілесно-орієнтованої терапії, де було

зроблено акцент на позитивній динаміці застосування тайцзицюань у корекції невротичних і психосоматичних розладів, депресивних і тривожних станів, та у випадках деяких соматичних захворювань (вегетотерапія В. Райха, біоенергетична терапія А. Лоуена, метод Ф. Александера, структурна інтеграція І. Рольф [1; 3; 5; 6]).

На думку сучасних дослідників, тайцзицюань має доведений терапевтичний потенціал, так група медичних психологів переконані, що використання східної оздоровчої системи тайцзицюань сприяє досягненню достатньо швидкої гармонізації півкуль головного мозку, зменшення показників за даними шкалами редукції невротичних і психосоматичних симптомів [7], підкреслимо, що цих висновків науковці дійшли у результаті емпіричного вивчення близько ста досліджуваних.

К. Хонз пояснює нейропсихологічний механізм впливу тайцзицюань на психічне здоров'я через узаємозв'язки між станом конкретних м'язів, емоціями і внутрішніми органами, що дозволяють цілеспрямовано впливати на тіло вправами і таким способом коригувати емоційний стан людини і її здоров'я. У цьому напрямі осмислення проблеми концепція прикладної кінезіології відповідає біомеханіці китайської оздоровчої системи тайцзицюань [2].

Як висновок, конкретний виступ тайцзицюань можна розглядати як історію, через яку підсвідоме доносить у свідоме свої проблеми, страхи та переживання. Через давню систему рухів людина виявляє свій внутрішній стан без його критичного усвідомлення, вирішує внутрішні конфлікти і знаходить компроміси у фабулі позицій з метафоричними назвами на кшталт «Схопити горобця за хвіст», «Пригладити гриву дикого коня» або «білої змії, що ховається в траві». Люди, які нещодавно почали займатися цими техніками, часто прагнуть віднайти у цих назвах підказку щодо виконання фізичних вправ, позицій чи докладання певних векторних зусиль, проте, на нашу думку, мова йде скоріше про вирішення внутрішніх конфліктів, опрацювання страхів, лімітів, болісного попереднього досвіду. Через «проживання» цих позицій та рухів, прийняття себе, вивільнення скутого, вдосконалення контролю над власним тілом і розумом відбувається серйозна корекційна робота у власному темпі, за власним сценарієм. Недарма дослідження О. Серебренікової та її однодумців показали, що вже через 3 місяці занять пацієнти з низкою поширених психосоматичних проблем на відміну від контрольної групи продемонстрували істотне зменшення показників за шкалами надконтролю, депресії, емоційної лабільності та психастенії [7].

Отже, аналіз наукових джерел переконливо засвідчує відновлювальний потенціал тайцзицюань у роботі з психічними розладами. Цей потенціал пояснюється двома механізмами: з одного боку, усвідомлений контроль за

станом конкретних м'язів і внутрішніх органів дозволяє впливати на емоції, вимагаючи індукції збудження з лімбічної системи в ділянки префронтальної та сенсомоторної кори і мозжечка; з іншого, – осмислені рухи у чітко визначеному партитурою напрямку і порядку створюють осмислену історію, в межах якої підсвідоме здійснює некритичну комунікацію зі свідомістю, досягаючи певних компромісів через метафоричне усвідомлення страхів, лімітів, болісного попереднього досвіду, амбіцій, надій та сподівань.

Література

1. Александер Ф. Психосоматична медицина. Принципи і практичне застосування / пер. з англ. С. Могилевського. Київ: Вид. «Книга», 2002. С. 152-164.
2. Єдиний мозок. Основний курс. Керівництво / у викладі Керол Хонз: пер.з англ. 1992. 28 с.
3. Лоуен А. Психодинамічна структура особистості. Київ : Знання, 2003. 230 с.
4. Райх В. Люди, одягнені в броню. *Людина*. 2017. № 2. С. 129–135.
5. Райх В. Характероаналіз [Аналіз характеру]. Київ: Книга, 2006. 55 с.
6. Серебреннікова О. А., Гнатишин М. С., Короліщук Н. В., Белінська А. А. Застосування східної оздоровчої системи тайцзицюань у реабілітації пацієнтів із психосоматичними розладами. *Вісник Донецького національного університету імені Василя Стуса. Серія Психологічні науки*. (Січ 2025), 62-71. DOI:[https://doi.org/10.31558/2786-8745.2024.2\(5\).7](https://doi.org/10.31558/2786-8745.2024.2(5).7).

РЕАКЦІЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ НА ПРОЯВИ ВЕРБАЛЬНОЇ АГРЕСІЇ

Барабаш Вадим Миронович

здобувач першого (бакалаврського) рівня вищої освіти

Херсонського державного аграрно-економічного університету

vadimbarb@gmail.com

Акімова Наталія Володимирівна

доктор психологічних наук, професор,

професор кафедри соціальних та поведінкових наук

Херсонського державного аграрно-економічного університету

akimova_n@ksaeu.kherson.ua

У сучасному цифровому середовищі спілкування з чат-ботами та віртуальними асистентами на основі штучного інтелекту (ШІ) стало повсякденним. У цьому контексті вербальна агресія з боку користувачів із рідкісного явища перетворилася на серйозну проблему, що потребує

комплексного вивчення. Дослідження того, як ШІ реагує на такі прояви, важливе не лише для вдосконалення технологій, але й для розуміння психологічних механізмів спілкування людини з машиною, зокрема втрати відчуття відповідальності та проєкції емоцій. Вербальна агресія, яка охоплює образи, погрози чи приниження, спрямовані на заподіяння емоційної шкоди, при спрямуванні на ШІ має особливості через відчуття безпеки й анонімності у користувача.

Метою дослідження є комплексний аналіз стратегій реакції ШІ на вербальну агресію, оцінка їх ефективності для зниження конфлікту та визначення впливу цих стратегій на користувача. Задля досягнення мети використано теоретичні методи аналізу наукових джерел та емпіричні методи, зокрема експеримент з моделями ШІ (ChatGPT, DeepSeek, Gemini) з фіксацією їхніх відповідей на агресивні запити.

Аналіз даних взаємодії підтверджує, що близько 12% всіх запитів до досліджуваних чат-ботів містять елементи вербальної агресії, що свідчить про поширеність цього явища [1]. У результаті дослідження виокремлено три основні стратегії реакції ШІ на вербальну агресію: нейтрально-емпатійна відповідь, ігнорування агресії з переспрямуванням діалогу (редірект) та гумористична відповідь. Експеримент показав, що нейтрально-емпатійна відповідь, яка визнає емоції користувача, є найпоширенішою та ефективною для зниження напруги в 58% випадків. Ця стратегія сприяє зниженню емоційного заряду, не підкріплюючи негативної поведінки [2].

Стратегія ігнорування агресії з подальшим переведенням розмови на іншу тему виявилася найефективнішою у випадках, коли користувач намагався випробувати стійкість системи. Вона демонструвала зниження інтересу до подальших провокацій у 47% випадків. Однак у 25% випадків така стратегія могла призвести до посилення агресії, оскільки користувач сприймав відсутність реакції як слабкість системи.

Водночас дослідження виявило, що особливо високий потенціал для зниження напруги має стратегія гумористичної відповіді. Гумор ШІ виконує функцію буфера, що дозволяє перетворити конфлікт на більш мирну взаємодію. Експериментальні дані зафіксували, що жартівливі відповіді сприяють миттєвому зниженню ворожості в подальшому спілкуванні у 72% випадків. Опитування учасників показало, що 65% користувачів відчували позитивні емоції після таких відповідей, сприймаючи ШІ як більш приязного [3]. Як висновок, ШІ може позитивно впливати на емоційний стан користувачів: гумор знижує стрес, а нейтральність запобігає загостренню конфлікту.

Отже, реакція ІІІ на вербальну агресію залежить від його програмування, причому стратегії гумору та нейтральної емпатії є найефективнішими. Експеримент підтверджує, що користувачі сприймають гумористичні відповіді як форму психологічної підтримки. Стійкість ІІІ до агресії та його реакції можуть бути корисним прикладом для людей у ситуаціях конфлікту та проявах вербальної агресії. Рекомендовано при розробленні систем ІІІ вносити алгоритми контекстного гумору та вдосконалювати механізми, що поєднують нейтральність, емпатію та гумор задля покращення якості взаємодії.

Література

1. Cheng, M., Cahill, R., & Hoegen, R. The Bot in the Bunker: A Case Study of Abuse of Conversational AI. *Proceedings of the 2021 CHI Conference on Human Factors in Computing Systems*. 2021. №1. P. 1-12. <https://dl.acm.org/doi/10.1145/3411764.3445102>
2. Følstad, A., Araujo, T., Law, E. L. C., Brandtzaeg, P. B., Papadopoulos, S., Reis, L., ... & Luger, E. Future directions for chatbot research: an interdisciplinary research agenda. *Computing*, 2021. № 103(12), P.2915-2942. <https://link.springer.com/article/10.1007/s00607-021-01016-7>
3. Mieczkowski, H., et al. The Effects of Humor and Power on AI-Mediated Conversations. *Proceedings of the 2021 CHI Conference on Human Factors in Computing Systems*. 2021. <https://dl.acm.org/doi/abs/10.1145/3411764.3445650>

РОЗВИТОК КОМУНІКАТИВНИХ УМІНЬ УЧНІВ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ НА ЗАНЯТТЯХ З АДАПТИВНОГО КАРАТЕ

Барабаш Катерина Віталіївна

PhD, викладач кафедри фізичної культури та методики її викладання
Криворізького державного педагогічного університету

ekaterina-barabash@ukr.net

У фізичному вихованні дітей з особливими освітніми потребами вагому роль слід відводити розвитку комунікативних навичок, щоб сприяти успішній їх соціалізації. Спостереження над особливостями психо-емоційного сприйняття дітей окресленої категорії (Н. Базима, Л. Вакуленко, В. Клапчук, Н. Пангелова, В. Папуша) дозволяють дійти висновку про те, що комунікативний простір вихованці сприймають як нецікавий або ворожий, що значною мірою ускладнює поступ комунікативної діяльності.

Комунікативна діяльність дітей з особливими освітніми потребами характеризується:

- недостатньо виробленим вмінням встановлювати візуальний контакт зі співрозмовником, неусвідомленою залишається роль учасника комунікації;

- нездатність утримувати увагу при спілкуванні, підтримувати зміст діалогу, відповідно, дитині важко оцінити комунікативний акт, його прагматику, спрогнозувати подальшу комунікацію;

- позицією не виявляти зацікавленості при обговоренні того чи того питання; використовувати як вербальні засоби спілкування, так невербальні (проксемика позначена винятковою емоційною збідненістю і невиразністю;

- спалахами неконтрольованого страху або агресії, спостережувані при спогляданні незнайомої людини або людини, з якою пов'язане відчуття страху чи болю);

- проксемика дітей з особливими потребами не завжди відображає реакцію дитини на діалог, тому жестикуляція не має мотивоване змістом комунікації значення.

Узагальнюючи викладені вище позиції, підкреслюємо необхідність у комунікуванні дітей з особливими освітніми потребами розвитку уваги, синестезійного компонента психо-емоційної сфери, що вможливорює усвідомлення ролі учасника комунікації, сприйняття співрозмовника як учасника спілкування.

Зворотнім є усвідомлення себе як учасника спілкування, усвідомлення себе особистістю, яка має свою думку, обстоює її, аргументуючи, виявляючи ставлення до співрозмовника.

Окреслені два вагомні аспекти успішної комунікації гальмуються тим, що діти з особливими освітніми потребами почасти не диференціюють співрозмовника, не виявляють чіткої модальності у спілкування; вияв емоційного реагування на перебіг комунікативного акту позначений слабкою емоційною реакцією. Знижений рівень емоційності у комунікації також посилений пасивною позицією як співрозмовника, відповідно, майже відсутня мотивація до спілкування, прагнення до емоційної взаємодії при обміні думок.

У фізичному вихованні на заняттях з адаптивного карате розвиток комунікативних умінь сприяє виробленню комунікативних умінь, інтенсифікуючи мотивованість у спілкуванні; змістовність комунікації, що має вияв в активному використанні мовних одиниць задля передавання свого відчуття, стану під час опрацювання вправ.

Адаптивне карате є бойовим мистецтвом, спрямоване насамперед на вільне орієнтування у просторі, виявлення швидкої реакції у бойових блоках, стійках і вправах на відпрацювання координації, гнучкості, силових здатностей.

З огляду на поліморфність природи розладів дітей з особливими освітніми потребами (порушення слуху, зору; порушення опорно-рухового апарату; розладами аутистичного спектра; інтелектуальними порушеннями; порушеннями мовлення; комплексними порушеннями) у виробленні комунікативних навичок слід насамперед на етапі спонукання до мовленнєвої активності посилити емоційну позицію, бажання комунікувати через обмін думками, враженнями.

Адаптивне карате на заняттях з учнями з особливими освітніми потребами ґрунтоване на поєднанні формування рухової навички (з опертям на боротьбу ката), і здатності переміщатись у просторі, працювати в парі й колективі через комунікацію. Ідеться про вироблення соціалізаційної навички (під час виконання рухових вправ навчання співпраці, на етапі демонстрації педагогом рухів, відпрацювання навички індивідуально, з партнером, колективно).

Упровадження адаптивного карате в систему фізичного виховання з опертям на особистісно зорієнтований підхід уможливорює розроблення індивідуальної програми виховання, коли комунікація є шляхом віднайдення відповідностей між фізичним удосконаленням і соціальним поступом, намаганням реалізувати соціальну роль.

Мовленнєва активність досягалася шляхом введення ігрових елементів у навчання рухових вправ. До прикладу, відтворення рухів через імітацію художніх образів сприяє не лише виробленню образного мислення учнів, але також виробленню навички концентрувати увагу на виконанні, вміння співвіднести мовний знак з наслідуваним образом.

Особливостями створення художніх рухових образів є такі:

– Художній образ має бути упізнаваним для дитини, оскільки незнайомий може викликати страх або навіть агресію; колективний художній образ можна подавати через асоціативні ланцюжки (пелюстки квітів; гілля дерев; промінчики сонця; крила птахів; крила метелика); образність має вияв в уявленні дітьми того об'єкта, який вони безпосередньо спостерігали у своєму оточенні, а також шляхом збагачення мовлення при описові художнього об'єкта, пропонованого на занятті.

– Словесне обігрування художнього образу у виконанні рухливих вправ повинне мати усталений блок мовного матеріалу (називання якостей образу, уявне звернення до образу, команди до виконання рухових дій).

– Руховий матеріал рекомендовано також відпрацьовувати в межах уявного ігрового поля, що становить простір, де поряд із вихованцями співіснують казкові персонажі (плигання в квадратах, де живуть жабки; ловіння непосидючих горобців; повзання вужиком тощо).

– З огляду на те, що виконання команд у виробленні рухової навички системи ката потребує з одного боку, усвідомлення вихованцями дисципліни, з іншого, – дотримання темпу (повільного / швидкого; рвучкого / хвилеподібного), заданого педагогом, вимагає концентрації уваги, натомість педагог має залишати статичним добір мовних засобів (імперативів, використовуваних при наданні команд; назв художніх образів і їхніх характеристик), як-от: *підняти руку (соматизм); опустити руку (соматизм); зігнути руку (соматизм); рушити вперед (напрямок руху)* тощо. Методично доцільною буде введення ігрового елемента «Дзеркало», зміст полягає у спостереженні над частинами тіла (сприяє концентрації уваги, збагаченню словникового запасу слів через називання частин тіла, спонукає до самостійного мовлення).

Розвиток комунікативних навичок при введенні ігрових елементів на заняттях адаптивного карате уможливлений також активною емоційною підтримкою, оскільки учні відчують позитивні емоції саме при роботі зі знайомим образом. Рекомендовані повтори, що сприяють стереотипного засвоєння команд, також така робота в навчанні адаптивного карате враховує особливість комунікації учнів з особливими потребами – стереотипність, тяжіння до повтору того самого об'єкта чи повторення одноманітних дій, т. зв. монотонність рухової траєкторії. Звукова регуляція також важить при спілкуванні педагога з вихованцем і колективом. Використовуючи стереотипність, педагог поступово ускладнює руховий матеріал адаптивного карате, урізноманітнює мовний ресурс у спілкуванні.

Розвиткові комунікативних умінь учнів з особливими потребами сприяє введення адаптивного карате у фізичному вихованні. Інтеграція ігрової діяльності й традиційних методів викладання рухового матеріалу забезпечує урівноваження психо-емоційної сфери, виробленню чіткості рухів, здатності вільно орієнтуватись у просторі і переміщатись у ньому, навички соціалізаційного характеру, комунікативної вправності.

Література

1. Базима Н. В. Розвиток мовлення дітей з аутизмом. Харків : Вид-во «Ранок», ВГ «Кенгуру», 2023. 144 с.
2. Вакуленко Л. О., Клапчук В. В. Основи реабілітації, фізичної терапії, ерготерапії. Тернопіль : ТДМУ, 2019. 372 с.

ПРОБЛЕМА АДАПТАЦІЇ СІМЕЙНОЇ ПАРИ ЗА УМОВ ВИМУШЕНОГО РОЗ'ЄДНАННЯ

Бардадіменко Ірина Олександрівна

здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти
Херсонського державного аграрно-економічного університету
bardadimenkoi@gmail.com

Акімова Наталія Володимирівна

доктор психологічних наук, професор,
професор кафедри соціальних та поведінкових наук
Херсонського державного аграрно-економічного університету
akimova_n@ksaeu.kherson.ua

Сучасний світ розвивається швидко. Досягнення цифрових технологій, штучного інтелекту, кліматичні аномалії сприяють глибоким змінам у соціальному і психологічному житті людей, а військові конфлікти, що виникають, епідемії захворювань призводять до вимушеного роз'єднання сімей. Після початку повномасштабного вторгнення 2022 року в українському суспільстві значно зросла кількість сімейних пар, які пережили вимушене роз'єднання. Такі обставини спричиняють емоційне напруження, порушують встановлені моделі взаємодії та потребують глибокої психологічної адаптації партнерів [3; 5].

Вимушена розлука сімейної пари провокує у пари відчуття самотності, напруження у спілкуванні та зниження емоційного задоволення від стосунків. Водночас, саме в умовах кризи подружні стосунки здатні виявляти тенденцію до розвитку підвищення психологічної стійкості й переосмислення сімейних цінностей [3; 5]. Актуальність теми визначається необхідністю розуміння процесів адаптації подружжя в умовах соціальної нестабільності і на основі цього створення ефективних психокореляційних підходів для сімей, розділених війною чи іншими чинниками.

Метою дослідження є визначення психологічних особливостей адаптації сімейних пар у ситуації вимушеного роз'єднання та виявити основні чинники, які сприяють або перешкоджають цьому процесу. Також метою досліджень є розроблення напрямів психологічного супроводу вимушено-роз'єднаних сімей для зниження рівня стресу, запобігання сімейних конфліктів і відновлення почуття єдиної родини у подружніх стосунках.

Дослідження показали, що ізоляція вимушено роз'єднаних сімейних пар підвищує ризики зниження задоволення від шлюбу, емоційного відчуження та тривожності [3]. Ю. Розмирска та І. Глова [4] описують феномен неоднозначної втрати (ambiguous loss), який виявляється у відсутності

партнера, що ускладнює процес емоційного прийняття ситуації розлуки, Л. Слюсар [5] у своїх працях підкреслює, що для українських сімей у парадигмі війни адаптаційний процес ускладнюється травматичним досвідом, зміною соціальних ролей і нестабільністю соціальної підтримки.

Психологічна допомога сім'ям, які вимушено розділені через війну, є важливою і потребує особливої уваги для забезпечення їхнього фізичного та емоційного благополуччя [6]. При цьому найбільшими факторами, що впливають на сімейні стосунки, на думку жінок, є зміна оточуючої середи, відсутність близькості та велика відстань між партнерами.

Подібні висновки отримано серед біженців і переселенців в дослідженнях зарубіжних науковців [7], які підтверджують, що успішна адаптація пари залежить від штучності ролей, стабільності комунікації та спільного бачення майбутнього.

Дослідження реакції вимушено переселених жінок у Нідерланди показало, що 60% з них відчують страх, а 50% – депресію [2]. Основними чинниками таких відчуттів є мовний бар'єр, культурні відмінності та економічні труднощі.

Аналогічні результати отримані в США [1]. Автори досліджень найважливішими чинниками адаптації назвали соціальну підтримку, спільні цінності і довіру та ресурси особистісного зростання.

Практичні застосування

Розуміння проблеми адаптації сімейної пари за умов вимушеного роз'єднання дозволяє:

- Розробляти індивідуальні та групові психокорекційні програми для підтримки подружніх пар, які були вимушено роз'єднані.
- Підвищувати ефективність комунікацій між партнерами при сімейному консультуванні.
- У сфері соціальної роботи створити програми підтримки сімей, що перебувають у стані роз'єднання.
- Використовувати знання в навчальному процесі як теоретичної бази.
- Застосувати при плануванні емпіричних досліджень особливості адаптації сімей різних типів за умов вимушеного роз'єднання.

Висновки:

1. Адаптація подружньої пари за умов вимушеного роз'єднання має комплексний характер та охоплює емоційний, поведінковий та смисловий рівні.

2. Успішність процесу адаптації залежить від рівня довіри партнерів, ефективності їх комунікативної взаємодії, емоційної підтримки й рівня довіри один до одного. Важливим чинником є ціннісна єдність партнерів.

3. Розгляд адаптації з точки зору філософсько-теоретичних засад, уможливорює дійти висновку про те, що це є процес збереження смислу спільного життя всупереч великій фізичній дистанції.

4. Необхідними умовами успішної адаптації при вимушеному роз'єднанні пар є оволодіння психологічними знаннями, вміннями, навичками адаптації та особистісними якостями (Іванов С., 2023).

5. В Україні у дослідях по вивченню адаптації вимушено розлучених сімейних пар, основними респондентами є жінки. Тому вивчення адаптації і чоловіків і жінок при вимушеному розлученні є актуальним.

Література

1. Childress S., Shrestha N., Russ S. at al. A qualitative study of adaptation challenges of Ukrainian refugees. *Children and Youth Services Review*. 2025. Vol. 169, February. P.108039. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.childyouth.2024.108039>

2. Лисенко К., Ткачук Т. Особливості соціально-психологічної адаптації вимушених переселенців у нову країну (на прикладі Нідерландів). *Наукові праці Міжрегіональної академії управління персоналом. Серія: Психологія*. 2025. Вип. 1(66). С. 71–79. DOI: <https://doi.org/10.32689/maup.psych.2025.1.10>

3. Pietromonaco P. R., Overall N. C. Implications of social isolation, separation, and loss during the COVID-19 pandemic for couples' relationships. *Current Opinion in Psychology*. 2021. Vol. 43. P. 189–194. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.copsyc.2021.07.014>

4. Розмирська Ю., Глова І. Невизначена втрата у контексті вимушеної сепарації та вимушеного усиновлення. *Психологічні перспективи*. 2023. № 42. С. 172–181. URL: <https://evnuir.vnu.edu.ua/handle/123456789/23473>

5. Слюсар Л. Українська сім'я в умовах війни. *Демографія та соціальна економіка*. 2023. № 2(52). С. 3–20. DOI: <https://doi.org/10.15407/dse2023.02.003>

6. Шаповаленко Н. Ф., Сорокіна О. А. Психологічні особливості подружніх стосунків в ситуації вимушеного роз'єднання сім'ї. *Габітус*. 2024. № 66. С. 235–239. URL: <https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/50934>

7. Torrisi O., Sieverding M. Marital quality in a context of displacement: the role of union formation characteristics among Syrian refugee and Jordanian youth. *Genus*. 2024. Vol. 80. Article 9. DOI: <https://doi.org/10.1186/s41118-024-00219-y>

ФЕНОМЕН КОМПЛЕКСУ САМОЗВАНЦЯ У ПРОЦЕСІ ПРОФЕСІЙНОГО СТАНОВЛЕННЯ

Безименна Анастасія Вікторівна

здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти
Херсонського державного аграрно-економічного університету
realnastia16@gmail.com

Акімова Наталія Володимирівна

доктор психологічних наук, професор,
професор кафедри соціальних та поведінкових наук
Херсонського державного аграрно-економічного університету
akimova_n@ksaeu.kherson.ua

Феномен комплексу самозванця (impostor phenomenon) – це психологічне явище, при якому особа не здатна приписати свої досягнення власним якостям, здібностям і зусиллям, незважаючи на зовнішні докази своєї компетентності. Вона переконана, що не заслуговує на успіх, якого досягла, і відчуває страх бути викритою як «шахрай». Дослідження показують, що до 70% людей хоча б раз у житті стикалися з комплексом самозванця [1]. Цей феномен зазвичай постає в процесі професійного становлення. Професійне становлення особистості – це процес розвитку, в якому можна виокремити певні стадії. Почасти перехід від однієї стадії до іншої супроводжується кризами професійного становлення – нетривалими періодами кардинальної перебудови професійної свідомості, які супроводжуються змінами вектору розвитку [2].

В умовах сучасного суспільства, що характеризується високою конкуренцією, нестабільністю та зростанням вимог до професійної самореалізації, проблема комплексу самозванця набуває особливої актуальності. Він негативно впливає на психологічне благополуччя, сприяє розвитку тривожності, депресії, емоційного вигорання, знижує мотивацію до професійного зростання та може перешкоджати ефективній адаптації молодих фахівців [1; 3].

Метою дослідження є теоретичне обґрунтування психологічних механізмів формування феномену самозванця у процесі професійного становлення особистості.

Комплекс самозванця розглядають як багатфакторне явище, що формується на перетині особистісних, соціальних та культурних впливів. Теоретичні моделі підкреслюють роль перфекціонізму, самокритичності, нестабільної самооцінки, інтроверсії, нейротизму, а також впливу сімейного виховання, стилю батьківської підтримки, культурних настанов щодо успіху.

Важливим є також контекст професійної соціалізації, де молодий фахівець стикається з високими очікуваннями, конкуренцією, невизначеністю та необхідністю постійного самоствердження [1].

Синдром самозванця негативно впливає на фізичне й ментальне здоров'я. Багато сил витрачається саме на уникнення викриття, надмірну підготовку до реалізації завдання, внутрішню боротьбу й сумніви, а не на виконання роботи, що є значною перешкодою на початковому етапі професійного становлення [1].

Професійне становлення розглядається через призму криз. Кризи є проявом напруги між людиною й довкіллям, спричиненої прагненням особистості до реалізації своїх можливостей і здібностей. В основі цього прагнення лежить протиріччя між бажаним і наявним, яке і рухає особистість вперед. Тому криза і є ареною, на якій особистість шукає свій шлях до самореалізації [2].

Процеси самовизначення та самореалізації є визначальними для розвитку особистості, а феномен самозванця є значною перешкодою на цьому шляху.

Емпіричні дані свідчать, що комплекс самозванця частіше проявляється у молодих спеціалістів, осіб із нестабільною самооцінкою, а також у тих, хто переживає дефіцит підтримки з боку значущих інших. Дослідження І. Петровської, С. Дерев'яної (2023) показали, що соціальними чинниками синдрому самозванця є низький ступінь організованості сімейної системи, розмитість сімейних правил, відсутність заохочення до самоствердження, незалежності й самостійності у прийнятті рішень. Психологічними чинниками виступають сильна залежність від думки інших, неамбіційність, негнучкість, самозвинувачення, самокритичність, уникання обов'язків, підвищена емпатійність та чутливість [1].

Психолінгвістичний аспект

Психолінгвістичний підхід до вивчення комплексу самозванця ґрунтується на ідеї, що мова є відображенням когнітивних і емоційних процесів особистості. Отже, комплекс самозванця має мати мовні маркери у спонтанному та внутрішньому мовленні.

Внутрішнє мовлення – це складний психолінгвістичний процес, через який людина веде діалог із собою, формує самосприйняття і самооцінку. Внутрішнє мовлення бере участь у самосвідомості та дисфункціональних розмовах із самим собою під час тривоги й депресії. Це важливий аспект, оскільки синдром самозванця часто пов'язаний із тривогою й самокритикою [4].

Спонтанне мовлення людини з комплексом самозванця (як внутрішнє, що проривається назовні, або зовнішнє, що відображає внутрішній стан) може містити фрази у мовленні людини, пов'язані із знеціненням успіху і власних

здібностей, страхом викриття й некомпетентності, надмірною самокритичністю та перфекціонізмом.

Як висновок, комплекс самозванця є поширеним психологічним феноменом, що негативно впливає на професійне становлення особистості, знижує самооцінку, підвищує рівень тривожності і може призводити до емоційного вигорання.

Формування синдрому зумовлене низкою соціально-психологічних чинників, серед яких: низький рівень організованості сімейної системи, відсутність підтримки, самостійності у прийнятті рішень, а також особистісні риси – самокритичність, залежність від думки інших, негнучкість, підвищена чутливість.

Психолінгвістичний аспект виявляється у характері внутрішнього мовлення, яке у осіб із комплексом самозванця часто є самознецінюючим і критичним. Трансформація внутрішнього діалогу через розвиток самоспівчуття, рефлексії та когнітивно-поведінкові техніки можуть сприяти зменшенню проявів синдрому та підвищенню психологічної стійкості.

Література

1. Петровська І. Р., Дерев'янна С. І. Соціально-психологічні чинники синдрому самозванця. *Габітус*, №56, 2023, С. 188–192.
2. Мосійчук В. В. Кризи професійного становлення як умова розгортання самореалізації особистості. *Проблеми сучасної психології*. Вип. 14. 2011. С. 531–541.
3. Корнієнко А. С., Симоненко С. М. Емоційно-особистісні детермінанти формування синдрому самозванця. *Актуальні проблеми практичної психології* : зб. наук. праць Міжнародної наук.-практ. інтернет-конференції (17 травня 2024 р., м. Одеса). Одеса, 2024. С. 63–67.
4. Калмикова Л., Харченко Н., Волженцева І., Калмиков Г. & Мисан І. Актуалізація проблематики внутрішнього мовлення в психолінгвістиці комунікації: результати систематичного огляду і метааналізу. *Psycholinguistics*. (2020), 28 (1), С. 83–148.

СОЦІОЛІНГВІСТИКА ЧИТАЦЬКОГО ВИБОРУ: МІЖ ОСОБИСТИМИ УПОДОБАННЯМИ ТА СУСПІЛЬНИМ ТИСКОМ

Білоконенко Людмила Анатоліївна

доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри української мови

Криворізького державного педагогічного університету

lessons1020@kdpu.edu.ua

Узаємозв'язок індивідуального й колективного у виборі книг для читання був завжди, й усякчас цей процес має подвійну природу. З одного боку, читання – це особистий, внутрішній механізм сприйняття тексту, а з іншого, воно постійно вплетене в культурний і соціальний контекст. Огляд наукових праць, дотичних до цього питання, свідчить, що сьогодні увага фахівців зосереджена на емпіричних дослідженнях читацьких уподобань і створенні «психологічного портрета» читачів різних груп [1; 3], культурі читання [6], шляхах розвитку читацької компетентності [2; 5], чинниках попиту на друковану продукцію [4]. Однак у сучасному культурному просторі спостерігаємо зміщення акцентів у розумінні процесу читання: перехід від традиційного сприйняття як індивідуального акту до усвідомлення як соціально узгодженої практики. Це зумовлене зростанням ролі цифрового середовища, соціальних медіа, читацьких спільнот і нових форм охоплення матеріалу. У такому разі є потреба дослідити взаємодію між особистим смаком читача та впливом на нього соціуму.

Читання – це індивідуальний досвід, коли кожен перципує зміст твору, спираючись на власні життєві знання, емоції, освіту, переконання. Під час читання людина проєктує свої питання та відповіді, формує ставлення до персонажів чи подій, а її особні здібності, настрій і мотивація впливають на те, як саме розкривається текст. Читання передбачає унікальне осягання, бо людина бачить у ньому свій сенс, асоціює прочитане з власною історією. Під час читання візуалізують образи, картини, і цей світ неповторний у кожного реципієнта. Текст викликає суб'єктивні емоції, і реакція на текст завжди особиста. Той самий текст людина читає по-іншому в різні періоди свого життя. Так само обставини читання (настрій, контекст, запити) позначаються на індивідуальному виборі. Читання не можна розуміти як пасивне сприйняття джерела, бо цей акт є процесом самопізнання й переосмислення реальності. Саме тому його природа глибоко індивідуальна, навіть якщо текст спільний для багатьох.

Читач у визначенні книжки керується *особистими уподобаннями*, оскільки читання тісно пов'язане з його емоційним, інтелектуальним і ціннісним світом. Вибір передбачає низку особистісних інтерпретацій багатьох чинників:

життєвий досвід, повсякденні інтереси, рівень освіти, потреба в емоційній підтримці, самоідентифікація, рефлексія. Уподобання є засобом внутрішнього діалогу, за допомогою якого людина осмислює реальність, шукає відповіді на екзистенційні питання, виявляє себе як суб'єкта культури. У цьому разі читацький вибір набуває не лише когнітивної, а й глибоко психологічної функції, перетворює читання на інструмент самопізнання та особистісного розвитку.

Водночас читацький вибір не існує в ізоляції від **культурного контексту**. На особу тиснуть колективні чинники: культурні норми, національні традиції, соціальне середовище, медійний простір, літературна мода та авторитет критики. Читач здійснює свій особистий вибір у кордонах культурного поля, де вже функціонують усталені уявлення про «цінне», «актуальне», «престижне» читання. Соціальні групи (родина, друзі, професійна спільнота) теж формують певні орієнтири, які прямо або опосередковано впливають на читацькі практики.

Індивідуальне й колективне не конкурують, а фундують мережу контактів, де особистісна інтерпретація джерела формується в межах соціокультурного простору – це їхня **точка перетину**. Навіть у момент індивідуального читання свідомо чи підсвідомо враховують національні коди, реакції інших людей: друзів, колег, критиків, суспільну думку. Позаяк читання є соціальною практикою, то для особи є важливим обговорення прочитаного, аналіз адаптації тексту в кіно чи театрі, що робить власний досвід частиною колективного. Інтертекстуальність виявляється в тому, що тексти постійно відсилають читача до інших джерел, що вже належать колективній пам'яті (рисунок 1).

Рисунок 1

Взаємозв'язок індивідуального та колективного в читанні

Тож читання неодмінно взаємодіє з колективним досвідом, бо людина читає мовою (символами), що створені іншими, а інтерпретації вже сформовані під впливом соціокультурних контекстів.

Повністю незалежний читацький вибір неможливий. Попри те, що вибір джерел для читання вважають справою особистого смаку, на нього значною

мірою впливають суспільні очікування та культурні норми. У сучасному соціумі є тиск на читача щодо правильного читання, який формують освітні канони, медійний простір, літературна мода та публічні дискурси. Часто читацькі вподобання коригують відповідно до соціального статусу, гендерних стереотипів або бажання відповідати актуальним ідеологічним сигналам. Особливо помітним є вплив соціальних мереж, де книжку дедалі частіше використовують як маркер інтелектуальної ідентичності, а не як засіб особистісного розвитку чи задоволення. У результаті читацька самостійність виявляється не стільки стабільною ознакою, скільки категорією, яка змінюється під впливом соціальних факторів, медіа, моди, що приписують тим чи тим текстам. Читач вдається до саморегуляції власного вибору згідно з очікуваннями соціуму, що може спричинити витіснення справжніх інтересів, втрати читацької автентичності та перетворення читання на засіб не внутрішнього зростання, а соціального самопозиціонування.

Особливу роль у зменшенні або трансформації читацької незалежності відіграють **соціальні мережі**, де читання стає й особистим, і публічним актом. Різні платформи (Instagram, TikTok, Facebook, Goodreads, LibraryThing, Anobii, BookLikes) створюють середовище, де користувач демонструє власні читацькі смаки. У цих спільнотах формують уявлення про актуальні, престижні книжки, і читач нерідко підсвідомо підлаштовує свій вибір під колективні вподобання, щоб бути цікавим, культурно прийнятним. Відтак медіалізоване читання витісняє спонтанність та індивідуальність, а читацька автономія стає обмеженою рамками цифрового схвалення (лайків, репостів, рейтингів).

Не менш відчутним є вплив **гендерно маркованих очікувань**, які обмежують вибір читача в межах усталених ролей. Жінкам традиційно приписують схильність до емоційної, «легкої» жіночої літератури, тоді як чоловіків орієнтують на серйозні теми. Така дихотомія не лише звужує простір особистої читацької свободи, а й репродукує стереотипи щодо ролі книжки в житті людей різної статі. Особливо це помітно у шкільному та медійному дискурсах, де розподіл літературних уподобань має приховане навантаження.

В українському контексті читацький вибір додатково детермінований **історико-культурною ситуацією**, зокрема війною, змінами національної ідентичності, потребою в консолідації. Унаслідок цього популяризують певні жанри (воєнна проза, мемуари, патріотичний нон-фікшн), а також авторів, які втілюють образ національно важливого читання. Це реакція суспільства в умовах кризи, однак вона теж створює тиск на читача, який може почуватися зобов'язаним читати «корисні» патріотичні тексти замість бажаних.

Особистий вибір формують індивідуальні фактори: емоції, життєвий досвід, улюблені жанри. Культурні стандарти, мода, ідеологія, соціальні та освітні стереотипи визначають суспільні очікування. Процес вибору книжки – це сфера, де уподобання читача можуть узгоджуватися або конфліктувати з тиском соціуму. Тому у прагненні зберегти культурну самобутність особистість часто стикається з внутрішнім конфліктом між власною читацькою свободою та соціальними очікуваннями (рисунок 2).

Рисунок 2

Особистий вибір та суспільні очікування в читанні

Проте й особисті захоплення читача змінні, вони безперервно формуються й коригуються під впливом змін у житті людини та в суспільстві. Якщо людині здається, що її читацькі вподобання стабільні, то насправді вони поступово зсуваються, іноді непомітно навіть для неї самої. Вибір джерел для читання стає іншим під тиском певних мінливих чинників. Це інакші життєві обставини (зміна місця проживання, роботи, соціального кола, сімейного статусу), освітній та професійний розвиток (нові знання розширюють тематику та глибину читацьких інтересів), культурне середовище (театр, кіно, культурні події впливають на теми та жанри, які стають цікавими), соціальні тренди й медіа, історичні та суспільні факти (можуть зміщувати увагу в бік окремих жанрів літератури), особисті пережиття і психологічні зміни (кохання, втрата, хвороба, нові життєві цінності). Тобто особистий досвід є не зафіксованим багажем чи архівом, а живим, рухливим процесом, що змінюється разом із людиною та її світом, постійно переписується під впливом внутрішніх і зовнішніх факторів.

Однак і суспільство не є стабільним середовищем. Змінюються цінності, культурні коди, домінуючі теми, освітні стандарти, навіть уявлення про престижну чи якісну літературу, тому колективний вплив на читача постійно оновлюється. У різні епохи ті самі книги читачі можуть сприймати як шедеври або як застарілі тексти. Літературний канон, теми шкільних програм, літературні премії та рекомендаційні списки підлягають ревізії відповідно до нових трендів. Те, що колись вважали класикою, може втратити актуальність, а сучасні автори

швидко здобувають визнання. Соціальні дискурси, теми, які обговорюють у публічному просторі, задають тон читацькому вибору. Так само соціальні мережі, популярні блогери й буктьюбери формують хвилі популярності певних митців слова, книжок чи жанрів. Суспільство продукує розрекламовані видання, які стають символами певного часу. Тому особистий вибір читача не формується в порожнечі, він продукт постійної співдії з динамічним соціальним контекстом. Коли змінюється громадкість, стає іншою соціальна рамка, у межах якої людина читає, інтерпретує й оцінює тексти. Особисті смаки й суспільні стандарти міняються, чим створюють постійний перехресний вплив.

Аналіз узаємодії особистого та соціального у сфері читацьких практик засвідчує, що самостійність читача є не сталою рисою, а результатом постійного балансування між внутрішніми уподобаннями та зовнішніми впливами. Вибір джерел для читання визначають не лише індивідуальні інтереси людини, а й тиск культурних норм, освітніх канонів, медіарепрезентацій і суспільно-політичного контексту. У цифрову епоху читання перетворюється на форму соціальної комунікації та самопозиціонування, де книжка стає маркером статусу, належності до спільноти або ідеологічної позиції. Така ситуація передбачає уважне осмислення кордонів читацької свободи, збереження особистого вибору в умовах колективного тиску, адже читач є не пасивним споживачем якогось продукту, а активним учасником соціокультурного процесу.

Література

1. Головчук О., Гольча А. Бібліопсихологічний огляд тенденцій читання й вибору книг читачами у молодому віці. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Психологія*. 2025. № 1(21). С. 33–38.
2. Грицак Н. Р. Активізація читацького інтересу студентів-словесників. *Педагогічні науки*. 2019. Вип. LXXXVI. С. 108–113.
3. Масюк А., Мілютіна К. Толерантність до невизначеності та особливості особистості як чинники читацьких уподобань молоді. *Вчені записки ТНУ імені В. І Вернадського. Серія : Психологія*. 2021. Т. 32(71). № 3. С. 38–43.
4. Сеньківський В., Піх І., Кудряшова А., Сеньківська Н., Калиній І. Оптимізація моделі факторів читацького попиту на книгу. *Поліграфія і видавнича справа*. 2021. №1 (81). С. 11–20.
5. Ткач П. Б. Читацька компетентність у сучасному інформаційному суспільстві як чинник формування майбутніх лідерів. *Лінгвістичні дослідження*. 2024. Вип. 60. С. 412–420.
6. Шмига Ю., Ковальова О. Читацькі звички підлітків у соціальних мережах: результати опитування. *Journalism and Telecommunications*. 2024. № 197. С. 242–250.

ВПЛИВ НАЯВНОСТІ ДІТЕЙ НА РІВЕНЬ ЕМПАТІЇ У МЕДИЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ

Борщ Олена Сергіївна

здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти
Херсонського державного аграрно-економічного університету
melnikelena6969@gmail.com

Акімова Наталія Володимирівна

доктор психологічних наук, професор,
професор кафедри соціальних та поведінкових наук
Херсонського державного аграрно-економічного університету
akimova_n@ksaeu.kherson.ua

У контексті високого рівня професійного навантаження медичних працівників особливого значення набувають чинники, що підтримують емоційну стабільність і співчутливість. Одним із таких чинників є досвід батьківства. Виховання дітей передбачає розвиток уважності до потреб іншої людини, здатності до прийняття, терпіння та турботливості. Тому припускають, що наявність дітей може позитивно впливати на рівень емпатії у медичних працівників, особливо в її емоційному та поведінковому вимірах [2].

Мета дослідження – визначити особливості впливу наявності дітей у медичних працівників на рівень їх емпатії.

Емпатія (від грец. *empathia* – співпереживання) є однією з провідних професійно важливих якостей медичного працівника. Вона забезпечує ефективну комунікацію з пацієнтом, сприяє формуванню довіри та підвищує якість надання медичної допомоги. Емпатію розглядають як багатовимірний феномен, що поєднує когнітивний, емоційний і поведінковий компоненти, які визначають здатність розуміти, відчувати та конструктивно реагувати на емоційні стани інших людей [1].

Теоретичний аналіз праць М. Ходжата, Ж. Десе, Е. Гляйхгерхта та інших дослідників свідчить, що емпатія у сфері охорони здоров'я виступає ключовою професійною компетенцією, яка визначає якість взаємодії між лікарем і пацієнтом, рівень довіри й ефективність лікувального процесу [3; 4]. Вона забезпечує баланс між професійною дистанцією та людяністю, допомагаючи зберігати психологічне благополуччя самого фахівця. Батьківство як соціально-психологічний феномен розглядається як чинник розвитку емоційної зрілості, толерантності та здатності до розуміння поведінкових реакцій інших, що зумовлено необхідністю постійної емпатійної взаємодії з дитиною [5; 6]. Досвід взаємодії з дитиною формує здатність розпізнавати невербальні сигнали, співпереживати, регулювати власні емоційні реакції – тобто ті якості, які

становлять основу емпатійного процесу [4]. Тому у медичних працівників із дітьми часто спостерігається більш виражена схильність до емоційного відгуку. Водночас деякі дослідження зазначають, що поєднання батьківських і професійних ролей може призводити до підвищеного емоційного навантаження, зниження ресурсу співпереживання та виникнення «емпатійної втоми» [2]. Відтак, вплив батьківського досвіду на рівень емпатії медичних працівників має неоднозначний характер і зумовлюється поєднанням особистісних (вік, емоційна стійкість) та професійних (стаж, рівень соціальної підтримки) чинників.

Практичні спостереження. Розуміння зв'язку між наявністю дітей і рівнем емпатії у медичних працівників може бути використане у практиці психологічного супроводу персоналу медичних закладів, при підготовці та психологічному відборі кадрів (з урахуванням рівня емоційної компетентності), а також у формуванні навчальних програм розвитку емпатії у студентів-медиків. Урахування сімейного статусу може сприяти оптимізації розподілу навантаження, профілактиці професійного вигорання, підвищенню психологічного благополуччя персоналу [3].

Висновки: 1) емпатія є невід'ємним компонентом професійної компетентності медичного працівника; 2) наявність дітей потенційно сприяє розвитку емоційного та поведінкового аспектів емпатії, підвищуючи чутливість до станів інших людей; 3) вплив батьківського досвіду на емпатійність має індивідуальні відмінності й залежить від рівня емоційної регуляції та психологічних ресурсів особистості.

Отримані висновки можуть стати підґрунтям для подальших емпіричних досліджень, спрямованих на порівняння емпатії у медиків із різним сімейним статусом і спеціалізацією.

Література

1. Davis M. H. *Empathy: A Social Psychological Approach*. – Madison: Brown & Benchmark, 1994.
2. Eisenberg N., Fabes R. A. Prosocial Development // In: Damon W., Eisenberg N. (Eds.) *Handbook of Child Psychology*. – New York: Wiley, 1998.
3. Gleichgerrcht E., Decety J. Empathy in Clinical Practice: How Individual Dispositions, Gender, and Experience Shape Empathic Care // *PLOS ONE*, 2013.
4. Hojat M. *Empathy in Health Professions Education and Patient Care*. – New York: Springer, 2016.
5. Hojat M., et al. An Empirical Study of Decline in Empathy in Medical School // *Academic Medicine*, 2018.
6. Кочюбінський Б. Батьківство як соціально-психологічний феномен. *Психологія і суспільство*, 2008.

ВПЛИВ ПСИХІЧНОГО ЗДОРОВ'Я НА ФУНКЦІОНУВАННЯ ЕНДОКРИННОЇ СИСТЕМИ

Брикайло Ірина Миколаївна

здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти

Херсонського державного аграрно-економічного університету

irishkamixna@gmail.com

Акімова Наталія Володимирівна

доктор психологічних наук, професор,

професор кафедри соціальних та поведінкових наук

Херсонського державного аграрно-економічного університету

akimova_n@ksaeu.kherson.ua

Психічне здоров'я є важливим аспектом загального благополуччя людини. Відомо, що стрес, тривожність, депресія й інші психічні стани можуть впливати на фізіологічні процеси в організмі, зокрема функціонування ендокринної системи. Ендокринна система регулює вироблення гормонів, які впливають на багато функцій організму, у тому числі метаболізм, ріст, розвиток та репродукцію. Порушення в її роботі можуть призвести до різноманітних захворювань, таких як діабет, порушення функції щитоподібної залози, ожиріння та інші.

Метою є виявити взаємозв'язок між психічним здоров'ям людини та станом її ендокринної системи, дослідити, як психічне благополуччя впливає на рівень основних гормонів (кортизол, інсулін, еутерокс) та регуляцію фізіологічних процесів.

Психічне здоров'я є ключовим чинником стабільного функціонування ендокринної системи. Згідно з дослідженнями Holmes (1994) [1], емоційні реакції безпосередньо впливають на гормональний баланс: активація гіпоталамо-гіпофізарно-надниркової осі за стресу стимулює викид кортизолу, адреналіну та норадреналіну. У короткостроковій перспективі це допомагає адаптації, проте хронічний стрес призводить до дисбалансу гормонів і порушення роботи щитоподібної залози, підшлункової залози та репродуктивної системи [1; 2]. На нашу думку, саме цей механізм пояснює, чому тривалий психоемоційний тиск часто переходить у соматичні захворювання: організм виснажується через постійне напруження гормональної системи.

Тривалий психоемоційний стрес змінює ритм добової секреції гормонів, підвищує ризик інсулінорезистентності, гіперкортицизму й інших ендокринних порушень. Депресивні та тривожні стани супроводжуються зниженням рівня серотоніну та мелатоніну, що погіршує, гормональну регуляцію і сприяє соматичних проявам [2; 3]. Погоджуємось із цими висновками, оскільки у

практиці психологічного консультування констатовано, як емоційне виснаження призводить до порушення сну, апетиту та обмінних процесів.

Позитивні психічні ресурси – емоційна стабільність, соціальна підтримка, ефективні копінг – стратегії – нормалізують секрецію кортизолу, підтримують гормональний баланс щитоподібної та підшлункової залози, покращують регуляцію статевих гормонів і зменшують ризик захворювань [1; 3]. Інтервенції, такі як майндфулнес, релаксаційні техніки та когнітивно – поведінкова терапія, сприяють стабілізації гормонального фону та підвищують адаптивні можливості організму [1; 2].

Це ще раз підтверджує, що психічне здоров'я не можна розглядати окремо від фізіологічних процесів: гармонія тіла і психіки забезпечує стійкість до стресу та підтримує ендокринну рівновагу. Ще Griffin (2010) [3] підкреслює, що психічно здорова людина характеризується стійкою гормональною регуляцією, ефективною адаптацією до стресів і зниженим ризиком ендокринних розладів. Сучасні підходи, описані у праці Weaver Lewis et al. (2023) [4], наголошують, що розуміння ролі ендокринної системи в психічному здоров'ї допомагає фахівцям ефективніше працювати з проявами емоційного виснаження, тривоги й депресивних станів. Це підкреслює потребу міждисциплінарного підходу в психології та медицини. На нашу думку, саме міждисциплінарний підхід – поєднання психології, нейронауки та ендокринології – надає можливість глибше зрозуміти природу психосоматичних процесів і вибудовувати ефективну профілактику.

Психічне здоров'я безпосередньо впливає на функціонування ендокринної системи: порушення психоемоційного стану може викликати гормональні збої, а підтримка психологічного благополуччя сприяє нормалізації гормонального фону. Збереження психічного здоров'я та розвиток психологічних ресурсів є ефективним засобом профілактики ендокринних дисбалансів і пов'язаних соматичних порушень. Це доводить необхідність комплексного підходу у збереженні здоров'я, який поєднує психологічну допомогу, профілактику стресу та медичний моніторинг ендокринної функції [1; 2].

Література

1. Holmes, C.S.(Ed.) “Psychoneuroendocrinology: Brain, Behavior, and Hormonal Interactions”. <https://scholar.google.com/scholar?q=Psychoneuroendocrinology:+Brain,+Behavior,+and+Hormonal+Interactions+Holmes>

2. Caldwell, H.K., & Albers, H.E. (Eds.). "Neuroendocrinology of Behavior and Emotions". <https://scholarship.google.com/scholar?q=Neuroendocrinology+of+Behavior+and+Emotions+Caldwell+Albers>

3. Griffin, J.E. (Ed.). "Textbook of Endocrine Physiology". <https://scholar.google.com/scholar?q=Textbook+of+Endocrine+Physiology+Griffin>.

4. Weaver Lewis, M. et al. (2023). STEM – H for Mental Health Clinicians: How Understanding the Endocrine System Can Benefit Mental Health Clinicians. Oxford University Press.

ЛІНГВІСТИЧНЕ ВИРАЖЕННЯ ЕМПАТІЇ: ЛЮДИНА ПРОТИ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ. ОЦІНКА ЯКОСТІ ВЕЛИКИХ МОВНИХ МОДЕЛЕЙ У ГЕНЕРАЦІЇ ЕМПАТИЧНИХ ВІДПОВІДЕЙ

Гайдук Аліса Сергіївна

здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти
Херсонського державного аграрно-економічного університету
nastiakyslenko@gmail.com

Акімова Наталія Володимирівна

доктор психологічних наук, професор,
професор кафедри соціальних та поведінкових наук
Херсонського державного аграрно-економічного університету
akimova_n@ksaeu.kherson.ua

В умовах поширення великих мовних моделей (Large Language Models, LLMs), здатних до симуляції діалогу та емоційної взаємодії, питання емпатії перестає бути виключно людською перевагою. Від LLMs дедалі частіше очікують не лише інформаційної, а й емоційної та підтримуючої ролі – у освіті, психотерапії, обслуговуванні клієнтів. Саме тому лінгвістичне вираження емпатії та порівняння «людина – AI» набуває особливої ваги як наукової, так і прикладної проблеми.

Метою цієї роботи є окреслення емпатійного потенціалу великих мовних моделей у порівнянні з людськими співрозмовниками, аналіз лінгвістичної реалізації емпатії та критична оцінка сучасних підходів до вимірювання якості емпатичних відповідей у цифрових комунікативних середовищах.

Сучасна наукова дискусія щодо емпатійного потенціалу LLMs активно розвивається на перетині психолінгвістики, штучного інтелекту й соціальних наук. Одне з найглибших порівнянь лінгвістичної емпатії в людини та ШІ було запропоновано у дослідженні, де 1000 учасників оцінювали відповіді людей та чотирьох провідних LLMs (GPT-4, LLaMA-2-70B, Gemini-1.0-Pro, Mixtral-8x7B) на

2000 емоційно забарвлених діалогових ситуацій. Автори дійшли несподіваного висновку: LLMs не просто дорівнюють, а й перевершують людей за якістю емпатичних відповідей. Зокрема, «GPT-4 продемонстрував зростання кількості відповідей, оцінених як «Якісні», на $\approx 31\%$ порівняно з людським еталоном» [1, с. 1].

Поняття емпатії в цьому дослідженні є багатоаспектним і включає **когнітивний** (розуміння думок і почуттів іншого), **афективний** (емоційне співпереживання) та **компасіонатний** (спонукання допомогти) компоненти [1, с. 1]. Аналіз показав, що LLMs особливо ефективні у реакціях на позитивні емоції, такі як «вдячність», «гордість» та «схвильованість». Водночас їхня перевага менш виражена у відповідях на складні негативні емоції, що вказує на потенційні напрями для вдосконалення моделей [1, с. 7].

Інший підхід представлено у роботі, де було розроблено спеціалізований бенчмарк **EmotionQueen**. Ця система оцінює емпатію LLMs за чотирма типами завдань: розпізнавання ключової події, змішаних подій, імпліцитних емоцій та наміру [2, с. 1]. Результати цього дослідження підтверджують, що «деякі LLMs, зокрема LLaMA2-70B та Claude2, вже перевершили реальну людину в емпатійних здібностях, принаймні в завданнях, представлених у EmotionQueen» [2, с. 7]. Ці нові підходи, що базуються на масштабній людській оцінці, є значним кроком уперед порівняно з попередніми методами, які покладалися на автоматичні метрики або психологічні опитувальники, розроблені для людей [1, с. 3]. Водночас обидві дослідницькі групи наголошують на фундаментальних обмеженнях та етичних викликах. Ключова проблема полягає в тому, що емпатія LLMs є результатом лінгвістичного моделювання, а не автентичного переживання. Як зазначено, посилаючись на попередні роботи, «LLMs не можуть *відчувати* емоції користувачів» (Bove, 2019) [1, с. 9]. Їхні відповіді, хоч і сприймаються як емпатичні, є досконалою імітацією.

Це породжує етичні ризики, зокрема можливість надмірної довіри до ШІ в чутливих сферах, як-от психологічна підтримка. Надмірне покладання на емпатійні реакції ШІ може потенційно «вплинути на емпатійні навички людини та змінити традиційні соціальні взаємодії» [1, с. 9]. Автори другого дослідження також підкреслюють, що їхній фреймворк «не застрахований від суб'єктивності», а LLMs можуть генерувати «шкідливі або недоречні висловлювання», що вимагає вдосконалення етичних запобіжників [2, с. 9]. Сучасні дослідження демонструють, що провідні великі мовні моделі здатні генерувати лінгвістичні відповіді, які сприймаються людьми як більш емпатичні, ніж відповіді інших людей. Моделі як GPT-4, LLaMA2-70B та Claude2 показують вражаючі результати в розпізнаванні емоційного контексту та формулюванні підтримуючих, релевантних реплік.

Однак важливо усвідомлювати, що ця емпатія є імітаційною. Вона базується на розпізнаванні патернів з опертям на дані, а не на справжньому розумінні та співпереживанні. Головним викликом для майбутніх досліджень є не лише подальше вдосконалення емпатійних можливостей ШІ, а й розробка надійних методик для оцінки автентичності цих реакцій та створення етичних рамок, що запобігатимуть негативним соціальним наслідкам автоматизації емоційної комунікації.

Література

1. Chen Y., Wang H., Yan S., Liu S., Li Y., Zhao Y., Xiao Y. EmotionQueen: A Benchmark for Evaluating Empathy of Large Language Models. arXiv:2409.13359v1, 2024.<https://arxiv.org/abs/2409.13359>
2. Welivita A., Pu P. Are Large Language Models More Empathetic than Humans? arXiv:2406.05063v1, 2024.<https://arxiv.org/abs/2406.05063>

ВИКОРИСТАННЯ СУЧАСНИХ НЕЙРОРЕАБІЛІТАЦІЙНИХ ТА ПСИХОЛОГІЧНИХ МЕТОДІВ ДЛЯ ВІДНОВЛЕННЯ ФУНКЦІЇ ПРИ АФАЗІЇ

Гузій Наталія Євгенівна

здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти
Херсонського державного аграрно-економічного університету
edta.nataly@gmail.com

Акімова Наталія Володимирівна
доктор психологічних наук, професор,
професор кафедри соціальних та поведінкових наук
Херсонського державного аграрно-економічного університету
akimova_n@ksaeu.kherson.ua

Підвищення ефективності відновлення комунікативної компетентності пацієнтів з афазією в умовах зростання кількості нейротравм та судинних катастроф є актуальним завданням сучасності. Сучасний підхід вимагає відмови від монометодики на користь комплексної моделі, що використовує принципи нейропластичності, здатності мозку до функціональної реорганізації після ураження, та активує збережені невербальні канали комунікації.

Комплексна нейрореабілітація афазії направлена на відновлення мови через інтенсивне, багаторазове тренування з високою частотою. Методи мають бути спрямовані на функціональну реорганізацію мозку та перенесення мовних функцій на неуразені або суміжні зони (часто права півкуля). Так, терапія

індукована обмеженням (CIAT) спрямована на пригнічення компенсаторних немовленнєвих стратегій (жести, малюнки) з одночасним інтенсивним тренуванням вербальної функції. Доведено підвищення активації в мовних зонах за допомогою підходів розроблених CIAT [1, с. 614–627]. При ранньому втручанні ефективність реабілітації критично залежить від початку терапії у гострому та ранньому відновлювальному періодах, коли нейропластичність є максимальною [2, с. 531–539].

Застосування неінвазивних методів, як, наприклад, транскраніальна стимуляція постійним струмом (tDCS) потрібна для модуляції кортикальної збудливості і використовується для підвищення збудливості зон навколо ураження (анодальна стимуляція) або пригнічення надмірної активності у неуразеній півкулі (катодальна стимуляція). Щодо транскраніальної магнітної стимуляції (TMS), то вона спрямована на локальну активацію чи деактивацію мовних центрів для посилення ефекту логопедичних вправ. Використання спеціалізованих програм та віртуальної реальності допомагає з інтенсивним тренуванням когнітивних компонентів мови (швидкість обробки інформації, робоча пам'ять) [3, с. 310–337].

Арт-терапевтичні методи є надзвичайно ефективним доповненням до класичної логопедичної та нейропсихологічної терапії афазії. Ефективність лікування завжди залежить від типу афазії, обсягу та локалізації ураження та інтенсивності самої терапії. Їхня головна перевага полягає в тому, що вони активують невербальні та візуально-просторові центри мозку (переважно праву півкулю), які зазвичай залишаються інтактними при ураженні мовних зон лівої півкулі. Це дозволяє пацієнту виражати емоції, думки та потреби без потреби у слові, що зменшує фрустрацію та стимулює нейропластичність.

Зазначимо, що для відновлення мовних функцій використовують мелодійну інтонаційну терапію (MIT), яка поєднує в собі спів та ритм для відновлення артикуляції та просодії (інтонації, наголосу). Пацієнт «співає» прості фрази, активуючи праву півкулю, яка потім поступово «передає» функцію мовлення назад до лівої [4, с. 264–272].

Візуальне мистецтво є прямим невербальним каналом комунікації, особливо цінним при важких формах афазії. Так пацієнта просять намалювати те, що він не може сказати. Це можуть бути прості символи, малюнки об'єктів або схеми емоцій. Такий підхід зменшує «ефект верхівки язика», що дозволяє оточенню зрозуміти намір пацієнта. Малювання стимулює здатність мозку обробляти символи й образи, що є основою для відновлення мовних символів (слів). Варто зазначити, що створення колажів із вирізок журналів допомагає організувати думки та створити візуальну розповідь, навіть якщо вербальний ланцюжок порушений.

Кінестетичні та сенсорні методи поєднують в собі роботу з глиною, тістом або пластиліном, що забезпечує важливий сенсорний та моторний зворотний зв'язок. Наприклад, ліплення предметів, назви яких пацієнт намагається вимовити. Створюються додаткові нейронні зв'язки, коли йде одночасна робота рук та спроба вербалізації. Пацієнти, які не можуть вербально описати свій гнів, сум чи радість, можуть виражати ці емоції через форму та текстуру матеріалу, це важливо для емоційної регуляції тощо.

Драматерапія та рольові ігри об'єднують тіло, жести та міміку, що допомагає відновленню комунікативної компетентності загалом. Навчають пацієнта використовувати жести для підкріплення слів або їх повної заміни. Наприклад, пацієнти з афазією часто спонтанно використовують жести, і терапія допомагає їх систематизувати. У рольових іграх імітація реальних ситуацій спілкування (замовлення кави, похід до лікаря) дозволяють пацієнту практикувати комунікативну поведінку без тиску досконалої граматики [5, с. 195–201].

Ефективна реабілітація афазії у 21 столітті – це синергія нейробіологічних, технологічних та гуманістичних підходів. Психологічна допомога й арт-терапія є не просто додатковими, а критично необхідними компонентами, які забезпечують емоційну стабілізацію та використовують компенсаторний потенціал неуражених структур мозку для відновлення якості життя пацієнта. Невербальні методи зменшують страх невдачі (логофобію), пов'язаний зі спробами говорити, що часто виникає у пацієнтів з афазією Брока.

Література

1. Baker E. D. Constraint-Induced Aphasia Therapy: A Review of the Evidence. *Topics in Stroke Rehabilitation*. 2011. Vol. 18, №. 5. P. 614–627.
2. Damasio A. R. Aphasia. *The New England Journal of Medicine*. 1992. Vol. 326. P. 531–539.
3. Fridriksson J. A review of tDCS/TMS treatments for aphasia // *Neuropsychol Rehabil*, 2016, vol. 26, No. 3, P. 310-337.
4. Norton A. and Schlaug G. Melodic Intonation Therapy (MIT): From theory to practice. *Ann N Y Acad Sci*, 2011, vol. 1229, P. 264–272.
5. Sagan L. M. Art Therapy and Neuroplasticity: Applications in Stroke and Traumatic Brain Injury. *Art Therapy: Journal of the American Art Therapy Association*. 2018. Vol. 35. № 4. P. 195–201.

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ЗДОРОВИХ ТА ТОКСИЧНИХ СТОСУНКІВ У МІЖОСОБИСТІСНІЙ ВЗАЄМОДІЇ

Гуль Христина Ігорівна

здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти
Херсонського державного аграрно-економічного університету
khrystyna.hul02@gmail.com

Акімова Наталія Володимирівна

доктор психологічних наук, професор,
професор кафедри соціальних та поведінкових наук
Херсонського державного аграрно-економічного університету
akimova_n@ksaeu.kherson.ua

Міжособистісні стосунки відіграють ключову роль у психологічному благополуччі людини та її соціальній адаптації. У сучасній психологічній літературі дедалі більше уваги приділено спектрам взаємин, які можна охарактеризувати як «здорові» (підтримуючі, гармонійні) та «токсичні» (деструктивні, виснажливі). Дослідження останніх років вказують на те, що токсичні моделі взаємодії пов'язані з негативними наслідками для психічного й фізичного здоров'я, а також із порушеннями комунікативних стратегій і механізмів міжособистісної взаємодії [1].

Тему обрано з огляду на проблему психологічного дискомфорту, спричиненого недобросовісними моделями взаємодії у різних життєвих контекстах – особисті стосунки, колективи, соціальні мережі. Виклики формування стійких, підтримуючих стосунків супроводжуються потребою чітко виокремити психологічні чинники, що сприяють розвитку здорових взаємин, та ті, що лежать в основі виникнення токсичності.

Особливого значення набуває також дослідження комунікативного та мовного аспекту міжособистісної взаємодії, оскільки саме мовна поведінка виступає як маркер і механізм підтримання чи руйнування стосунків. Зростає необхідність чіткої диференціації психологічних маркерів здорових і токсичних взаємин для розробки профілактичних і корекційних програм [4].

Метою дослідження є порівняння психологічних характеристик здорових і токсичних стосунків у міжособистісній взаємодії, виявлення ключових чинників їх формування, вивчення відмінностей між цими моделями взаємин, окреслення наслідків для психічного благополуччя, а також дослідження психолінгвістичних маркерів комунікативних стратегій та стилів комунікації здорових та токсичних стосунках.

Огляд літератури демонструє, що токсичні стосунки пов'язані з погіршенням психічного й фізичного здоров'я: зростання тривожних розладів, депресій, порушень сну та когнітивних функцій [1]. Також у дослідженнях підкреслюється, що здорові стосунки з високою здатністю партнера відгукуватися на потреби, емоції, думки («responsiveness») і відкритої комунікації суттєво прогнозують задоволеність взаєминами та стійкість зв'язку [2].

Статті та кейс-дослідження показують, що токсичні стосунки часто пов'язані з насильницькими чи маніпулятивними рисами одного з партнерів (включно із проявами, пов'язаними з темною тріадою), що призводить до хронічного стресу у постраждалих [4]. Якісні дослідження молодих респондентів виявляють, що сприйняття особистих кордонів, навички вирішення конфліктів і мовна поведінка – важливі предиктори того, чи стосунки перейдуть у токсичну фазу [4].

У контексті української практики слід звернути увагу на дослідження психологічних механізмів утримання в токсичних стосунках, зокрема страху самотності, фінансової залежності, стереотипів збереження стосунків, які перешкоджають виходу з деструктивної взаємодії. Накопичений емпіричний фонд підтверджує, що токсичні моделі взаємодії мають системний негативний вплив на психічне здоров'я та суспільну адаптацію, а здорові моделі взаємодії володіють захисними властивостями; ключовий механізм – якість комунікації і здатність відгукуватися взаємністю (responsiveness) [4].

Доцільно зосередитися саме на психолінгвістичному вимірі, оскільки мовна поведінка – безпосередній інструмент міжособистісної взаємодії й водночас індикатор ставлення партнера.

- Мовні маркери токсичних стосунків: систематичні звинувачення, прояви агресії, газлайтинг та мовні стратегії (заперечення реальності співрозмовника), приниження, категоричні накази, часте використання знецінюючих та применшуючих висловлювань, прагнення монополізувати розмову.

- Мовні маркери здорових стосунків: активне слухання, рефлексивні відповіді, вербалізація емоційних станів («я-повідомлення»), запитання з метою уточнення, ввічливість і підтримка, метаповідомлення про дотримання особистих кордонів.

- Психолінгвістичний механізм: певні мовні форми і стратегії підсилюють когнітивні й емоційні процеси (наприклад, систематичні звинувачення підсилюють стрес-реакцію і дискваліфікують переживання

партнера), тоді як вербальна імплементація емпатії й здатності відгукуватися зміцнює відчуття безпеки й прихильності.

Практичні застосування дослідження

1. Консультаційна практика: розробка інструментарію для діагностики токсичності в парі (шкали мовних маркерів, чеклісти), інтервенційні сценарії для парної терапії (тренінг «я-повідомлень», активного слухання).

2. Профілактика в освітніх закладах: навчальні модулі для студентів/підлітків про розпізнавання токсичної комунікації та формування навичок здорової взаємодії.

3. Тренінги для HR і команд: покращення міжособистісної комунікації в робочих групах для запобігання деструктивних моделей взаємодії.

4. Методи оцінки ефективності: вимірювання змін у мовній поведінці учасників до/після тренінгу, показники суб'єктивного благополуччя.

Токсичні й здорові стосунки характеризуються різним набором психологічних ознак: рівень довіри, баланс влади, відкритість, повага та наявність або відсутність маніпуляцій, якість емоційної підтримки. Комунікативна та мовна поведінка не просто відображає, а формує тип взаємодії, саме тому психолінгвістичний аналіз мовних маркерів надає цінні інструменти для розуміння і корекції моделей. Практичні інтервенції повинні містити мовно-орієнтовані техніки, такі як активне слухання і «я-повідомлення», поряд із загально-психологічними підходами до профілактики і корекції токсичних моделей.

Подальші дослідження мають використовувати корпусний аналіз розмов і лонгитюдні дослідження, щоб встановити причинно-наслідкові зв'язки та покращити методики втручання.

Література

1. Cacioppo, J. T., & Cacioppo, S. Social relationships and health: The toxic effects of perceived social isolation. *Social and Personality Psychology Compass*, 2014. №8(2), P.58–72. <https://doi.org/10.1111/spc3.12087>

2. Canevello, A., & Crocker, J. Creating good relationships: Responsiveness, relationship quality, and interpersonal goals. *Journal of Personality and Social Psychology*, 2010. №99(1), P.78–106. <https://doi.org/10.1037/a0018186>

3. Forth, A. E., Brown, S. L., & Book, A. S. Toxic relationships: The experiences and effects of psychopathy in romantic relationships. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 2021. №65(9). P.1034–1052. <https://doi.org/10.1177/0306624X20986577>

4. Benham-Clarke, S., Allen, K., & Roffey, S. Learning how relationships work: A thematic analysis of young people's understanding of healthy and unhealthy relationships. BMC Public Health, 2022. № 22(1). P1405. <https://doi.org/10.1186/s12889-022-13707-5>

5. Кисельова, К. Токсичні стосунки: як розпізнати та вберегтися від них. Освіторія. 2020. <https://osvitoria.media/life/toxichni-stosunky-yak-rozpiznaty-ta-vberegytysya-vid-nyh/>

6. Авраменко, О. «Ти де ходиш?» Що таке токсичні стосунки і чи є в них майбутнє. UNFPA Україна. 2025. <https://ukraine.unfpa.org/uk/news/toxic-relationships>

7. Шавровська, Н., & Смаліус, Л. Токсичні стосунки як психологічний феномен. Вісник Львівського університету. Серія : Психологічні науки, 2021, №11. С.28-36. https://psy-visnyk.lnu.lviv.ua/archive/11_2021/28.pdf

ПСИХОЛОГІЧНА ДОПОМОГА ДРУЖИНАМ ВІЙСЬКОВИХ У ПЕРШІ ПІВ РОКУ ПІСЛЯ МОБІЛІЗАЦІЇ ЇХ ЧОЛОВІКА

Дубчак Лілія Михайлівна

здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти
Херсонського державного аграрно-економічного університету
dubcakililia26@gmail.com

Акімова Наталія Володимирівна

доктор психологічних наук, професор,
професор кафедри соціальних та поведінкових наук
Херсонського державного аграрно-економічного університету
akimova_n@ksaeu.kherson.ua

Психологічна допомога – це галузь і метод діяльності, призначені для допомоги людям і суспільству в розв'язанні різноманітних проблем, що виникають у зв'язку з їхнім психічним життям у соціумі [1]. Останнім часом усе більше українських жінок опиняються у важкому психологічному стані як через постійні стреси, пов'язані з військовими діями внаслідок агресії з боку росії, так і через необхідність змінювати уклад свого життя через мобілізацію чоловіка.

Питання про надання психологічної допомоги дружинам військових піднімається ще з 2014 року, дослідження такої допомоги в Україні проводяться. Проте, надання психологічної допомоги конкретно дружинам військових у перші пів року після мобілізації їх чоловіків залишається на низькому рівні.

Метою роботи є дослідити поведінку жінок під час змушеного прийняття нових ролей, проаналізувати види допомоги на шляху досягнення жінками психологічного благополуччя, розглянути психолінгвістичний аспект формування їх нового «я».

Психологічна допомога будь-якій особі надається, в першу чергу, для досягнення нею психологічного благополуччя як необхідної умови для повноцінного життя, що складає одну із базових потреб людини. Загалом, психологічне благополуччя сучасна психологія характеризує як своєрідний баланс між вимогами соціального оточення й розвитком власної індивідуальності [2].

Психологічна підтримка дружин військових включає психологічне консультування, сімейну психотерапію, тренінги та кризове втручання для подолання стресу і травматичних досвідів, пов'язаних із війною. В Україні наразі діють спеціалізовані лінії підтримки, при Міністерстві у справах ветеранів України діє експертна група з питань психологічної підтримки, також існує низка громадських організації та благодійних фондів, що надають психологічну підтримку родинам військових.

Згідно з дослідженням української дослідницької компанії, яка проводить соціологічні та маркетингові дослідження за допомогою інноваційної смартфон-панелі, GradusReserch, проведеним у жовтні 2023 року на замовлення Університету Східної Англії, війна суттєво змінила роль українських жінок у сім'ях. Українські реалії впливають на фінансовий, психоемоційний стан і стосунки. Опитування було проведено серед трьох цільових груп, а саме: а) внутрішньо переміщені жінки, б) дружини військових, в) жінки, що повернулися з тимчасової міграції за кордон. За результатами опитування, серед трьох груп респонденток найбільше змінилося життя дружин військовослужбовців:

- 54% з них заявили про збільшення фінансових обов'язків;
- 62% відчули більшу відповідальність за виховання дітей;
- 63% почали активніше планувати сімейне життя [3].

У січні-лютому 2023 року науковцями кафедри соціально-реабілітаційних технологій Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна» Батаєвою К. В. та Артеменко А. Б. було проведено дослідження методом глибинного напівструктурованого інтерв'ю з десятима дружинами українських військовослужбовців-комбатантів (воїнів). Більшість дружин українських військовослужбовців-комбатантів наголосили на значущості підтримки з боку членів сім'ї (особливо дітей) і близьких друзів, але наголосили на відсутність

інституціоналізованої соціальної та психологічної підтримки з боку будь-яких організацій [4].

Психолінгвістичний аспект. Мовна практика дружин мобілізованих показує, що після подолання стресових наслідків першого місяця після мобілізації чоловіка, вони поступово виходять із стадії «завмирання». Жінки описують себе: «я самодостатня», «я відповідаю за все», «я навчаюсь, щоб бути сильною», «я сильна, бо мушу»; використовують стійкі фрази-формули «я не маю права скаржитись, бо мій чоловік там», «вірю в свого чоловіка, вірю в Перемогу».

Відтак, зміна мовної парадигми стає додатковим внутрішнім ресурсом, що запускає відновлення психологічного благополуччя (в тій мірі, в якій можливо у цій ситуації), що впливає як на загальний стан особистості, так на її соціальні зв'язки.

Практичні застосування. Дружини військовослужбовців, особливо одразу після від'їзду чоловіка, відчувають значну психологічну навантаженість – страх, тривогу, відповідальність за дітей, побут, фінанси. Вирішення багатьох проблем залежить від чинників зовні:

- соціальна підтримка (сім'я, друзі) виступає важливим ресурсом;
- волонтерська діяльність дружин військових виступає як один із засобів подолати тривогу.

Досі має місце нестача інституційної підтримки – недостатня кількість організованих державних або громадських програм, які б займались саме аспектом психологічної допомоги дружинам мобілізованих чоловіків.

Після отримання чоловіком статусу «військовослужбовець» жінка залишається відповідальною за все, що відбувається вдома. Окрім того, на неї лягає психологічна підтримка чоловіка, який має бути впевнений у надійності свого тилу для повноцінного виконання бойової задачі. Тому так важливо, щоб вона не залишилась з цією проблемою один на один. Актуальним є розроблення нові підходи задля надання психологічної допомоги таким жінкам.

Література

1. Романовська Л. І, Кравчина Т. В. До питань розуміння проблематики психологічної допомоги. Збірник тез доповідей V Міжнародної науково-практичної конференції «Освіта під час війни: розвиток інформаційно-аналітичного забезпечення, цифрова трансформація, євроінтеграція», 23 жовтня 2023 р. URL:https://iea.gov.ua/wp-content/uploads/2023/11/book-of-abstracts_ssi-iea_2023.pdf#page=135
2. Сторож О. Психологічне благополуччя жінок в умовах війни: теоретичні аспекти феномену. Психологія: реальність і перспективи. Збірник

наукових праць РДГУ. 2025. №24. URL:
https://prap.rv.ua/index.php/prap_rv/article/view/440

3. Результати спеціального опитування для Університету Східної Англії «Зміна ролей: як війна вплинула на сімейне життя українських жінок»

URL:<https://gradus.app/en/open-reports/changes-roles-how-war-has-affected-family-life-ukrainian-women/?utm>

4. Батаєва К. В. Дружини українських військовослужбовців-камбатантів: допінг-стратегії та ресурс соціального капіталу. Ukr. socium, 2023, 1(84): 112-135

URL:<https://ukr-socium.org.ua/uk/archive/1-84-2023/druzhyny-ukrainskykh-vijskovosluzhbovtziv-kombatantiv-kopinh-stratehii-ta-resurs-sotsialnoho-kapitalu/>

ПСИХОЛОГІЧНІ СТАНИ ЛЮДЕЙ З ХРОНІЧНОЮ ХВОРОБОЮ НИРОК НА РІЗНИХ ЕТАПАХ РОЗВИТКУ ХВОРОБИ

Заліцаєва Анна Вікторівна

здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти

Херсонського аграрно-економічного університету

Акімова Наталія Володимирівна

доктор психологічних наук, професор,

професор кафедри соціальних та поведінкових наук

Херсонського державного аграрно-економічного університету

akimova_n@ksaeu.kherson.ua

Сучасні епідеміологічні дослідження показали, що стан здоров'я заселення більшості країн Європейського регіону визначають хронічні неінфекційні хвороби, серед яких суттєве місце належить хворобам нирок, у 7,5-10% населення виявляють ознаки ниркової дисфункції. Значення цього чинника зростає з огляду на те, що ураження сечової системи можуть ускладнювати перебіг багатьох хвороб і призводити до прогресуючої ниркової недостатності. Хронічні захворювання значно впливають на якість життя, фізичне самопочуття людей, ментальне здоров'я.

Сучасне суспільство стикається з постійним зростанням кількості хронічних захворювань, що впливають на якість життя значної частини населення. Особливо актуальним є вивчення впливу хронічних хвороб нирок на психологічні стани осіб, оскільки вони часто супроводжуються психологічними та емоційними порушеннями.

Особи, які страждають на хронічні хвороби нирок (ХХН), є особливо вразливою групою, оскільки їхні захворювання безпосередньо впливають на життєві аспекти, як-от: самопочуття, соціальна адаптація, статева функція та здатність до самозабезпечення.

Психологічні аспекти цих захворювань залишаються недостатньо дослідженими, що ускладнює надання ефективної психологічної підтримки та терапії пацієнтам. Важливо враховувати, що психоемоційний стан пацієнтів може значно впливати на перебіг хвороби й ефективність лікування. Окрім цього, розвиток та впровадження нових підходів до психологічної підтримки пацієнтів може сприяти покращенню їхнього емоційного благополуччя, адаптації до хвороби та підвищенню загальної якості життя. Тому дослідження психологічних станів людей із хронічними хворобами нирок є надзвичайно актуальним і важливим.

Мета – виявити психологічні стани на різних етапах розвитку хронічної хвороби нирок для виявлення необхідної підтримки та психологічної адаптації до нового життя

Хвороба з'являється раптово, тоді коли ти її не очікуєш. На стадії усвідомлення діагнозу формується стан емоційного напруження, депресивні тенденції, почуття безпорадності, іноді – гнів і протест проти необхідності обмежень у способі життя. Під час прогресування хвороби зростає психічне навантаження, виникають симптоми тривожно-депресивного спектру, розлади сну, дратівливість, втома, зниження мотивації до лікування.

На етапі підготовки до замісної терапії (гемодіаліз, трансплантація) спостерігається внутрішній конфлікт між бажанням жити і страхом перед медичними процедурами. Пацієнт може переживати втрату контролю над тілом, відчуття соціальної ізоляції. Після початку гемодіалізу часто відзначаються емоційне виснаження, апатія, зниження самооцінки, але з часом можливе формування адаптаційних механізмів і прийняття ситуації. Після трансплантації нирки можливе відновлення оптимістичних настроїв, зростання життєвої активності, проте залишається страх відторгнення органу й потреба у тривалій психологічній підтримці.

Для надання відповідної допомоги, необхідно обрати методику діагностики. Вибір методики залежить від завдання, що стоїть перед психологом, психічного стану хворого, за можливості – згоди пацієнта, ступеня складності психічного порушення [2]. Дослідження психоемоційних станів із хронічними захворюваннями вимагає комплексного методологічного підходу, який всебічно дозволяє оцінити різні аспекти психологічного функціонування пацієнтів. Задля отримання повноти й об'єктивної картини психоемоційних станів осіб, необхідно використовувати поєднання різних методів та методик дослідження [1].

Для вирішення проблеми необхідно запроваджувати консультації психологів, щодо можливих психічних порушень серед пацієнтів, а також підвищувати обізнаність лікарів різних спеціальностей у цій сфері. Психологічна допомога пацієнтам із ХХН повинна бути спрямована на формування адаптаційних стратегій, підвищення стресостійкості, підтримку мотивації до лікування та прийняття нового способу життя.

Відтак, коли відбувається порушення функцій нирок, що мають незворотній процес, то пацієнти переживають різні емоції, які супроводжуються нерозумінням подальшої ситуації. Для подальшого життя пацієнти змушені прийняти захворювання та змінити образ свого життя, а для полегшеного ментального здоров'я людини в цьому стані необхідною є психологічна підтримка психолога, обізнаність лікарів різних спеціальностей.

Література

1. Ліхі Р. Л. теорія емоційних схем. Відмінні особливості /пер. з англ. Київ : Діалектика, 2021. 162 с.
2. Османова А. М., Хоруженко Г. В. Клінічна психологія : навч. посіб. Київ : Університет «Україна», 2023. 183 с.

САМОСПІВЧУТТЯ (SELF-COMPASSION) ЯК РЕСУРС ФОРМУВАННЯ ЗДОРОВОЇ САМООЦІНКИ

Кисленко Анастасія Юріївна

здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти
Херсонського державного аграрно-економічного університету
nastiakyslenko@gmail.com

Акімова Наталія Володимирівна

доктор психологічних наук, професор,
професор кафедри соціальних та поведінкових наук
Херсонського державного аграрно-економічного університету
akimova_n@ksaeu.kherson.ua

Термін «співчуття» (karuṇā, каруна, санскрит) означає глибоку емпатію та бажання допомогти тому, хто страждає, прагнення полегшити його біль. В англomовній психології поняття «self-compassion» перекладається як «самоспівчуття», що передбачає доброзичливе, неосудливе ставлення до себе в моменти страждання, помилок і невдач. За визначенням доктора психологічних наук, професорки психології Техаського університету Крістін Нефф, самоспівчуття складається з трьох компонентів: доброти до себе (self-kindness),

усвідомлення спільності людського досвіду (common humanity) та усвідомленості (mindfulness) [3].

У контексті сучасної психології самоспівчуття розглядається як потужний ресурс психологічного здоров'я, що допомагає уникнути самокритики, тривоги, румінації і сприяє формуванню стабільної здорової самооцінки. Самоспівчуття підтримує емоційну стійкість, покращує мотивацію до розвитку, а також має значення у психолінгвістичних процесах внутрішнього мовлення та самосприйняття.

Метою роботи є дослідити самоспівчуття як ресурс формування здорової самооцінки, здійснити теоретичний огляд і аналіз сучасних емпіричних досліджень, а також розглянути психолінгвістичні аспекти, що впливають на формування внутрішнього підтримуючого мовлення.

Філософські та теоретичні засади. Самоспівчуття має коренями філософію буддизму, концепцію kaṇuṇā – співпереживання і бажання звільнити від страждань [1]. У сучасній психології самоспівчуття детально досліджене як багатовимірне явище, що складається з:

- Доброзичливого ставлення до себе, яке замінює самокритику.
- Усвідомлення, що кожна людина є частиною загальнолюдського досвіду, включно з її недосконалостями.
- Усвідомленості, що допомагає сприймати негативні емоції без відторгнення чи надмірної ідентифікації з ними.

Емпіричні дослідження. Дослідження китайських науковців Chunying Liu, Pingting Lin та Zhiheng Xiong (2024) показали, що самоспівчуття є позитивним предиктором психологічного процвітання та здорової самооцінки серед студентської молоді [2]. Подібні результати численних досліджень зафіксовані також у оглядовій статті Neff (2023) [4]. Самоспівчуття допомагає знизити симптоми депресії, тривожності, розладів харчової поведінки і сприяє підвищенню добробуту.

Психолінгвістичний аспект. Внутрішнє мовлення – це складний психолінгвістичний процес, через який людина веде діалог із собою, формує самосприйняття і самооцінку. Самоспівчуття впливає на цей внутрішній діалог, трансформуючи критичні, негативні висловлювання у підтримуючі та доброзичливі. Доброта до себе проявляється безпосередньо у формуванні позитивного внутрішнього мовлення (self-kindness), що допомагає зменшити самокритику і порушення самовартісності. Усвідомлення спільності людського досвіду (common humanity) додає мовленню сенс приналежності, усвідомлення, що невдачі і страждання – це загальні життєві явища, що знижує ізоляцію в самовідчутті.

Усвідомленість (mindfulness) в контексті внутрішнього мовлення дозволяє людині спостерігати свої думки й емоції без оцінки, не дозволяючи негативним переживанням поглинати свідомість. Це створює основу для більш збалансованого й конструктивного самовисловлення, що безпосередньо впливає на формування здорової самооцінки. Розвиток самоспівчуття модифікує психолінгвістичні патерни внутрішнього мовлення, перетворюючи їх із критичних і знецінюючих на підтримуючі і конструктивні, що є важливою складовою формування стійкої і здорової самооцінки.

Практичні застосування. Розвиток самоспівчуття можливо підтримати через різні техніки, зокрема:

1. Ведення щоденника самоспівчуття.
2. Медитації Loving-Kindness (LKM) [5].
3. Письмові практики співчутливого самодіалогу.

Такі інтервенції ефективно застосовують у психотерапії і психологічній педагогіці для підтримки здорової самооцінки й емоційної стійкості.

Самоспівчуття є важливим ресурсом, що підтримує формування і розвиток здорової самооцінки. Поєднуючи давні філософські традиції з сучасними науковими дослідженнями, воно відкриває нові шляхи для розуміння та підтримки психологічного здоров'я людини в різних контекстах. Упровадження практик самоспівчуття в навчання й терапію має вагомий потенціал задля підвищення якості життя і благополуччя молоді.

Література

1. Стаття «Співчуття до себе і психотерапія», kpt-center.com.ua, 2025. URL: <https://kpt-center.com.ua/statti/spivchuttya-do-sebe-i-psihoterapiya/>
2. Liu C., Lin P., Xiong Z. Self-Compassion and Psychological Flourishing Among College Students. Behavioral Sciences, 2024. URL: <https://www.mdpi.com/2076-328X/14/12/1149>
3. Neff K. D. Self-Compassion: An Alternative Conceptualization of a Healthy Attitude Toward Oneself. Self and Identity, 2003. URL: <https://self-compassion.org/wp-content/uploads/publications/SCtheoryarticle.pdf>
4. Neff K. D. Self-Compassion: Theory, Method, Research, and Intervention. Annual Review of Psychology, 2023. 74. С. 193–218. URL: <https://www.annualreviews.org/docserver/fulltext/psych/74/1/annurev-psych-032420-031047.pdf>
5. Samantha Gerdes, Huw Williams and Anke Karl. Psychophysiological Responses to a Brief Self-Compassion Exercise in Armed Forces Veterans, 2022. URL: <https://www.frontiersin.org/journals/psychology/articles/10.3389/fpsyg.2021.780319/full>

ВПЛИВ ВОЄННОЇ ТРАВМИ НА ЯКІСТЬ МІЖОСОБИСТІСНИХ СТОСУНКІВ У СІМ'І

Колесник Наталія Володимирівна

здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти
Херсонського державного аграрно-економічного університету
n0507297392@gmail.com

Акімова Наталія Володимирівна

доктор психологічних наук, професор,
професор кафедри соціальних та поведінкових наук
Херсонського державного аграрно-економічного університету
akimova_n@ksaeu.kherson.ua

Термін «травма» походить від грецького слова, що буквально перекладається як «рана». Це складне поняття, яке виникло в результаті отриманого досвіду. Воєнна травма може бути як фізичного, так і психологічного походження. Травматичний досвід став непоодиноким, а масовим соціально-психологічним явищем.

Війна змінює звичайну динаміку сімейних узаємин. Бойові дії, втрати, вимушене переселення, розлука з близькими це формує воєнну травму, яка в свою чергу впливає на міжособистісні стосунки у сім'ї. Виникають психологічні наслідки травми: посттравматичний (ПТСР) стресовий розлад, агресія, депресія, конфліктність. Раніше також вивчали вплив воєнних травм на міжособистісні стосунки у сім'ї, але з початком війни з'явилися нові виклики і завдання.

Метою роботи є дослідити вплив воєнної травми на якість міжособистісних стосунків у сім'ї та виявити психологічні чинники, що допоможуть зберегти сімейну гармонію або навпаки зруйнує стосунки і сім'ю. За допомогою теоретичних і емпіричних методів здійснити аналіз сучасних досліджень.

В умовах війни особливо важливо підтримувати сімейні цінності і психологічно здорові стосунки. Воєнні травми мають серйозні психологічні наслідки, які впливають на особистість, а і на всю сімейну систему. Психологічні наслідки призводять до виникнення агресій, тривожності, депресії, почуття провини. Насамперед важливо розуміти, що особистість оптимально адаптується після травми якщо в сім'ї панувала любов, турбота, взаєморозуміння, повага. На мою думку, це найкращі ліки на сьогоднішній день. Водночас потрібною є також допомога; зовні це психологічна допомога як військовому, так і сім'ї, щоб допомогти адаптуватися в сучасних реаліях.

Науковець А. Клименко у своїй роботі зазначила ключове завдання, потрібною є підготовка у формуванні стійкості до психологічних викликів. Це, на мою думку, зменшить психологічну травму при виникненні стресових ситуацій. Виникають випадки непорозуміння у військового з побратимами, з керівництвом, сімейні проблеми, які нерідко призводять до самогубства. На думку Ю. Попика, здорова психіка пов'язана і з фізичним здоров'ям. Для здорового психологічного стану потрібна підтримка керівництва, які будуть надавати підтримку, буде присутнє розуміння важливості психічного здоров'я. На виникнення психологічних травм впливають такі чинники: характер, освіта, стосунки між батьками і дітьми. Слід виробити розуміння психо-емоційного стану дружини військового; того, як подолати психологічні травми і покращити міжособистісні стосунки і допомогти іншим сім'ям і стати джерелом відновлення й адаптації військового, що вплине на сім'ю. Слід спиратися на системне використання методів психоосвіти, групових консультацій і сімейної терапії (Л. Балачій).

Розкриємо потенціал психологічних методів в описуваному смисловому полі.

Емпіричні методи нададуть зібрати дані через контрольоване дослідження, анкетування, тестування, спостереження, що сприятиме більш детальному дослідженню проблеми, віднайденню варіантів надання допомоги.

Теоретичні методи уможливлять об'єктивне осмислення зібраних емпіричних даних. Аналогія надасть змогу порівняти психічні явища за їх подібністю / наявністю суголосних процесів тощо.

Задля збереження держави немає нічого ціннішого за життя. Життя військового безцінне, і його самопочуття, а насамперед психологічне здоров'я, яке в подальшому впливає і на його сім'ю. Збереження психологічного здоров'я – одна з найголовніших завдань сьогодення, збереження нації і культури залежить від цього.

Література

1. Клименко А. С. Психологічна стійкість особового складу 5а у військовій службі. *Успіхи і досягнення в науці*. 2024. URL:<https://doi.org>.
2. Попик Ю. Психологічна стійкість військовослужбовців при виконанні бойових завдань. *Psychology Travelogs*. 2023. URL : <https://doi.org>
3. Балагій Л. О. Психологічний вплив військової служби на сімейні стосунки: *Адаптація військових та їх родин*. UNIVERSUM N14/2024. <https://archive.liga.science>article>download>.

ІНТЕГРАЦІЯ «ТІНІ» ЯК СПОСІБ ПОДОЛАННЯ ДЕСТРУКТИВНОЇ ХАРЧОВОЇ ПОВЕДІНКИ

Конончук Оксана Юріївна

здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти
Херсонського державного аграрно-економічного університету
ksanusja84@gmail.com

Акімова Наталія Володимирівна

доктор психологічних наук, професор,
професор кафедри соціальних та поведінкових наук
Херсонського державного аграрно-економічного університету
akimova_n@ksaeu.kherson.ua

Термін «деструктивна харчова поведінка» означає патерн харчових дій і установок, який порушує фізіологічні, психологічні або соціальні функції людини, виражається в компульсивному або дестабілізуючому ставленні до їжі (наприклад, переїдання, навмисне голодування, надмірний контроль над їжею), і часто є способом регуляції емоцій, низької самооцінки або внутрішніх конфліктів.

Проблема порушень харчової поведінки є актуальною: емоційне заїдання, булімія, компульсивне переїдання – це не лише питання фізичного здоров'я, а й психічного благополуччя. Дослідження показують, що емоційне переїдання корелює з депресією, тривожністю, імпульсивністю та іншими психологічними труднощами [4; 5].

Аналітична психологія та юнгіанські підходи (зокрема, робота з Тінню) досі недостатньо інтегровані в прикладні моделі психотерапії харчової поведінки. Глибше розуміння, як Тінь впливає на харчову поведінку, сприятиме більш активному впливу при застосуванні терапевтичних підходів і підвищити їх ефективність.

Метою цієї роботи є аналіз інтеграції Тіні в аналітичній психології Юнга як потенційного механізму психічної трансформації та відновлення здорових «стосунків» із їжею.

У сучасному психологічному дискурсі деструктивну харчову поведінку розглядають не лише як біологічне або поведінкове явище, але і як прояв глибших психічних процесів. З точки зору аналітичної психології К. Г. Юнга, одним із таких процесів може бути інтеграція «Тіні» – тієї частини психіки, яка містить неприйняті, витіснені або несвідомі аспекти «Я». Через конфлікт із Тінню люди можуть звертатися до їжі як до символічного «способу говорити» з

несвідомим. Відтак, процес інтеграції Тіні може стати шляхом до відновлення більш здорових, свідомих, гармонійних стосунків із їжею.

Аналітична психологія ґрунтована на концепції несвідомого, яке містить архетипи – універсальні образи, спільні для людей. Одним із ключових архетипів є Тінь – це частина психіки, що складається з витіснених, неприйнятих якостей, які особистість або культура вважає «неприйнятними». Інтеграція Тіні – це не її знищення, а прийняття й включення в структуру „Я”. Це важлива частина процесу індивідуації – руху до цілісності [4]. У контексті харчової поведінки Тінь може проявлятися через імпульси до забороненої їжі, почуття провини, агресію, потяг до задоволення, внутрішні конфлікти між контролем і спонтанністю. Також один з можливих тіньових аспектів у жінок – «Негативна Мати»: архетипічна фігура, яка живе всередині і проявляється через харчову поведінку, контроль, самокритику та втрату зв’язку з тілом [3]. З точки зору Юнга, переїдання або емоційне заїдання може бути способом «контакту» з тіньовими частинами себе, способом їх символічного вираження й інтеграції.

Сучасні дослідження в галузі харчової поведінки підтверджують тісний зв’язок між емоційним харчуванням і психічними чинниками. Наприклад, дослідження показало, що негативне емоційне харчування (emotional eating) корелює з тяжкістю переїдання (binge eating), і деякі аспекти уважності (mindfulness) можуть змінювати цю асоціацію [6]. Інше дослідження серед підлітків з ожирінням виявило зв’язок між когнітивним злиттям (cognitive fusion) та емоційним переїданням [5]. Також зростає інтерес до інтуїтивного харчування (intuitive eating) як протилежного емоційному заїданню підходу: дослідження показують, що люди, які практикують інтуїтивне харчування, мають менше емоційного переїдання та кращу регуляцію харчової поведінки [4]. Хоча ці дослідження не використовують юнгіанську термінологію прямо (наприклад, «Тінь»), вони надають емпіричні дані про механізми, які можуть бути інтерпретовані через призму інтеграції несвідомого.

Мову, якою люди говорять про їжу, часто можна проаналізувати як відображення їх внутрішніх психічних конфліктів.

Наприклад, фрази типу «я не можу зупинитися», «це мене контролює», «я слабка», «їжа – моє єдине заспокоєння» можуть свідчити про присутність тіньових аспектів – сорому, провини, страхів або глибокого бажання. Через лінгвістичний аналіз (аналіз мовних патернів, метафор, повторюваних символів) можна виявити, які частини «несвідомого» виявляють себе через стосунки з їжею. Психолінгвістика у такий спосіб може стати інструментом діагностики рівня інтеграції Тіні і навіть терапевтичним ресурсом – репозначення тіньових частин через мову, метафору, символ.

Практичні застосування

1. Психотерапевтична робота: використання методів аналітичної психології – активна уява (active imagination), аналіз снів, робота з образами, асоціації; для ідентифікації й інтеграції тіньових аспектів, пов'язаних із харчовою поведінкою.

2. Навчальні групи / семінари: проведення психоосвітніх заходів (для клієнтів або груп підтримки), де учасники вчаться розпізнавати свої тіньові патерни (наприклад, мовні метафори, внутрішні установки), висловлювати їх творчо (через малювання, метафору, письмові інтерактивні практики).

3. Майндфулнес та інтегративні техніки: поєднання юнгіанської роботи з сучасними підходами, як-от усвідомленість (mindfulness), щоб підтримати процес інтеграції. Наприклад, практики, що допомагають підвищити «acting with awareness» або зменшити реактивність, як показують дослідження, можуть пом'якшувати зв'язок між емоційним харчуванням та переїданням. [6]

4. Індивідуальна діагностика й супровід: розроблення інтерв'ю або анкет для виявлення мовних, символічних проявів Тіні в клієнтів із харчовими проблемами.

Висновки

1. Інтеграція Тіні за юнгіанською психологією – це потужний механізм, який здатен розкрити аспекти деструктивної харчової поведінки.

2. Емпіричні дослідження емоційного переїдання, когнітивного злиття та інтуїтивного харчування підтримують ідею, що внутрішні (несвідомі) конфлікти відіграють ключову роль у формуванні шкідливих харчових патернів.

3. Лінгвістичний аналіз мови клієнтів може бути діагностичною та терапевтичною стратегією для виявлення Тіні та її інтеграції.

4. Практична імплементація (через психотерапію, групові заходи, майндфулнес) може допомогти людям інтегрувати свої тіньові аспекти, зменшити емоційне переїдання й побудувати більш здорові стосунки з їжею.

5. Подальші дослідження рекомендовано зосередити на міждисциплінарних підходах: поєднуючи юнгіанську психологію, когнітивно-поведінкову терапію, майндфулнес і психолінгвістичні методи, щоб розробити ефективні програми терапії та профілактики.

Література

1. Книга Стайн М. Юнгівська карта душі: Введення в аналітичну психологію/Пер. з англ. - Видавництво «Сучасна психологія», 2012. 256с.

2. Cognitive Fusion and Emotional Eating among Adolescents with Obesity: A Preliminary Cross-Sectional Study. Anna Guerrini Usubini et al. Int J Environ Res Public Health. 2022. https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/36429574/?utm_source
3. Eating Disorders as an Addiction to Perfection. Kiva Farah. 2023. <https://appliedjung.com/eating-disorders/>
4. Emotional and intuitive eating: an emerging approach to eating behaviours related to obesity. Feride Ayyıldız et al. J Nutr Sci. 2023. https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/36843981/?utm_source
5. The Cognitive, Behavioral, and Emotional Aspects of Eating Habits and Association With Impulsivity, Chronotype, Anxiety, and Depression: A Cross-Sectional Study Carla Aoun et al. Front Behav Neurosci. 2019. https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/31555108/?utm_source
6. Understanding the relationship between negative emotional eating and binge eating: The moderating effects of acting with awareness and non-reactive mindfulness. Wesley R Barnhart et al. J Clin Psychol. 2021 Sep. https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/33561322/?utm_source

МОВА ТА ЕМОЦІЇ: ЯК МОВА ВПЛИВАЄ НА ЕМОЦІЙНИЙ ІНТЕЛЕКТ ЛЮДИНИ

Копил Ольга Владиславівна

здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти

Херсонського державного аграрно-економічного університету

ollyagera@gmail.com

Акімова Наталія Володимирівна

доктор психологічних наук, професор,

професор кафедри соціальних та поведінкових наук

Херсонського державного аграрно-економічного університету

akimova_n@ksaeu.kherson.ua

Емоційний інтелект – це здатність людини усвідомлювати, розуміти та керувати власними емоціями, а також емоціями інших. Це ключ до успішної комунікації, ефективного вирішення конфліктів та побудови глибоких стосунків, в тому числі з самим собою. При цьому важко переоцінити вплив мови в цьому процесі. Мова є не лише засобом комунікації та передачі інформації, але й потужним когнітивним інструментом, який активно формує та модулює емоційний стан людини. Слова, інтонація, ритм та синтаксис містять емоційне забарвлення (валентність та інтенсивність), все це має сильний вплив

на емоційний інтелект людини. Мовлення сприяє процесам розуміння та усвідомлення власних емоцій, проявляється співпереживання.

Вплив мовлення на внутрішній емоційний стан

Мова – це не просто набір слів, якими ми спілкуємося. Це інструмент, який чинить вплив на формування наших думок, емоцій та вчинків. Так, вибір слів та внутрішній діалог (саморозмова) безпосередньо впливають на активацію нейронних шляхів, пов'язаних з позитивними чи негативними афектами. Встановлено, що акт вербалізації (називання) інтенсивної емоції (наприклад, «Я відчуваю гнів» замість просто «Я злий») може зменшити її інтенсивність, активуючи префронтальну кору й регулюючи лімбічну відповідь. Це називається Ефект лабелінгу (Affect labeling) [5]. Якщо людина має багатий словниковий запас для опису своїх та чужих почуттів (наприклад, розрізняє «сум», «туга», «меланхолія», «розпач» замість просто «мені погано»), вона:

- більш самоусвідомлена, бо точне називання емоції допомагає її ідентифікувати, а отже, зрозуміти її причину та механізм дії;
- ефективніше будує процес спілкування, бо чітке формулювання емоцій дозволяє іншим зрозуміти внутрішній стан один одного, зменшуючи ймовірність непорозумінь;
- уміє дистанціюватися від емоцій та брати їх під контроль, замість того, щоб діяти імпульсивно.

Важливою складовою також є частота промовляння тих чи інших слів людиною. Так, систематичне використання слів із позитивною валентністю у саморозмові (наприклад, фокусування на словах «можливість», «сила», «прогрес», «щастя») може підвищити стійкість та оптимізм. Водночас концентрація на словах із негативним забарвленням підвищує рівень тривожності та, навіть, має негативний вплив на сон людини [3].

Мова як ключ до зміни думок та емоцій

Ми формуємо наші думки, використовуючи мову. При цьому для людського сприйняття важливими є не лише конкретні слова, але й розуміння часу. Так, використання умовного часу («Якби я зробив») дозволяє людині ментально створювати й обробляти альтернативні реальності. Умовний спосіб використовується для вираження гіпотетичних ситуацій, бажань, порад або нереалізованих можливостей. Наприклад, коли людина розмірковує про те, якби вона вчинила інакше в минулому, і теперішній результат є негативним, це часто викликає жаль, розчарування, відчуття втрати або навіть провини. Цей вид умовного мислення є формою румінації (нав'язливого обмірковування), яка може посилювати тривогу й депресивні стани. Або ж навпаки, уявлення гіршого альтернативного сценарію може викликати почуття полегшення та

допомагає цінувати поточний стан. До того ж використання умовного часу при обговоренні травматичних подій полегшують подолання травми [1].

Використання теперішнього часу для обговорення майбутніх подій також розглядають у контексті лінгвістичного фреймінгу. Наприклад, коли замість «Через два роки я матиму будинок», людина проговорює «Я матиму будинок». Мовленеві звороти з погляду когнітивної психології розкрито у смисловому полі теорії рівня конструювання (Construal level theory) [6]. Теорія стверджує, що чим далі подія перебуває в часі (психологічно віддалена), тим більш абстрактно і високорівнево ми її конструємо (узагальнюємо). Чим ближче подія, тим більш конкретно, детально і низькорівнево ми її уявляємо. Використання теперішнього часу створює відчуття, що подія вже почалася або є твердо запланованою і неминучою, а також зменшує психологічну дистанцію, змушуючи мозок обробляти майбутню подію як більш реальну, конкретну та актуальну. Використання теперішнього часу робить переваги чи ризики більш живими та невідкладними, що безпосередньо впливає на емоційний стан і мотивацію.

Мова – це потужний чинник, що конструє наш емоційний світ. Усвідомлення взаємозв'язку «мова-емоції» має важливе значення для психотерапії, освіти та підвищення загальної емоційної грамотності. Розвиток навичок емоційно-грамотного мовлення (точне описування почуттів, використання «Я-повідомлень», уникнення категоричних оцінок) є основою для кращого розуміння себе та покращення міжособистісних стосунків. «Правильний» вибір часових оборотів при промовлянні планів або минулих подій може сприяти більш результативному й усвідомленому проживанню життя людиною. Мова є ключем до емоційного інтелекту та може або сприяти його розвитку, або ж, навпаки, сприяти погіршенню. Розвиваючи мовні навички, збагачуючи словник емоцій, вивчаючи нові мови, удосконалюючи якість мовлення, ми безпосередньо інвестуємо у свій емоційний інтелект, що надає можливість не просто жити, а й усвідомлено керувати своїми реакціями й будувати гармонійні стосунки з оточенням.

Література

1. Галієва О. М. Теоретичний аналіз поняття «тривожність». *Теорія і практика сучасної психології*. Вип. № 6. 2018. С. 107–110.
2. Деніел Гоулман Емоційний інтелект. Харків : Vivat, 2018. 512 с.
3. Іонов І. А. Фізіологія вищої нервової діяльності : навч. посіб. / І.А. Іонов, Т.Є. Комісова, А.В. Мамотенко, С.О. Шаповалов. Харків : ФОП Петров В.В., 2017. 143 с.

4. Маруненко І. М. Анатомія, фізіологія, еволюція нервової системи : навч. посіб. / І. М. Маруненко, Є. О. Неведомська, Г. І. Волковська. Київ : «Центр учбової літератури», 2013. 184 с.

5. Marks EH, Walker RS, Ojalehto H, Bedard-Gilligan MA, Zoellner LA (2019-02-01). Affect Labeling to Facilitate Inhibitory Learning: Clinical Considerations. Cognitive and Behavioral Practice. – 2019 – 201-213 p.

6. Paul Ekman Emotions Revealed: Understanding Faces and Feelings. United Kingdom Orion, 2004. 304 p.

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКИ МІЖ ЯКІСТЮ СТОСУНКІВ ІЗ БАТЬКАМИ ТА ПОДАЛЬШИМИ СОЦІАЛЬНИМИ Й ЕМОЦІЙНИМИ НАСЛІДКАМИ У ДІТЕЙ, ЯКІ ЗРОСТАЮТЬ В УМОВАХ ВІЙНИ

Кравчук Олена Вікторівна

здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти
Херсонського державного аграрно-економічного університету
nastiaakyslenko@gmail.com

Акімова Наталія Володимирівна

доктор психологічних наук, професор,
професор кафедри соціальних та поведінкових наук
Херсонського державного аграрно-економічного університету
akimova_n@ksaeu.kherson.ua

Війна є потужним деструктивним чинником, який впливає не лише на фізичну безпеку, а й на емоційний, когнітивний й соціальний розвиток дитини. У цих умовах якість стосунків із батьками набуває визначального значення як психологічний буфер, що може пом'якшити або, навпаки, посилити наслідки психотравматичного досвіду.

Дослідження останніх років засвідчують, що діти, які мають стабільні, підтримувальні й емоційно чутливі стосунки з батьками, демонструють вищий рівень емоційної регуляції, соціальної компетентності та психологічної стійкості [1; 2]. Теорія прив'язаності Дж. Боулбі розглядає стосунки між дитиною і первинним опікуном як базовий механізм формування відчуття безпеки, довіри та здатності справлятися зі стресом. В умовах війни, коли зовнішнє середовище стає непередбачуваним, саме внутрішня модель прив'язаності визначає, чи сприйматиме дитина світ як безпечний чи загрозливий [3]. Психологічні механізми впливу якості батьківських стосунків на розвиток дитини можна розглядати через призму емоційної регуляції, віддзеркалення афектів і процесів нейропсихологічної інтеграції.

Дослідження показують, що діти, які отримують від батьків емоційне віддзеркалення, підтримку і валідацію почуттів, мають нижчий рівень симптомів посттравматичного стресового розладу (ПТСР) та тривожності [4; 5]. Зокрема, теплі, стабільні стосунки сприяють активації парасимпатичної нервової системи, зменшуючи рівень фізіологічного збудження, що допомагає дитині відновити гомеостаз після пережитих стресових подій [6]. Натомість емоційно холодні, непослідовні або травматичні взаємини з батьками можуть поглиблювати психологічні наслідки війни. Відсутність емоційного контакту посилює відчуття самотності, страху та безпорадності, що, у свою чергу, спричиняє дисрегуляцію афектів, труднощі з емпатією й формуванням соціальних зв'язків. Такі діти схильні до гіперзбудження, агресивності або навпаки – емоційного «застигання» й відчуження [7]. Окрім того, якість батьківської підтримки впливає на когнітивну інтерпретацію подій війни. Якщо батьки демонструють упевненість, послідовність і здатність справлятися з власними емоціями, діти засвоюють моделі конструктивного подолання стресу. У протилежному випадку – при дезорганізованих або травматичних узаєминах – дитина засвоює моделі безпорадності й тривожності, що формують основу майбутніх психоемоційних труднощів [8].

Важливим психологічним механізмом є також спільне переживання травматичного досвіду в межах сім'ї. Коли батьки не уникають теми війни, а допомагають дитині осмислювати події, називати емоції та відновлювати почуття контролю, це знижує інтенсивність травматичних симптомів і сприяє формуванню адаптивних схем реагування [9]. Навпаки, емоційне «замовчування» або надмірна тривожність дорослих передаються дітям через процес емоційного зараження, підвищуючи їхню вразливість до психотравми.

Відтак, якість стосунків із батьками в умовах війни виступає ключовим медіатором між зовнішнім стресором і внутрішнім психоемоційним станом дитини. Через механізми емоційної регуляції, віддзеркалення афектів, формування прив'язаності й когнітивну інтерпретацію досвіду батьки створюють для дитини або «психологічний щит», або, навпаки, «відкриті ворота» для розвитку травми. Підтримка позитивних батьківсько-дитячих стосунків має бути центральним напрямом психологічної допомоги дітям, які переживають війну. Психоедукація батьків, розвиток емоційної компетентності, навичок саморегуляції та здатності до емпатійного спілкування є основою профілактики довготривалих емоційних і соціальних порушень у дітей.

Література

1. Bowlby J. Attachment and Loss. Vol. 1: Attachment. – New York: Basic Books, 1982.

2. Mikulincer M., Shaver P. R. Attachment in Adulthood: Structure, Dynamics, and Change. – New York: Guilford Press, 2016.
3. Bretherton I. The origins of attachment theory: John Bowlby and Mary Ainsworth. *Developmental Psychology*. 1992. № 28(5). С. 759–775.
4. UNICEF. The impact of war on children: Evidence from Ukraine. – Geneva, 2023.
5. Masten A. S., Narayan A. J. Child development in the context of disaster, war, and terrorism: Pathways of risk and resilience. *Annual Review of Psychology*. 2012. № 63. С. 227–257.
6. Porges S. W. The Polyvagal Theory: Neurophysiological Foundations of Emotions, Attachment, Communication, and Self-Regulation. New York: Norton, 2011.
7. Lieberman A. F., Van Horn P. Psychotherapy with Infants and Young Children: Repairing the Effects of Stress and Trauma on Early Attachment. New York: Guilford Press, 2011.
8. Feldman R. Parent–infant synchrony and the construction of shared timing; physiological precursors, developmental outcomes, and risk conditions // *Journal of Child Psychology and Psychiatry*. 2007. № 48(3–4). С. 329–354.
9. APA. Children and Trauma: Tips for Parents and Educators. – Washington, DC: American Psychological Association, 2022.

ПІДВИЩЕННЯ САМООЦІНКИ У ЖІНОК ЗА ДОПОМОГОЮ МЕТАФОРИЧНИХ КАРТ

Кузьмич Олена Олександрівна

здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти
Херсонського державного аграрно-економічного університету
olenakuzmich72@gmail.com

Акімова Наталія Володимирівна
доктор психологічних наук, професор,
професор кафедри соціальних та поведінкових наук
Херсонського державного аграрно-економічного університету
akimova_n@ksaeu.kherson.ua

Від моменту пробудження і до вечірнього спочинку десятки, а то й сотні разів на день ми оцінюємо себе – свій зовнішній вигляд, роботу, вчинки, слова, дії. Ми самі собі даємо певну оцінку, тобто постійно здійснюємо процес самооцінювання.

У Словнику української мови зазначено, що самооцінка – це оцінка самого себе, своїх гідностей і недоліків (8). Словник із соціальної роботи

визначає, що самооцінка – це почуття власної гідності, оцінка людиною своїх сил та здібностей [7]. Згідно із Психологічним тлумачним словником, самооцінка – це оцінка особистістю самої себе, своїх можливостей, якостей і місця серед інших людей. Належачи до ядра особистості, вона є важливим регулятором поведінки [9]. Відтак, у різних наукових підходах самооцінка розглядається як складне багатокomпонентне утворення, що поєднує когнітивний (знання про себе), емоційний (ставлення до себе) та поведінковий (реакції, дії) аспекти.

Тема самооцінки є актуальною у всі часи – ще від античності філософи намагалися осмислити природу людини, її здатність пізнавати себе й оцінювати власні вчинки. Кожна нова епоха додавала нових смислів і викликів у розуміння явища самооцінки.

У сучасному світі питання формування адекватної самооцінки особливо гостро постає серед жінок. Соціальні очікування, інформаційний тиск, постійні порівняння себе з іншими в медіапросторі нерідко приводить до зниження рівня самоповаги, невпевненості у власних силах та емоційного виснаження. У зв'язку з цим актуальним є пошук ефективних психологічних засобів, які допоможуть жінкам відновити гармонійне ставлення до себе, прийняти власну унікальність і внутрішні ресурси. Одним із таких інструментів є метафоричні асоціативні карти (МАК) – сучасний метод, який через роботу з образами допомагає відкрити внутрішній світ людини, сприяє прийняттю себе та підвищенню рівня самооцінки.

Метою роботи є дослідити процес підвищення самооцінки в жінок за допомогою метафоричних асоціативних карт (МАК)

Американський психолог і філософ Вільям Джеймс наприкінці 19 ст. у праці «Принцип психології» уперше використав термін «самооцінка». Він визначав самооцінку як співвідношення між реальними досягненнями людини та її прагненнями. Після Вільяма Джеймса багато психологів розширювали та розвивали це поняття, такі як Р. Кеттелл, Г. Оллпорт, К. Юнг, З. Фрейд, О. Романовський, Т. Гура, Н. Підбуцька, Ю. Панфілов та інші [9]. Зокрема, Н. Бранден у своїй праці «6 стовпів самооцінки» визначає це поняття як упевненість у своїй здатності думати, приймати основні життєві виклики, впевненість у своєму праві на щастя й успіх, відчуття того, що ми заслуговуємо, маємо право проголошувати свої потреби і бажання, досягаючи значних для нас результатів і пожинати їхні плоди. Сутність самооцінки в тому, щоб довіряти власному розуму і твердо знати, що ти гідний щастя [6].

Самооцінка є одним із провідних чинників – фундаментом, завдяки якому людина стає особистістю. За змістовним наповненням самооцінка має такі

рівні: завищена, занижена й адекватна. О. Бойко зазначає, що занижена самооцінка є характерною для людини, яка не може адекватно оцінити свої таланти й позитивні якості, а применшує їх, не вірить у свої сили, невпевнена, скромна і сором'язлива, нерішуча, комфортна, потребує схвалення своїх дій від людей, має страх до поставлення високих цілей [1].

Одним з ефективних методів для роботи із заниженою самооцінкою є арттерапія. Вона спрямована на створення безпечного простору для можливості досліджувати свої переживання й почуття. Використання малюнків дозволяє клієнтам візуалізувати свої емоції та відрефлексувати стан, який може бути складно описати словами. Зокрема, метафоричні карти допомагають учасникам усвідомити глибинні переживання та бар'єри, які вони можуть не розуміти на свідомому рівні. Цей метод заснований на проєктивній техніці, яку активно досліджував З. Фрейд у рамках психоаналізу, а також К. Г. Юнг, який у своїй практиці працював з архетипами й символами для доступу до несвідомого. Перші метафоричні асоціативні карти «ОН Cards» були створені в 1975 році художником Е. Раманом у співпраці з психотерапевтом М. Егетмайером [3].

Психолінгвістичний аспект

За допомогою мови суб'єкт мовлення створює власний соціальний світ як символічний Всесвіт, в якому узагальнюється його досвід повсякденності. Мова – це не просто засіб вираження, це «формотворчі матриці» (Ф. Бекон), це топологія суб'єкта, межі його професії, сфера його втручання, що окреслює людське «Я», його самосвідомість(2). Позитивні вислови й образи підвищують самооцінку, а негативні – знижують її. МАК є потужним інструментом, який дозволяє м'яко, і водночас глибоко взаємодіяти з емоціями, внутрішніми образами й досвідом клієнта. Їх ефективність залежить від професіоналізму фахівця, гнучкості методики та готовності клієнта до самопізнання[4].

Самооцінка відображає інформацію про себе, яку людина отримує від інших, а також своє власне усвідомлення особистісних якостей. Її формування залежить від життєвих обставин. Метафоричні асоціативні карти допомагають усвідомити власні переживання, скоригувати внутрішній діалог і розвивати позитивне ставлення до себе. Інтеграція МАК у психологічну практику відкриває нові можливості для розвитку та зцілення.

Література

1. Бойко О., & Горун Г. Самооцінка як важливий критерій становлення особистості. Вісник Національного університету оборони України, 2023. № 72(2). С. 29–34- <https://doi.org/10.33099/2617-6858-2023-72-2-29-34>

2. Газнюк Л. Повсякденна мова як індикатор внутрішнього світу мовлення. 2025. <https://nauka.nlu.edu.ua/nauka/wp-content/uploads/2025/03/pyvovarov-zbirnyk-tez.pdf#page=14>
3. Давіденко В. В. Арттерапія в роботі з жінками з низькою самооцінкою та страхом самовираження - <http://ds.forlan.org.ua:80/handle/123456789/680>
1. Матійків Ірина Метафоричні асоціативні карти як інструмент психологічної практики <https://sci.ldubgd.edu.ua/bitstream/123456789/15880>
4. Михайлишин У. Б., Гернешій М. В. Поняття самооцінки у вітчизняній та зарубіжній психології <https://books.google.pl/books?hl=uk&lr=&id=vQ7CEAAAQBAJ&oi=fnd&pg=PA390&>
5. Бранден Н. 6 стовпів самооцінки. <https://kngnator.com/book/shest-stolpov-samoocenki>
6. Словник із соціальної роботи <http://slovopedia.org.ua/98/53409/1037159.html>
7. Словник української мови в 11 томах. <https://slovnyk.ua/index.php?swrd>
8. Ушкалова Л. В., Шаполова В. В. Самооцінка та її формування в процесі особистого розвитку <https://repository.kpi.kharkov.ua/server/api/core/bitstreams/bc55e73c-efef-491f-bd62-56758b83ba6a/content>
9. Шапар В. Б. Сучасний тлумачний психологічний словник. Харків : Прапор, 2007. 640 с. ISBN 966-7880-85-0

ТРАНСФОРМАЦІЯ СЕНСІВ В УМОВАХ ВІЙНИ

Майборода Маргарита Анатоліївна

асистент кафедри соціальних та поведінкових наук

Херсонського державного аграрно-економічного університету

maiboroda_m@ksaeu.kherson.ua

Поняття «сенси життя» розглядається у психології як усвідомлена людиною система цінностей, цілей і мотивів, що надають їй існуванню значущості. У періоди кризових подій, особливо під час війни, структура життєвих сенсів зазнає істотних змін, оскільки руйнуються попередні смислові орієнтири та виникає потреба у переосмисленні власного досвіду, життєвих пріоритетів і цінностей.

Сенс життя є базовим конструктом психологічного функціонування особистості. В умовах війни відбувається не лише фізичне, а й глибоке психологічне випробування людини, яке активізує кризові процеси самоусвідомлення. Трансформація сенсів у цей період пов'язана з пошуком нових джерел стабільності, надії й цінностей, які допомагають зберегти цілісність «Я» у межах екзистенційної невизначеності (Булах, 2015; Черезова, 2016).

Метою роботи є проаналізувати процес трансформації життєвих сенсів особистості в умовах війни та визначити психологічні механізми адаптації, які сприяють подоланню життєвих криз.

Філософські та теоретичні засади

За І. Булах (2015), життєва криза – це переломний момент у становленні особистості, коли виникає дисонанс між усталеними цінностями та новими життєвими обставинами. І. Черезова (2016) підкреслює, що саме криза стимулює особистісний розвиток, активізуючи пошук нових сенсів і життєвих орієнтирів. У контексті війни сенси набувають екзистенційного виміру: життя, свобода, гідність, любов і солідарність стають центральними цінностями. Відбувається переосмислення пріоритетів – із матеріальних і професійних до духовних і міжособистісних.

Психологічні механізми трансформації сенсів

1. **Переосмислення цінностей** – втрата безпечного середовища стимулює пошук внутрішніх ресурсів і формування нових життєвих орієнтирів.

2. **Ідентифікація з колективним досвідом** – переживання війни як спільного досвіду посилює почуття єдності та спільної мети.

3. **Смислова реконструкція** – створення нових інтерпретацій подій, які дозволяють інтегрувати травматичний досвід у власну біографію.

4. **Підтримка духовних і моральних смислів** – збереження віри, любові, доброти як протидії руйнуванню й насильству.

Емпіричні аспекти (на основі теоретичних положень)

Дослідження життєвих криз (Булах, 2015; Черезова, 2016) свідчать, що криза є не лише джерелом деструкції, але й потенціалом для оновлення. Людина, проходячи через втрату і біль, здатна віднайти нові сенси, які ґрунтуються на особистісному зростанні, прийнятті та здатності діяти в умовах невизначеності.

Практичні застосування

- **Психологічна підтримка ветеранів і цивільного населення** через смислоорієнтовані підходи (логотерапія, нарративна терапія).

- **Групові програми реконструкції сенсів**, що допомагають інтегрувати травматичний досвід і сформувати нові життєві цілі.

- **Освітні ініціативи**, спрямовані на розвиток стійкості й усвідомлення особистісної цінності навіть у кризових умовах.

Трансформація сенсів в умовах війни є природною реакцією психіки на глибокі соціальні потрясіння. Вона може мати як деструктивний, так і конструктивний характер – залежно від рівня внутрішньої зрілості, підтримки та здатності до рефлексії. Осмислення власного досвіду, збереження гуманістичних цінностей і відкритість до змін є визначальними умовами психологічного відновлення особистості.

Література

1. Булах І. С. *Психологія життєвих криз особистості: навч. посіб.* Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2015. 110 с.
2. Черезова І. О. *Психологія життєвих криз особистості: навчальний посібник [для студентів ВНЗ]*. Бердянськ : БДПУ, 2016. 193 с.
3. Титаренко Т. М. Життєвий світ особистості : у межах і за межами буденності. Київ : Либідь, 2003. 376 с.
4. Титаренко Т. М. Кризове психологічне консультування. Київ : Главник, 2004.
5. <https://journals.cusu.in.ua/index.php/psychology/article/view/131>

ЕСТЕТИКА МОВЛЕННЯ ЯК КЛЮЧОВИЙ ІНСТРУМЕНТ СЕРВІСНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

Огаренко Тетяна Анатоліївна

кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри економіки, підприємництва
та готельно-ресторанної справи

Центральноукраїнського національного технічного університету
tetogarenko@gmail.com

У сфері обслуговування щонаменша дрібниця має значення – від інтер'єру приміщення до інтонації, з якою звертаються до клієнта. Часто саме мовлення персоналу формує перше (а подекуди – й останнє) враження про компанію. Естетика мовлення – це не просто правильність чи ввічливість, а гармонія змісту, форми, інтонації й емоційного забарвлення, яка створює комфортне середовище для комунікації.

У сучасному світі для співробітників будь-якої фірми визначальним стає вміння комунікувати, тому погоджуємося з думкою, що «невід'ємною ознакою освіченої, всебічно розвиненої людини є висока мовна культура, тобто вміння

активно використовувати як знаряддя спілкування сучасну літературну мову з усіма багатствами виражальних засобів та властивими літературній мові нормами» [1, с. 11]. Естетика мовлення – це сукупність мовних якостей, які надають висловлюванню приємності, виразності, доречності й гармонійності. Вона охоплює:

- лексичну точність – добір слів відповідно до ситуації;
- грамотність – дотримання норм мови;
- інтонаційну виразність – емоційна забарвленість мовлення;
- культуру спілкування – повагу, делікатність, ненав’язливість.

Однією з основних вимог у підготовці фахівців сфери обслуговування, зокрема готельно-ресторанної справи, є вимога «вільно спілкуватись усно і письмово українською й англійською мовами при обговоренні професійних питань, досліджень та інновацій в сфері готельно-ресторанного бізнесу» [2]. У сучасному сервісі мовлення – це не лише засіб передачі інформації, а й потужний інструмент впливу на емоційний стан клієнта. Естетика мовлення виконує в обслуговуванні кілька ключових функцій.

1. Створення першого враження. Загальний настрій комунікації визначається тим, як співробітник звертається до клієнта з перших секунд. Естетично оформлене мовлення (з доброзичливою інтонацією, чіткою дикцією, грамотно дібраними словами) формує в клієнта враження професійності, уваги та поваги.

2. Формування емоційного комфорту. Мовна естетика допомагає створити атмосферу довіри й доброзичливості. Гармонійне, м’яке мовлення розслаблює клієнта, знижує напругу, дозволяє відчувати себе «у правильному місці», особливо у таких сферах, як готельний бізнес, краса й туризм.

3. Посилення ефекту персоналізації сервісу. Коли до клієнта звертаються з індивідуальним підходом, використовуючи особисті форми звертання, нейтральну, але приємну лексику, він відчувається не частиною потоку, а унікальним гостем, що безпосередньо впливає на рівень задоволеності.

4. Регулювання напружених ситуацій. Правильне мовне оформлення складних повідомлень (наприклад, відмова, вибачення, пояснення затримок чи помилок) дозволяє зберегти лояльність клієнта. Мова виступає в окреслюваному дискурсі не як «зброя», а як інструмент згладжування гострих кутів.

5. Розширення позитивного іміджу компанії. Мовна поведінка працівників напряду формує уявлення клієнта про бренд. Висока мовленнєва культура персоналу сприймається як частина загальної якості послуг, створює репутацію закладу, який цінує клієнта.

6. Підвищення ефективності комунікації. Естетично оформлене мовлення – це ще й зрозумілість, логічність, структурованість. Коли інформація

подається чітко, без перевантаження термінами, з правильними паузами й акцентами, клієнт легше сприймає, охоче контактує.

Розвивати естетику мовлення персоналу можна різними способами, наприклад, через:

- навчання й тренінги з комунікації та мовної культури;
- розбір типових ситуацій і мовних помилок;
- аудіотренінги з дикції, інтонації, темпу мовлення;
- формування сценаріїв розмов, але без жорсткого заучування;
- зворотний зв'язок від клієнтів і колег.

Естетика мовлення – необхідність у сфері обслуговування, що сприяє створенню приємної атмосфери, посиленню довіри клієнтів і побудові позитивного іміджу компанії. Інвестування в розвиток мовленнєвої культури персоналу – це крок до якісного, людяного й конкурентоспроможного сервісу.

Література

1. Пентилюк М. І., Маруніч І. І., Гайдаєнко І. В. Ділове спілкування та культура мовлення : навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2011. 224 с.

2. Про затвердження стандарту вищої освіти за спеціальністю 241 «Готельно-ресторанна справа» для другого (магістерського) рівня вищої освіти : наказ Міністерства освіти і науки України від 05 січня 2021 р. № 26. URL : https://osvita.ua/legislation/Vishya_osvita/79270/ (дата звернення: 10.10.2025).

MAXQDA В КОНТЕНТ-АНАЛІЗІ МЕМІВ

Поломяна Юлія Михайлівна

здобувач першого (бакалаврського) рівня вищої освіти

Українського католицького університету

Таран Оксана Сергіївна

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри філології

Українського католицького університету

taran.o@ucu.edu.ua

MAXQDA – це програмне забезпечення для комп'ютерного дослідження якісного та змішаного аналізу даних, розроблене компанією VEBRI Software. Програма використовується для аналізу текстових, аудіо-, відео- та графічних даних у різних галузях досліджень, включаючи соціальні науки, психологію, освіту, маркетинг та інші [9].

Оскільки MAXQDA може опрацьовувати великі обсяги текстів і матеріалів, вона має достатньо можливостей для проведення контент-аналізу різнотипних вхідних даних у гендерних студіях. У цьому зв'язку принагідно згадати одне з найновіших досліджень – «Analysing the Characteristics of Genderless Clothing: A Qualitative Approach with MaxQDA Software», присвячене аналізу характеристик гендерно нейтрального одягу, мода на який, за свідченням авторів, стрімко набуває популярності на тлі змін у споживацькому підході до гендерної ідентичності та самовираження. За допомогою комплексної якісної методології і програмного забезпечення MAXQDA було проаналізовано 117 зображень від семи брендів і дизайнерів, відомих своїми унісекс і гендерно-безстатевими колекціями одягу. Це надало змогу глибше зрозуміти феномен гендерлес-одягу й розробити цінні практичні поради для брендів і дизайнерів у текстильній та швейній індустрії [10].

Предметом уваги в цій роботі стали меми. До наукового обігу поняття *мем* увів Річард Докінз у 1976 році і визначив його як «одиницю культурної інформації, яка копіюється й передається від носія до носія, підлягає мутації та селекції» [8, р. 192]. Як зазначають О. Таран та М. Заєць, характерною рисою інтернет-мемів є специфіка і темп поширення, зумовлені властивостями інтернет-середовища, їхньою доступністю, легкістю у використанні та швидкістю передавання [7, с. 59].

Нині меми використовуються в різних життєвих ситуаціях. Відповідно до тематики, вони можуть бути політичними, релігійними, військовими, літературними, побутовими. Загалом першими інтернет-мемами були макрокартинки зі смішними текстами й повідомленнями. Це було тим, що науковці класифікують як афоризми і крилаті висловлення. Згодом меми набувають більш складні версії, їх подають у форматі GIF-файлів, відео, картинки тощо. Це інформація, що не має корисного контексту, але через зацікавлення людей набуває популярності і швидко поширюється. Інтернет сприяє стрімкому, майже миттєвому поширенню мемів.

К. Сосєдко провела соціологічне опитування 149 респондентів, щоб визначити вподобання, формати й особливості сприйняття інтернет-мемів. Результати показали, що активними користувачами інтернету є 74,5% опитаних, серед яких найбільшу групу становить молодь віком 19–25 років (48,3%). Більшість респондентів – студенти (42,3%) та учні (36,2%). 55,8% зазначили, що їм подобаються інтернет-меми, ще 38,1% – іноді. Найбільш популярними форматами є медіадеми (32,2%) та мем-зображення (32,2%). Типовою структурою виявилось поєднання зображення зі словом (38,4%) [6].

Важливість досліджень мемів із погляду лінгвістики зумовлена їхнім впливом на мовлення, зокрема творення, стрімке поширення неологізмів, прецедентність мовних каламбурів і мовної гри.

Лінгвістичні праці, присвячені мемам, можна згрупувати за такими аспектами:

1. *Теоретичні аспекти мемів у лінгвістиці.* Публікація М. Булах «Інтернет-мем як засіб інтертекстуальності» присвячена аналізу інтертекстуальності мемів, їхньої побудови та впливу на сприйняття [1].

2. *Лінгвістичні характеристики мемів.* Привертає увагу розвідка Д. Сизонова «Фразеологізація інтернет-мемів» [5], у якій проаналізовано інтернет-меми, які мають здатність фразеологізуватися в масовій комунікації. Автор досліджує меми воєнного періоду, а саме – використання крилатих висловів відомих людей і їх перефразування. У статті Л. Наконечної «Роль Інтернет-мема як фрагмента сучасної культури при вивченні німецької мови» [3] досліджено роль інтернет-мемів у вивченні німецької мови та їх використання як елементів сучасної культури. О. Михайлова у публікації «Латинська мова в інтернет-мемах: нова комунікативна функція» [2] досліджує значення латини у формуванні вірусних мемів.

1. *Контент-аналіз мемів* потребує досліджень, питання висвітлено у статті О.Семотюка «Хто я: стратегія чи випадковість? Комп'ютерний контент-аналіз карикатур і мемів на В. Зеленського» [4], у якій автор проаналізував понад 620 карикатур та мемів на Володимира Зеленського за допомогою програми «MAXQDA». У розвідці О. Таран та М. Заяць «Комп'ютерний контент-аналіз інтернет-мемів про російсько-українську війну 2022 року» було проаналізовано 240 інтернет-мемів від лютого по жовтень 2022 року в українських соцмережах і визначено такі функції мемів: «розважальна, антистресова, експресивна, прагматична, етнічна та ідентифікаційна, гносеологічна, колективного залучення.» [7, с. 66] Окреслені розробки є визначальними в цьому дослідженні.

Меми – це не лише елемент інтернет-культури, але й складне лінгвістичне явище, яке відіграє важливу роль у формуванні комунікації сьогодні. Вони можуть впливати на соціальні настрої, політичні переконання, формувати нові мовні норми.

Література

1. Булах М. Інтернет-мем як засіб інтертекстуальності. *Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практика*. 2020. № 41. С. 105–118.

2. Михайлова О. Г. Латинська мова в інтернет-мемах: нова комунікативна функція. *Studia Linguistica*. 2019. Vol. 15. С. 181–194. DOI: <https://doi.org/10.17721/StudLing2019.15.181-194>
3. Наконечна Л. Роль інтернет-мема як фрагмента сучасної культури при вивченні німецької мови. *Проблеми семантики, прагматики та когнітивної лінгвістики*. 2023. Вип. 1. № 43. С. 128–132. DOI: <https://doi.org/10.17721/2663-6530.2023.43.12>
4. Семотюк О. Хто я: стратегія чи випадковість?: комп'ютерний контент-аналіз карикатур і мемів на В. Зеленського. *Δόξα / Докса*. 2020. № 2(34). С. 180–194. DOI: [https://doi.org/10.18524/2410-2601.2020.2\(34\).218121](https://doi.org/10.18524/2410-2601.2020.2(34).218121)
5. Сизонов Д. Фразеологізація інтернет-мемів. *Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практика*. 2023. № 47. С. 69–81.
6. Сосєдко К. Інтернет-мем як інтелектуальний продукт колективної творчості інтернет-користувачів. *Інтегровані комунікації*. 2019. № 8. С. 117–122. DOI: <https://doi.org/10.28925/2524-2644.2019.2.16>
7. Таран О. С., Заяць М. О. Комп'ютерний контент-аналіз інтернет-мемів про російсько-українську війну 2022 року. *STUDIA LINGUISTICA*. 2022. Вип. 21. С. 57–67. DOI: <https://doi.org/10.17721/StudLing2022.21.57-67>
8. Dawkins R. *The selfish gene* (30th anniversary ed.). London: Oxford University Press, 2006.
9. MAXQDA: Software for Qualitative and Mixed Methods Data Analysis [Електронний ресурс]. VERBI Software, 2025. URL: <https://www.maxqda.com>
10. Reis B., Pereira M., Jerónimo N. A., Garrido S. Analysing the Characteristics of Genderless Clothing: A Qualitative Approach with MaxQDA Software. *Springer Series in Design and Innovation*. Vol. 48. 2025. P. 215–227. DOI: 10.1007/978-3-031-74975-9_18

**САМОСПІВЧУТТЯ ЯК МЕХАНІЗМ ПСИХОЛОГІЧНОЇ
РЕЗИЛІЄНТНОСТІ У ЖІНОК МОЛОДОГО ВІКУ:
СУЧАСНІ ПІДХОДИ ТА ЕМПІРИЧНІ ДАНІ**

Пономарчук Олександра Юріївна

здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти
Херсонського державного аграрно-економічного університету
sasha.pnmr@gmail.com

Сучасна епоха характеризується зростаючою кількістю психосоціальних стресорів – економічна нестабільність, соціальні трансформації, пандемії й цифрова вразливість, що підвищує ризики для психічного здоров'я населення

загалом і молодих жінок зокрема. У цьому контексті розвиток механізмів психологічної резилієнтності (стійкості) набуває першочергового значення, оскільки вони зменшують імовірність хронізації тривожних і депресивних симптомів і сприяють швидшому відновленню функціонування після психотравмуючих подій [1; 3, с. 4]. Одним із перспективних внутрішніх ресурсів стійкості є самоспівчуття (self-compassion, SC) – конструкт, що демонструє стабільні негативні кореляції з психопатологією й позитивні зв'язки з адаптацією й благополуччям [3; 4, с. 4; 7; 8, с. 5].

Послугуватимемося робочою дефініцією: самоспівчуття – це ставлення до себе з підтримкою у момент страждання або помилки, яке об'єднує самодоброту, усвідомлення спільної людяності та майндфулнес (уважну, незасуджуючу присутність) [6; 7, с. 5]. Психологічна резилієнтність розглядається як динамічний процес відновлення й адаптації, що включає використання внутрішніх і зовнішніх ресурсів для збереження функціонування під тиском стресорів [1; 3, с. 4].

Молоді жінки (підлітки та молоді дорослі) мають підвищену вразливість до інтерналізуючих розладів (депресія, тривога) та специфічних стресорів, пов'язаних із тілесним образом і соціальними очікуваннями, що робить їх важливою цільовою групою для інтервенцій зі зміцнення самоспівчуття. Одночасно саме в молодому віці формується багато стійких установок і копінг-стратегій, отже інтервенції тут можуть мати тривалий превентивний ефект [1, с. 4; 5, с. 5].

У змісті первинного операціоналізованого визначення К. Нефф (Neff, 2003) виокремлено три компоненти: самодоброту, спільну людяність і майндфулнес як протизагу самокритиці, ізоляції й надміру ідентифікації з негативом [6, с. 5]. У подальшій роботі (Neff, 2023) концепт розвинуто до біфазної моделі (Compassionate Self-Responding – CS та Uncompassionate Self-Responding – UCS), де самоспівчуття розглядають як континуум із можливістю активного, «агентного» прояву співчуття до себе, що мотивує до усунення потреб і самозахисту, а не лише як пасивна втіха [7, с. 5]. Питання факторної структури SCS залишається предметом методологічних дискусій, проте попередні психометричні дослідження підтверджують наявність єдиного загального чинника для більшості вибірок [7, с. 5].

Теоретично SC опосередковує резилієнтність через регуляцію афекту (зниження реактивності threat-system), зменшення сорому й румінації та стимуляцію адаптивних копінг-стратегій (прийняття, планування, переосмислення). Модель Гілберта про системи афектної регуляції пояснює цей зв'язок через активізацію «системи безпеки», що пом'якшує загрозливі реакції та сприяє відновленню після стресу [1; 3, с. 4; 7, с. 5].

Із психолінгвістичної перспективи самоспівчуття можна розглядати як форму внутрішнього діалогу, у якому мовні структури безпосередньо впливають на емоційне самосприйняття. Спосіб, яким людина «говорить» із собою – доброзичливо чи осудливо – визначає активацію різних когнітивних та афективних систем: мова підтримки знижує рівень тривоги та стимулює адаптивне мислення, тоді як самокритичні вислови посилюють реакції загрози. У соціолінгвістичному контексті це набуває гендерного виміру: жінки частіше засвоюють дискурси самозвинувачення, тому розвиток самоспівчуття передбачає не лише емоційну, а й мовну переорієнтацію – від риторики сорому до риторики прийняття й підтримки. Відтак, самоспівчуття функціонує не лише як психологічний конструкт, а як мовно-когнітивна стратегія резилієнтності, що відображає взаємодію емоцій, мови й культури.

У клінічній практиці самоспівчуття інтегрується в підходах третьої хвилі когнітивно-поведінкової терапії: це терапія, сфокусована на співчутті (CFT) та програми Mindful Self-Compassion (MSC), що поєднують майндфулнес із вправами самодоброти; позитивна психологія також розглядає SC як ресурс для посилення позитивних емоцій і сенсу [4, с. 4; 7; 8, с. 5]. Когнітивно-поведінкові техніки в CFT акцентують роботу зі самоосудом і перфекціонізмом, що часто є тригерами задля зниження стійкості.

Попри те, що загальні мета-аналізи не завжди виявляють стать як сильний модератор узаємозв'язків «SC-психопатологія», існують специфічні відмінності: жінки демонструють трохи нижчі рівні SC і частіше схильні до інтерналізуючих проблем, що може знижувати ефективність SC як захисту без супровідних інтервенцій. Також соціокультурні норми, що ідеалізують самопожертву жінок, можуть конструювати бар'єри для розвитку самоспівчуття [1; 2, с. 4; 7, с. 5].

МакБет та Гамлі (2012) у мета-аналізі встановили великий негативний зв'язок між самоспівчуттям і психопатологією (сукупний $r = -0.54$), що підкреслює клінічну важливість SC як фактору захисту [4, с. 4]. Протокол Li et al. (2024) підкреслює потребу в синтезі даних про зв'язок SC і резилієнтності в широких вибірках та розглядає можливі модератори (вік, стать, культура) [3, с. 4].

Рандомізоване дослідження Nadeau et al. (2021) із онлайн-інтервенцією для жінок ($N=57$; середній вік ≈ 38) показало статистично значуще підвищення рівня самоспівчуття і зниження самоосуду, сорому та перфекціонізму з середніми ефектами ($\text{partial } \eta^2 \approx 0.08-0.14$); проте зниження клінічних симптомів тривоги й депресії не було знайдено, що може пояснюватися неклінічним характером вибірки [5, с. 5]. У великому дослідженні підлітків ($N=1057$; $\text{Mage}=15.6$) самоспівчуття прогнозувало резилієнтність ($\beta=0.55$), хоча

гендер модерує цей зв'язок, роблячи його сильнішим у юнаків, ніж у дівчат [1, с. 4]. Огляди інтервенцій на основі майндфулнес та loving-kindness показали практично значуще збільшення SC і паралельне зниження сприйнятого стресу серед працівників охорони здоров'я (напр., збільшення SC на ~22% в інтервенційній групі у невеликих RCT) [8, с. 5].

Наведені дослідження демонструють середні до великих ефекти для зв'язку SC з показниками благополуччя та зворотний зв'язок із симптомами (наприклад, $r \approx -0.5$ у мета-аналізі), а також середні ефекти інтервенцій на рівні самоспівчуття ($\text{partial } \eta^2 \approx 0.08-0.14$) у неклінічних вибірках [4, с. 4; 5; 8, с. 5]. У сукупності ці дані підтверджують, що SC підвищує адаптивність і може опосередковувати зниження тривожності через зменшення самоосуду та румінації.

Узагальнюючи емпіричні й теоретичні дані, виокремлюємо три ключові механізми, через які самоспівчуття посилює резилієнтність: (1) регуляція емоцій і зниження реактивності threat-system; (2) зменшення самоосуду й румінації, що звільняє когнітивні ресурси для адаптивного планування; (3) формування відчуття спільної людяності, яке посилює соціальну підтримку та знижує ізоляцію [1; 3, с. 4; 7, с. 5].

Ефективність SC-інтервенцій може варіюватися залежно від культурного контексту (цінності автономії vs. колективізму) та гендерних норм; у деяких культурах і соціальних ролях початкове сприйняття самоспівчуття може бути спотворене (сприйматися як слабкість), що вимагає адаптованих програм знаннєвого трансферу [2, с. 4; 7, с. 5].

Необхідні: (а) дослідження трансляції знання (knowledge translation) для молодих жінок; (б) порівняльні RCT-дослідження різних форматів інтервенцій (онлайн vs. групові MSC vs. CFT) із довготривалими віддаленими вимірами (≥ 6 міс); (в) встановлення клінічних порогів SCS для інформування практики та скринінгу [2; 3, с. 4; 5; 7, с. 5].

Самоспівчуття є емпірично обґрунтованим ресурсом для зміцнення психологічної резилієнтності. Мета-аналізи й RCT підтверджують сильний обернений зв'язок SC із симптомами психопатології й помірні-сильні ефекти інтервенцій на підвищення самоспівчуття й зниження самоосуду та перфекціонізму [4, с. 4; 5, с. 5]. Для молодих жінок, які мають підвищену вразливість до інтерналізуючих розладів і специфічних соціальних стресорів, цілеспрямовані інтервенції, що поєднують майндфулнес, навчання самодоброти й роботу з гендерними нормами, можуть стати ефективною превентивною й лікувальною стратегією.

Водночас зв'язок самоспівчуття з психолінгвістикою, соціолінгвістикою та лінгвофілософією підкреслює, що мова є інструментом формування

внутрішньої резилієнтності. Мовні формули самопідтримки активують інші когнітивно-емоційні схеми, ніж самокритичні висловлювання, тоді як зміна дискурсу від «мови сорому» до «мови прийняття» створює простір психологічної безпеки й новий наратив про себе. У цьому сенсі самоспівчуття можна розглядати як мовну практику самотворення, де розширення словника доброти розширює межі досвіду й адаптивності людини.

Подальші дослідження мають уточнити механізми, оптимальні формати та клінічні порогові значення задля практичного застосування, а також інтегрувати психолінгвістичний аналіз внутрішнього діалогу як компоненту самоспівчуття.

Література

1. Bluth, K., Mullarkey, M., & Lathren, C. Self-compassion: A potential path to adolescent resilience and positive exploration. *Journal of Child and Family Studies*, 2018, 27(9), 3037–3047. DOI: 10.1007/s10826-018-1125-1.
2. Galway, S. C., Buchmayer, D., & Gammage, K. L. Perceptions of self-compassion in undergraduate women: A photo elicitation study. *The Open Psychology Journal*, 2025, 18. DOI: 10.2174/0118743501385720250515074624.
3. Li, X., Malli, M. A., Cosco, T. D., & Zhou, G. The relationship between self-compassion and resilience in the general population: Protocol for a systematic review and meta-analysis. *JMIR Research Protocols*, 2024, 13, e60154. DOI: 10.2196/60154.
4. MacBeth, A., & Gumley, A. Exploring compassion: A meta-analysis of the association between self-compassion and psychopathology. *Clinical Psychology Review*, 2012, 32(6), 545–552. DOI: 10.1016/j.cpr.2012.06.003.
5. Nadeau, M. M., Caporale-Berkowitz, N. A., & Rochlen, A. B. Improving women's self-compassion through an online program: A randomized controlled trial. *Journal of Counseling & Development*, 2021, 99(1), 47–59. DOI: 10.1002/jcad.12353.
6. Neff, K. D. Self-compassion: An alternative conceptualization of a healthy attitude toward oneself. *Self and Identity*, 2003, 2(2), 85–101. DOI: 10.1080/15298860309032.
7. Neff, K. D. Self-compassion: Theory, method, research, and intervention. *Annual Review of Psychology*, 2023, 74, 193–218. DOI: 10.1146/annurev-psych-032420-031047.
8. Raab, K. Mindfulness, self-compassion, and empathy among health care professionals: A review. *International Journal of Caring Sciences*, 2014, 7(3), 812–818. DOI: <https://doi.org/10.1080/08854726.2014.913876>

ІГРОВА ДІЯЛЬНІСТЬ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ТА ПАТРІОТИЗМУ У ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ

Разумєєва Наталя Олександрівна

здобувач першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
Херсонського державного аграрно-економічного університету
nastiaakyslenko@gmail.com

Акімова Наталія Володимирівна

доктор психологічних наук, професор,
професор кафедри соціальних та поведінкових наук
Херсонського державного аграрно-економічного університету
akimova_n@ksaeu.kherson.ua

У сучасних реаліях актуальним є пошук, створення й інтеграція в освітній процес нової ігрової методи, яка б уможливила гармонійний розвиток дитини і сприяла формуванню національної ідентичності на засадах патріотизму дітей молодшого шкільного віку. Україна тривалий час ігнорувала свій важкий історичний досвід, саме тому часто ухилялась від прийняття складних рішень. Анексія Криму, швидка окупація Донбасу в 2014 році стали можливими саме через те, що у населення на цих територіях було ослаблене усвідомлення приналежності до української нації, а відчуття держави як такої було розмитим. «У Бісмарка є фраза: «Успіх у війні вирішують два фактори: рушниця нового зразка і шкільний учитель». Так от саме брак патріотичного виховання, відчуття держави як Батьківщини, структури, яка захищає, стала на Сході України ключовою проблемою. Євроінтеграція – це добре, але питання внутрішньої української інтеграції було повністю занедбане. В Україні дуже багато історичних явищ, які могли б такій інтеграції сприяти, але цього не відбувається» [4].

Актуальність дослідження зумовлена низкою соціокультурних і психологічних чинників, в тому числі викликами воєнного часу, коли проблематика збереження національної ідентичності набуває особливо важливого значення, а ігрова діяльність як провідна у молодшому шкільному віці може виступати одним з основних формуючих засобів усвідомлення національної ідентичності дитини.

Результати дослідження можуть бути використаними в роботі педагогами, шкільними психологами та позашкільними дитячими освітніми організаціями.

Дослідження має на меті вивчити вплив ігрової діяльності на формування національної ідентичності й засад патріотизму у дітей молодшого шкільного

віку. Задля досягнення мети було використано теоретичні методи: аналіз, синтез, порівняння, абстрагування, узагальнення, конкретизація, класифікація.

Дослідження показало важливу роль ігрової діяльності у формуванні національної ідентичності та засад патріотизму у дітей молодшого шкільного віку. Через гру дитина ознайомлюється з відчуттям приналежності до спільноти; вчиться взаємодіяти в групі, бачити себе частиною групи, ненав'язливо засвоює культурні цінності свого народу. У грі дитина відтворює соціальні ролі, архетипи, притаманні певній культурі (воїн, герой, захисник, берегиня, господар, майстриня тощо). Велику роль відіграє символічність дій (предмети; рухи; костюми; меми, наприклад, «руській карабель, іді...»), що стало національною ідеєю перших місяців повномасштабного вторгнення; паролі, наприклад, «паляниця», що сформувало у дітей усвідомлення своєї національної приналежності та відмінності від ворога тощо), через які глибше засвоюються національні смисли, ідеї, спрямування. Гра дозволяє дитині емоційно «приміряти» на себе національні цінності народу: добро, справедливість, співчуття, ненависть до ворога.

Через ігрову діяльність діти проживають у дії історію свого народу, утворюючи емоційні асоціації з героями та власне народом; вивчають символіку через метафори, що формує гордість за символи; знайомляться з нормами поведінки, звичаями та традиціями свого народу. Цьому сприяють народознавчі ігри, етнографічні квести, вікторини про народні ремесла чи героїв тощо, що створює міцний фундамент патріотизму з емоційним підґрунтям, любов'ю та без примусу.

Ігрова діяльність є ефективним способом формування національної ідентичності та патріотичних засад у дітей молодшого шкільного віку. Це дієвий спосіб прищеплення дітям любові до рідної країни, національної культури та традицій, без примусу та тиску. Завдяки грі діти легко засвоюють цінності, історію, символіку своєї країни, розвивають почуття гордості та відповідальності, що є особливо актуальним під час довготривалої війни росії проти України.

Значення та вплив ігрової діяльності на розвиток дитини досліджували багато психологів і педагогів. Фрідріх Фребель наголошував на важливості гри у вихованні дітей [4]. Карл Грос, філософ уважав, що гра виконує адаптивну функцію, допомагаючи дітям розвивати навички, необхідні для дорослого життя[1]. Жан Піаже, досліджуючи стадії когнітивного розвитку, підкреслював роль гри у розвитку логічного мислення дитини, а Л. Виготський розглядав гру як засіб розвитку вищих психічних функцій і формування соціальних навичок. Проблематику гри та її вплив на розвиток дитини досліджують сучасні вітчизняні науковці, зокрема Н. Каньоса, Л. Комарніцька, які наголошують на

корекційних властивостях гри і доводять, що гра допомагає дітям набутися соціального досвіду й норм морально-етичної поведінки [2], Н. Бондаренко, С. Косянчук звертають увагу на важливість національно-патріотичного виховання в контексті сучасних викликів [3].

Отже, ігрова діяльність – це не просто розвага, а потужний інструмент формування національної ідентичності на засадах патріотизму у дітей молодшого шкільного віку. Загарбницька війна росії проти України максимально актуалізувала питання, які тривалий час не знаходили належного розкриття. Діти – майбутнє країни, і сьогодні ми маємо докласти значних зусиль, щоб майбутнє було українським, і гра як спосіб може стати м'якою силою у вихованні національної ідентичності й патріотизму у дітей молодшого шкільного віку задля уможливлення українського майбутнього.

Література

1. Виготський Л. С. Гра і її роль в психічному розвитку дитини. Питання психології, 1966. №6. https://stud.com.ua/127019/psihologiya/teoriya_vitchiznyanoyi_psihologiyi?utm_source=chatgpt.com
2. Каньоса Н. Г. Комарніцька Л. М. (2023). Психологічні аспекти організації ігрової діяльності дітей дошкільного віку, Вікова та педагогічна психологія, 2023. №48. <file:///D:/Downloads/Telegram%20Desktop/12.pdf>
3. Косянчук С.В.Бондаренко Н.В Національно-патріотичне виховання у контексті сучасних викликів. 2022. <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/732103/1/BNV%20KSV%202022rek.pdf>
4. Марчук Є. Дослівно. Сільські вісті, № 5 (19337). 19 січ. 2016. С.
5. Філіпова І. Psychology, Psychological Prospects Journal, Psychological sciences, 2019. №33. <https://doi.org/10.29038/2227-1376-2019-33-261-273>

ПРЕЦЕДЕНТНІ ФЕНОМЕНИ ЯК ІНСТРУМЕНТ СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ ІДЕНТИФІКАЦІЇ

Слободянюк Кирило Михайлович

здобувач третього (аспірантського) рівня вищої освіти

Криворізького державного педагогічного університету

belik8765@gmail.com

Прецедентні феномени досліджують багато українських та зарубіжних науковців. Їхні лінгвокультурні ознаки були окреслені у працях таких дослідників, як-от: А. Берестова, Ю. Великорода, Т. Кальченко, Ж. Колоїз та ін. Проте потенціал прецедентних феноменів як інструменту соціокультурної ідентифікації не був розглянутий, що зумовлює **актуальність** цієї розвідки.

Дослідження прецедентності та прецедентних феноменів у лінгвістиці розпочалося у 80-х роках ХХ ст. [3, с. 54; 11, с. 30]. Прецедентні феномени вивчають такі українські та зарубіжні науковці як А. Берестова, І. Богданова, Ю. Великорода, Т. Кальченко, Ю. Караулов, Ж. Колоїз, Л. Меркотан, М. Рослицька, А. Петренко, О. Селіванова, Т. Соловійова, Н. Сунько, Р. Чорновол-Ткаченко та ін.

Прецедентні феномени є актуальними й широко відомими для певної лінгвокультурної спільноти концептами, що часто відтворюються у мовленні [2, с. 4; 6; 7; 9, с. 142]. Науковці виокремлюють декілька категорій ознак прецедентних феноменів, до яких належать когнітивні, лінгвокультурні та комунікативні [7, с. 4; 12, с. 35-36; 13, с. 51]. Лінгвокультурні ознаки прецедентних феноменів вказують на здатність прецедентних феноменів виступати інструментом соціокультурної ідентифікації.

Прецедентні феномени як лінгвокультурне явище є носіями інформації про значущі для певної спільноти явища, події, осіб, предмети тощо. Такі феномени є актуальними у певний момент чи період існування спільноти та відомими для переважної більшості її представників [2, с. 4; 13, с. 51]

Одна людина може належати до кількох спільнот одночасно, які можуть різнитися за багатьма характеристиками. З цього погляду важливим є розрізнення прецедентних феноменів за ступенем універсальності. Науковці розрізняють універсально-прецедентні, національно-прецедентні, соціумно-прецедентні та автопрецедентні феномени [3, с. 95-96; 4, с. 24-26; 7, с. 7; 9, с. 144; 12, с. 103; 13, с. 134].

Універсально-прецедентні феномени визначають як феномени, що є відомими будь-якій середньостатистичній людині, незалежно від етнічних, культурних та інших характеристик [1, с. 181]. Виокремлення цього ступеня прецедентності є досить умовним, оскільки необхідним є проведення глибинних досліджень, щоб з'ясувати, які прецедентні феномени можуть належати до цього рівня [4, с. 25]. Тому, на наш погляд, доцільніше досліджувати транснаціональні прецедентні феномени, які належать до двох і більше національних культур (наприклад, до культури слов'янських народів). Транснаціональні прецедентні феномени охоплюють найбільшу кількість носіїв.

Національно-прецедентні феномени відомі представникам певної національності. За ними можна визначити національну приналежність людини. На нашу думку, до цього рівня прецедентності можна віднести й ті прецедентні феномени, що можуть бути відомі не лише в одній національній культурі, але

мати різне сприйняття й асоціації у тих національних культурах, де вони поширені.

Соціумно-прецедентні феномени відомі «будь-якому середньому представнику певного соціуму (генераційного, професійного, сформованого за інтересами тощо)» [1, с. 180]. Соціумно-прецедентні феномени не залежать від національності людини та можуть виходити за межі певної національної культури. За соціумно-прецедентними феноменами можна зрозуміти вік, стать, професію, політичні погляди, інтереси мовця, його життєвий досвід тощо.

Автопрецедентні феномени є актуальними для конкретної особи [3, с. 95-96; 4, с. 24-26; 5, с. 47-48; 10, с. 64]. Проте оскільки однією із центральних ознак прецедентного феномена є значущість та актуальність для певного кола осіб, цей рівень прецедентності є досить умовним, тому його розглядають як підтип соціумно-прецедентних феноменів [3, с. 95-96; 4, с. 24-26; 5, с. 47-48]. Автопрецедентні феномени дають змогу краще деталізувати соціальний портрет мовця. Проте оскільки такі феномени відомі обмеженому колу осіб (наприклад, родина, робочий колектив тощо), створення детального індивідуалізованого опитування для вивчення таких прецедентних феноменів та їхньої ролі в соціокультурній ідентифікації мовця не є ефективним методом для проведення обширних емпіричних досліджень.

Прецедентні феномени можуть не лише свідчити про приналежність людини до певної спільноти, але й виражати ціннісні установки, усталені норми і традиції, смаки і тренди цієї спільноти [5, с. 46; 8, с. 112-113], тому їх розуміння і визнання є важливим чинником для прийняття як «свого» у спільноті, що своєю чергою є способом ідентифікації та самоідентифікації людини як члена цієї спільноти.

У цьому аспекті варто згадати про парольну (ідентифікаційну) функцію прецедентних феноменів [3, с. 109-112; 4, с. 166-170; 10, с. 117-118], яка дає змогу не лише ідентифікувати особу як представника певної спільноти, але й визнати існування спільноти як такої, виокремити її з-поміж інших спільнот, створити й підкреслити групову ідентичність, її особливості, цінності, норми.

Прецедентні феномени сприяють порозумінню та підсиленню психоемоційного зв'язку між членами певної спільноти, підкреслюють відчуття приналежності до групи у свідомості її представників. Ті люди, що не є членами спільноти, без додаткових пояснень часто не можуть декодувати прецедентні феномени, які ця спільнота використовує, або ж їхні асоціації та тлумачення прецедентних феноменів можуть значно відрізнятись.

Прецедентні феномени виступають виразником ціннісних орієнтацій спільноти, у зв'язку з чим дослідники виокремлюють аксіологічну та

ідеологічну функції [4, с. 188-191; 7, с. 5]. Аксіологічна функція прецедентних феноменів полягає у тому, що вони виступають носіями цінностей та усталених норм. Частий повтор певних прецедентних феноменів сприяє їхньому закріпленню у свідомості мовців як значущих. Відповідно ті цінності та норми, які транслює повторюваний прецедентний феномен, визнаються як важливі для спільноти (ідеологічна функція). Повторення прецедентних феноменів сприяє консолідації цінностей та уявлень всередині спільноти та сигналізує про основні цінності спільноти для тих, хто до неї не належить.

Прецедентні феномени дають змогу ідентифікувати людину як приналежну до певних соціокультурних груп (транснаціональних, національних та соціальних). За допомогою прецедентних феноменів можна визначити характеристики певної групи. До таких характеристик належать вік, стать, професія, інтереси, політичні та життєві погляди середньостатистичного представника спільноти. Прецедентні феномени можуть виражати ціннісні орієнтири, уявлення та усталені норми у межах певної спільноти.

Література

1. Бацевич Ф. С. Словник термінів міжкультурної комунікації. Київ : Довіра, 2007. 207 с.
2. Берестова А. А. Релігійна прецедентність у мові української прози кінця ХХ – початку ХХІ століття : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Харків, 2016. 24 с.
3. Богданова І. В. Сугестивний потенціал прецедентних одиниць в українському медійному дискурсі початку ХХІ століття : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Вінниця, 2016. 191 с.
4. Великорода Ю. М. Прецедентні феномени в американському медійному дискурсі (на матеріалі часописів «Time» та «Newsweek») : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04. Львів, 2012. 219 с.
5. Гладка В. А. Прецедентні феномени як мотиватори неологізмів сучасної французької мови. *Закарпатські філологічні студії*. Ужгород, 2018. Вип. 2. С. 46–52.
6. Застровська С., Найдюк О. Співвідношення понять "прецедентний феномен" та "концепт". *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки*. Луцьк, 2011. №3 : Філологічні науки. Мовознавство, Ч. 1. С. 63–67.
7. Кальченко Т. Ю. Функціонально-семантичні особливості прецедентних феноменів у поетичних текстах І. Римарука і В. Герасим'юка : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Харків, 2014. 24 с.

8. Колоїз Ж. В. Актуалізація прецедентності в публіцистиці Івана Багряного. *Філологічні студії: Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету*. Кривий Ріг : ФОП Маринченко С. В., 2018. Вип. 18. С. 108–127.

9. Колоїз Ж. В. Проект українського словника «Словника прецедентних феноменів». *Філологічні студії: Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету*. Кривий Ріг : ФОП Маринченко С. В., 2017. Вип. 16. С. 139–160.

10. Меркотан Л. Й. Прецедентні тексти в системі інтертекстуальності : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Чернівці, 2016. 23 с.

11. Петренко А. С. Прецедентні феномени в заголовках сучасних засобів масової комунікації: джерела, структура, рецепція : дис. ... канд. філол. наук : 035. Київ, 2021. 332 с.

12. Рослицька М. В. Прецедентне ім'я в політичному дискурсі: формально-семантичні ознаки і соціопрагматичний потенціал (на матеріалі промов президентів України, Польщі та Франції кін. ХХ-поч. ХХІ ст.) : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.15. Львів, 2018. 357 с.

13. Соловійова Т. О. Типологія та прагматика прецедентних феноменів в українськомовному політичному дискурсі 2014–2019 рр. : дис. ... канд. філол. наук. 035. Кривий Ріг, 2022. 236 с.

КОГНІТИВНІ УПЕРЕДЖЕННЯ В ТРЕЙДИНГУ

Солодка Наталія Володимирівна

здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти
Херсонського державного аграрно-економічного університету,
sonatasvetlana@gmail.com

Акімова Наталія Володимирівна

доктор психологічних наук, професор,
професор кафедри соціальних та поведінкових наук
Херсонського державного аграрно-економічного університету
akimova_n@ksaeu.kherson.ua

Когнітивні упередження (cognitive biases) – це систематичні помилки мислення, що виникають унаслідок спрощення процесів сприйняття, оцінки та прийняття рішень. У трейдингу – сфері, де рішення приймаються під впливом невизначеності, ризику та емоцій, – когнітивні упередження мають критичне

значення; можуть суттєво впливати на прибутковість операцій, рівень ризику та психологічну стійкість трейдера.

Сучасний трейдинг поєднує аналітичне мислення, емоційну саморегуляцію та швидкість прийняття рішень. Проте численні дослідження у сфері поведінкової економіки (D. Kahneman, A. Tversky, 2011) показали, що навіть досвідчені трейдери часто приймають нерациональні рішення через когнітивні спотворення. Розуміння природи цих упереджень дозволяє формувати ефективні стратегії управління ризиком і психологічною стабільністю, що є актуальним завданням як для індивідуальних трейдерів, так і для фінансових аналітиків.

Метою роботи є дослідження впливу когнітивних упереджень на процес прийняття рішень у трейдингу та визначення психологічних механізмів їх подолання.

Когнітивні упередження виникають як наслідок адаптивних механізмів мислення, що допомагають швидко оцінювати ситуацію, але призводять до систематичних помилок. До найпоширеніших упереджень у трейдингу належать:

- Упередження підтвердження (confirmation bias) – схильність звертати увагу лише на інформацію, що підтверджує власні очікування щодо ринку.

- Ефект надмірної впевненості (overconfidence bias) – переоцінка власних аналітичних здібностей і контрольованості ринку.

- Ефект втрат (loss aversion) – тенденція уникати збитків, навіть коли це суперечить логіці стратегії.

- Упередження статус-кво (status quo bias) – небажання змінювати позицію або закривати не вигідну угоду.

Роботи Barber & Odean (2001) показали, що трейдери-чоловіки частіше зазнають збитків через надмірну впевненість. Kahneman і Riepe (1998) описали, що емоційні реакції на ринкові коливання викликають короткочасне звуження уваги, що посилює помилки оцінки ризику. Сучасні дослідження (Liu, 2023; Rompian, 2021) доводять, що впровадження елементів метакогнітивної рефлексії та тренінгів самоспостереження знижує вплив упереджень на торговельні рішення.

Когнітивні упередження взаємодіють із емоційними процесами – страхом втрат, жадібністю, еуфорією після прибуткових угод. Для мінімізації впливу цих чинників важливими є розвиток усвідомленості (mindfulness), саморефлексії, а також ведення торгового щоденника, у якому трейдер фіксує свої емоційні стани та аргументацію при прийнятті рішень.

У практиці психологічного супроводу трейдерів ефективними є такі методи:

- когнітивно-поведінковий тренінг з ідентифікації упереджень;
- щоденне ведення журналу емоцій і торгових рішень;
- техніки усвідомленості (mindfulness) для зниження імпульсивності;
- навчальні програми з поведінкових фінансів для формування метакогнітивного контролю.

Застосування цих інструментів сприяє підвищенню об'єктивності мислення, контролю емоцій і стійкості до ризиків. Когнітивні упередження є невід'ємною складовою процесу мислення трейдера, однак їх усвідомлення та системна робота з ними дозволяють суттєво підвищити ефективність торговельних стратегій. Психологічна грамотність, розвиток усвідомленості й рефлексії створюють основу для формування стійкої поведінки на фінансових ринках і зниження впливу емоційних помилок.

Література

1. Kahneman D., Tversky A. Thinking, Fast and Slow. Farrar, Straus and Giroux, 2011.
2. Barber B., Odean T. Boys Will Be Boys: Gender, Overconfidence, and Common Stock Investment. The Quarterly Journal of Economics, 2001.
3. Kahneman D., Riepe M. Aspects of Investor Psychology: Beliefs, Preferences, and Biases. The Journal of Portfolio Management, 1998.
4. Pompian M. Behavioral Finance and Investor Types. Wiley Finance, 2021.
5. Liu Y. Cognitive Bias and Decision-Making in Cryptocurrency Trading. Journal of Behavioral Economics, 2023.

ПОНЯТТЯ І КОНЦЕПТ: СПІЛЬНЕ ТА ВІДМІННЕ В НАУКОВІЙ ПАРАДИГМІ

Чевердак Поліна Олександрівна

здобувачка третього (аспірантського) рівня вищої освіти,
Криворізького державного педагогічного університету,
e-mail: po.work0@gmail.com

Категорії «*поняття*» та «*концепт*» відіграють вагомую роль у дослідженні структури мислення, мови та знання. Між ними є тісний узаємозв'язок, але вони виконують різні функції: *концепт* відображає комплексний, культурно й емоційно забарвлений зміст, а *поняття* забезпечує його раціональне впорядкування. Аналіз поглядів на ці категорії від античності до сучасності

дозволяє відстежити трансформацію способів пізнання та комунікації, а також з'ясувати, яким чином філософія, когнітивна лінгвістика моделюють відмінності між цими категоріями. У тезах представлено відомі підходи до розмежування *поняття* та *концепту* для міждисциплінарних досліджень у гуманітарній і когнітивній сферах.

Витоки осмислення співвідношення між *поняттям* і *концептом* сягають античності. Платон заклав основу того, що нині відповідає концептуальному підходу. Його *ідеї* – це вічні, незмінні сутності, архетипові форми речей, які існують незалежно від людського досвіду, тож *платонівська ідея* виконує функцію протоконцепту – універсальної смислової структури, що передує будь-якому логічному узагальненню. Аристотель, навпаки, зміщує акцент на пізнавальну діяльність людини. Його *поняття* (*forma*) постає результатом абстрагування конкретних явищ у процесі пізнання. Отже, уже в античності спостерігається розмежування: ідея (концепт) – метафізична сутність, а поняття – її раціональне вираження в мисленні [3, с. 94].

У Середньовіччі виник напрям концептуалізм, який обстоював думку, що загальні поняття не існують самотійно в реальному світі. Реально існують лише окремі речі. Проте загальні ідеї набувають певної реальності в мисленні людини як концепти, створені шляхом абстрагування спільних властивостей і якостей окремих предметів. Таким чином, загальне існує лише як мисленнєва форма. Аби узагальнювати досвід, не обов'язково, щоб поняття – елементи цього досвіду – існували в реальності. У Новий час цю ідею розвинув Джон Локк, розглядаючи загальні поняття як ідеї, що виникають у процесі спостереження й роздумів, поєднуючи зовнішній і внутрішній досвід у пізнанні [9, с. 300].

У філософії Нового часу терміни «поняття» та «концепт» ще не були чітко розмежовані. Замість них мислителі використовували термін *idea* (ідея), яка в сучасному розумінні може відповідати і поняттю, і концепту залежно від контексту. Джон Локк у праці «Розвідка про людське розуміння» розрізняв прості ідеї, що виникають безпосередньо з чуттєвого досвіду, та складні, які утворюються шляхом комбінування простих. Його «ідеї» тяжіють до сучасного розуміння *поняття*, оскільки вони слугують базовими одиницями мислення, що формуються на основі досвіду [4, с. 7–10]. Рене Декарт уважав, що деякі ідеї є вродженими і не залежать від чуттєвого досвіду (наприклад, поняття Бога, числа чи протяжності). У цьому сенсі його ідеї ближчі до сучасного *концепту*, оскільки вони відображають системну, вроджену структуру знання [2, с. 9–12]. Бенедикт Спіноза використовував ідеї як способи вираження сутності реальності. Його підхід теж тяжіє до *концепту*, бо ідеї в його системі відображають цілісну структуру природи, а не лише окремі абстракції [1, с. 78].

Готфрід Лейбніц розглядав ідеї як носії інформації про світ у монадах (своєрідні «духовні атоми»). Його ідеї можна трактувати як **концепти**, оскільки вони систематизують знання і відображають комплексну структуру реальності.

Сучасна філософія та когнітивна лінгвістика підтвердили середньовічне розмежування, наголошуючи на структурних і функціональних відмінностях між *поняттям* та *концептом*.

Ознака	Концепт	Поняття
Сутність	Узагальнений образ з емоційним, культурним і асоціативним наповненням.	Логічно оформлена думка, чітко визначена категорія.
Форма існування	У свідомості, мові, культурі; часто невербально.	У мові, термінах, визначеннях.
Ступінь абстракції	Високий; може містити суперечності чи багатозначність.	Прагне до однозначності.
Функція	Репрезентація смислів, досвіду, цінностей.	Раціональне упорядкування знань, класифікація.
Застосування	Філософія, лінгвістика, культурологія, мистецтво.	Логіка, філософія, математика, термінологія різних галузей знання.
Зв'язок між ними	Твірне (первинне): концепт може існувати до вербалізації.	Похідне (вторинне): виникає як мовне оформлення концепту.
Можливість формалізації	Важко формалізувати; часто має інтуїтивну природу.	Легко формалізується через визначення та правила.
Приклад	<i>Дерево</i> як образ: високе, зелене, дає тінь, символ життя або родоводу	<i>Дерево</i> як визначення: багаторічна рослина з дерев'янистим стовбуром

М. Полюжин зазначає, що категорії *концепт* і *поняття* часто ототожнюють, хоч *концепт* – значно ширше утворення за своїм обсягом. На відміну від поняття, яке є логічною або інтелектуальною конструкцією, концепт постає реконструкцією. Він результат відтворення та актуалізації певного

здуму, що існує у свідомості комунікантів на початковому, ще не оформленому рівні [6, с. 212–125].

О. Селіванова, спираючись на дослідження в галузі лінгвоконцептології, визначає *поняття* так: це раціональне, логічно осмислене ядро, утворене шляхом абстрагування та виділення істотних ознак предмета в процесі теоретичного пізнання. *Концепт* включає *поняття* як обов'язкову ядерну основу з додатковими елементами. М. Алефіренко описує *концепт* як поєднання цього ядра (*поняття*) з асоціативно-образним макрокомпонентом. Саме ці додаткові нашарування, відсутні в суто логічному понятті, формують ключову різницю. До них належать чуттєві образи, оцінно-емотивні, експресивні та метафоричні компоненти. Таким чином, *концепт* не просто фіксує істинні ознаки, а й виражає внутрішній світ переживань людини, пропускаючи інформацію крізь призму національного світобачення і певної мовної системи, що робить його об'єктом культурології та лінгвістики [7, с. 418].

Аналіз поглядів на категорії *поняття* та *концепт* свідчить, що вони не тотожні, а співвідносяться як різні рівні осмислення й репрезентації знання. Від платонівської ідеї як універсального прообразу до сучасної когнітивної парадигми простежується еволюція: метафізичне поступається раціонально-комунікативному розумінню цих феноменів. Таким чином, *концепт* і *поняття* є не альтернативними, а ієрархічно пов'язаними, вони відображають різні фази пізнавального процесу. Ототожнення можливе лише на рівні спільного узагальнення, однак воно методологічно неточне, оскільки ці категорії виконують різні функції:

- *концепт* виступає первинним, динамічним, культурно й емоційно забарвленим когнітивним утворенням, що фіксує індивідуальний і колективний досвід; він є носієм не лише знань, а й цінностей, емоцій, символів і культурних кодів;

- *поняття*, навпаки, є вторинним, стабільним, логічно впорядкованим результатом раціоналізації концептуального змісту. Воно функціонує в межах формальної логіки, науки й термінологічних систем, забезпечуючи точність і однозначність комунікації.

Отже, *концепт* формує ментальний зміст, відображаючи багатовимірність людського пізнання, натомість *поняття* забезпечує його раціональне впорядкування і наукову комунікацію. У науковій парадигмі їхнє розмежування дозволяє глибше зрозуміти механізми формування знань, узаємодію елементів мови, мислення й культури, а також підкреслює важливість міждисциплінарного підходу в сучасних когнітивних і гуманітарних дослідженнях.

Література

1. Гусєв В. І. Нариси з історії філософії Нового часу. Київ : НаУКМА, 2020. 248 с.
2. Декарт Р. Міркування про метод, щоб правильно спрямувати свій розум і відшукувати істину в науках / пер. з фр. Київ : Тандем, 2001. 160 с.
3. Загрійчук І. Д. Вчення Платона про ідеї як конкретно-історичне розуміння істини. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Серія : Філософські науки*. 2019. Вип. 2. С. 92–100.
4. Локк Дж. Розвідка про людське розуміння / пер. з англ. Київ : Основи, 1999. 576 с.
5. Манжос С. В. Поняття «концепт» у парадигмі наукових знань. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія : Філологія*. Острог : Вид-во НаУОА, 2018. Вип. 1 (69), Ч. 2. С. 6–9.
6. Полюжин М. Поняття, концепт та його структура. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Філологічні науки. Мовознавство*. 2015. № 4. С. 212–222.
7. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями і проблеми : підручник. Полтава : Довкілля-К, 2008. 712 с.
8. Філософський енциклопедичний словник/ гол. ред. В. І. Шинкарук. Київ : Абрис, 2002. 704 с.

УДК 811.161.2(082)

У45

Українське слово в науковому вимірі : збірник тез доповідей Всеукраїнської наукової конференції, м. Кривий Ріг, 29–30 жовтня 2025 року. Кривий Ріг : КДПУ, 2025. 235 с.

Збірник наукових праць присвячено дослідженню актуальних проблем мовно-літературної царини та впровадженню інноваційних технологій навчання. У публікаціях висвітлено широкий спектр теоретичних і практичних питань, що охоплюють міждисциплінарні розвідки на перетині мови, суспільства та культури, розглянуто ключові питання психолінгвістики, соціолінгвістики, педагогіки, психології тощо.

Видання розраховане на науковців, викладачів, аспірантів, магістрантів, учителів-словесників і всіх, хто цікавиться сучасними тенденціями розвитку філологічної науки, лінгводидактики та освітніх інновацій.

Наукове видання

Головний редактор – *Тетяна Мішеніна*

Заступник головного редактора – *Ганна Асмаковська*

Відповідальні секретарі – *Наталя Шарманова, Ольга Чебикіна*

Коректор – *Тетяна Мішеніна*

Макет і верстка – *Ганна Асмаковська, Ольга Чебикіна*

Рекомендовано до оприлюднення онлайн-видання11.2025.

Електронна версія розміщена в репозитарію

Криворізького державного педагогічного університету

<https://kdpu.edu.ua/>